

OHK - Geografija

III

B 21

GEOGR. OBZORNIK

/1965 3

81

49094900538,4

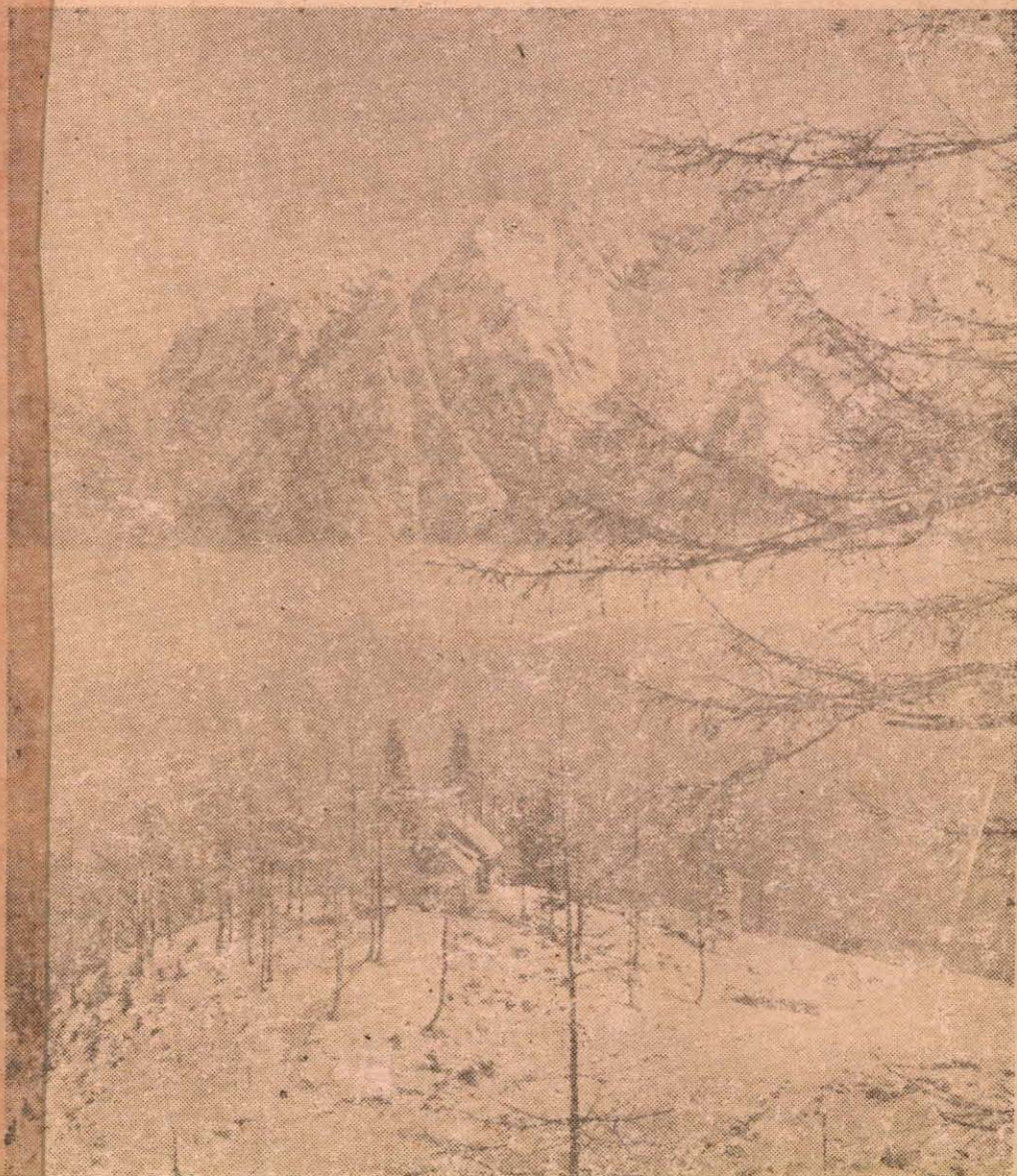
UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

COBISS

GEODRAFSKI OBZORNIK

Leto XII.
Številka 4

Ljubljana
1965

III B2176
1966-98

VSEBINA

ČLANKI:

✓ V. Kokole, Slovenske pokrajine in turizem (III. Dinarsko-kraško ozemlje)	103
✓ M. Zagar, Nekatere današnje in bodoče geografsko-pro- metne in turistične karakteristike Postojne (1 karta)	108
✓ D. Radinja, Projektirana HE Trnovo v Soški dolini	114
✓ M. Natek, Hmelj v Bački (Nekatere geografske karakte- ristike s fotografijo)	119
✓ S. Ilešič, Staro in novo na vzhodnem in severnem Slovaškem (1 fotografija)	125
✓ Vera Kokole, Nekaj vtisov in dejstev iz Bretanje	131
✓ T. Sifrer, Sovjetsko Zakavkazje	135
✓ J. Medved, Diafilm pri pouku geografije	137

Slika na naslovni strani:

Vršič — čedalje bolj prometni preval med Soško in
Savsko dolino, posebno v turističnem pogledu —
terja modernizacijo

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Ilešič, Dušan Kompare, dr. Vladimir Kokole, dr. Avgustin Lah, Mara Radinja. Urednik Mara Radinja.

Letna naročnina 600 dinarjev. Posamezna številka za naročnike 150 dinarjev. Naročajte in vplačujte na naslov: „Geografski obzornik“, Ljubljana, Aškerčeva ulica 12. Stev. tek. rač.: 503-603-72

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami.

Tiskala: Tiskarna šolskih delavnic tehniških šol v Ljubljani.

Vladimir Kokole

Slovenske pokrajine in turizem

(III. DINARSKO-KRAŠKO OZEMLJE)

Slovenija je v nekem smislu v celoti turistična pokrajina. Če so Alpe in morje dva pola, h katerim so usmerjene silnice „velikega turizma“ in so cilji tujih turistov, je tudi ostala Slovenija — za domačine in sosede iz drugih področij Jugoslavije — privlačna turistična dežela. Tak je predalpski svet Slovenije, pa tudi dinarsko-kraško ozemlje ni za turista nezanimivo. Ozemlje, ki se začne tostran Gorjancev in Kolpe ter zavzema ves južno-zahodni del Slovenije — dobro tretjino njene površine — je prav poseben svet, ki je res, na hitro pogledano — marsikje podoben predalpskemu, a sicer prav samosvoja pokrajina, ki skriva svoje največje turistične privlačnosti pod površjem, jih vendarle najdemo skoraj povsod. Kraški pojavi — vse kar je odsev nastanka kraškega reliefa — dajejo osnovni ton pokrajini. Poglejmo si najprej nekatere obče fizične in družbeno ekonomske ter splošne geografske značilnosti slovenskega dinarsko-kraškega ozemlja.

I.

Kraške planote, v katere prehaja Predalpsko hribovje na zahodu in jugu, so poleg Alp najbolj redko obljudeno področje Slovenije. Možnosti za kmetijstvo so v celoti kočljive, nikakor pa jih ne manjka. V celoti so na najslabšem višji deli teh planot na zahodnem Dolenjskem in Notranjskem in zlasti na Krasu, kjer je ornice zelo malo in je omejena na sušni del kraških polj in uval ali je celo samo na dnu vrtač. Sicer pa gleda na dan živa skala. Skalnati teren močno omejuje obseg travnikov in košenic in je najbolj primeren za gozd ali pašnik. To usmerja kmetijstvo vse bolj v živinorejo. Na Krasu, ki ima zelo milo poletje, so težave največje. Tam je tudi gozd, ki je sicer glavno bogastvo dinarskega, kraškega dela Slovenije povsod povsem izsekan. Lesna industrija je tu vodilna. Na srednjem in vzhodnem Dolenjskem, ki je nižje, pa marsikje prekriva apniško osnovo ilovnata odeja in tu so pogoji za kmetijstvo neprimerno boljši in tudi podnebje je ugodnejše. Valovita nizka Dolenjska je zato agrarno kar dobro izrabljena.

Domala povsod na kraškem svetu so težave z vodo. Toda za izrabo vodnih sil so vendar pone-

kod znatne možnosti (Cerknica, Planinsko Polje, Notranjska Reka).

Sredi Krasa je nekaj manjših, pa tudi ožjih področij iz nepropustnih kamenin (Lašče, Pivka, Brkini), kjer so možnosti za kmetijstvo boljše, če jih ne omejuje prerazguban relief. Mogočna pregraja visokih planot in nanje nasajenih vzpetin na črti Trnovski gozd, Nanos, Hrušica, Javorniki, Snežnik, z edinim nižjim preходом med Planino in Postojno („postojnska vrata“) deli kraško Slovenijo na dva dela. Vzpetine na planotah in v planote vglobljene kotline, kraška polja podobno, če že ne tako izrazito kot slemena v predalpskem hribovju, razbijejo kraški svet v več manjših mikoregij, od katerih se le one na nižjem Dolenjskem zbirajo v bolj povezano regijo višjega reda z jedrom v Novem mestu. Tja do neke mere gravitira tudi nizka, pol kraška, pol panonska Bela krajina preko prevalov čez Gorjance. Sicer pa so ostale kraške mikoregije bolj navezane na magistralo Ljubljana—Koper (Trst) oziroma Reka kot pa na kako osrednjo točko. Spričo razbitosti terena, redkejša poselitve (vsaj gledano v celoti) in pretežno v kmetijstvo in gozdarstvo usmerjenega gospodarstva je urbanskih središč malo in imajo le svoja zaključena manjša gravitacijska območja ter se — razen z zametkom v Novem mestu — nikjer ne povezujejo v tesno povezano omrežje urbanskih centrov. Na primorski strani pa jih je, ekonomsko vzeto, absurdna meja odrezala od Trsta in Gorice, ki ležita sicer že povsem ob robu kraško-dinarskega sveta, a sta kljub meji vsaj v turizmu spet močni izhodišči. Sicer pa je Ljubljana, prav tako na robu tega sveta, glavno izhodišče turizma v slovenska dinarsko-kraška ozemlja.

Južnozahodno in južnovzhodno od Ljubljanskega barja v sestavi tal skoraj povsem prevlada apnenec. Tu so zato kraške značilnosti reliefa in vodovja razvite tako kakor nikjer drugje v Sloveniji. Tu so že kraška polja, ki leže v skladu z geološko zgradbo v smeri od JV proti SZ, saj del Slovenije že spada k dinarskemu gorskemu stavu. Tudi glavne vzpetine med polji in večjimi suhimi dolinami — te so ponekod prave planotice — potekajo v dinarski smeri. Ker voda spira zemljo v votlikavo notranjost, je bolj malo zem-

lje pripravne za njive in travnike, pač pa je mnogo lepih gozdov in pašnikov. Takšen vsestransko kraški značaj pa ima samo najvišji del dinarskega gorskega sestava, ki se razprostira od Snežnika in Nanosa do Suhe krajine in Roga na Kočevskem. Posamezne vzpetine segajo tu še čez 1000 m visoko in tudi najnižji deli, suhe doline in kraška polja so v višini med 400 in 500 m ali še više. Na tem visokem krasu na Notranjskem in zahodnem Dolenjskem je podnebje zato precej ostro. Toda na vzhodu slovenskega kraškega ozemlja, na vzhodnem in srednjem Dolenjskem se svet s Krško kotlino in Belo krajino na široko odpre proti Panonskemu nižavju, ki se mu v podnebju močno približa. Apnenec tudi ni več povsod v prevladi. Marsikje preide v bolj nepropusten dolomit ali pa je svet tam že tako nizek, da se kraške značilnosti ne morejo uveljaviti v polni meri. Zato je vzhodno Dolenjsko že prehodna, le deloma kraška pokrajina.

Najvišji del dinarsko-kraškega sveta se dviga nad gornjim tokom Kolpe. Reka je tam vrezala svojo slikovito sotesko med okoliške kraške planote, Kočevsko, imenovano pač po edinem mestecu v tej prostrani, pretežno gozdnati pokrajini. Po širokih kraških planjavah, hudo razritimi z vrtačami, je tudi precej krčevin, toda v glavnem jih skriva trava. Njive vedno bolj opuščajo, kajti živinoreja postaja vse bolj edina pomembna kmetijska panoga in je poleg zelo razvitega izkoriščanja gozdov glavna zaposlitev prebivalstva, ki je seveda prav redko naseljeno. Na Kočevskem je sedaj skoraj vsa zemlja združena v veliko socialistično kmetijsko posestvo. Redijo pa, predvsem plemensko živino za prodajo v druge pokrajine. Vse vzpetine pa so področje ogromnih gozdov, kjer prevladuje iglasto drevje. Tak je Rog na vzhodu Kočevskega in Goteniški Snežnik, na zahodu pa sama Kočevska gora nad kočevskim kraškim poljem. Naplavina je tam samo ob Rinži, sicer pa je tudi na dnu skalna in s hosto ter pašniki porasla planjava. V dnu je tudi zaplata terciarnih kamenin in v njih premog, ki ga izkoriščajo pri Kočevju in je osnova za dokajšnje industrijo v mestu.

Podobno, samo brez terciarnih skladov vmes, je Ribniško polje proti severu, ki ga na vzhodu obrobja skoraj 1000 m visoka Mala gora in na zahodu še višja Velika gora. V isti smeri proti SZ pridejo nato na dan skrilmjavci in dolomiti. Tam je okrog Lašč svet razrezan v griče, zato je več le-teh in travnikov. Toda takoj naprej je spet planotasti kraški svet ob Zelimeljščici in Iški. Ta leži med Mokrecem (1058 m) in višjim Krimom (1107 m) in se je zarezal od Barja globoko nazaj kot zelo ozka in slikovita dolina (včasih imenovana Iški Vintgar).

Najbolj imajo značaj planote Bloke, okrog 700 do 800 m visok valovit gorski in kraški svet med Ribnico in Cerknico. Tu je po ploskih globelih še precej njiv, vendar pa so tudi Bloke pretežno travnat in gozdnat svet. Proti jugu se spet pojavijo višje vzpetine okrog velike uvale z

Loškim potokom. Suhe doline se od tod vlečejo proti gornji Kolpi in na Kočevsko.

Pod Blokami se na zahodu zvrstijo tri najbolj značilna slovenska kraška polja. Loško leži z dnom najvišje. Zelo redko so nižji deli polja poplavljeni, zato je od vseh najbolj obdelano. Za nizkim pragom je večje Cerkniško polje, čisto plosko in obdelano samo na vzhodnem robu. Na zahodu pa je poplavljen in se v zimski dobi razlije v kar znatno jezero. Na severozahodu je širok planotast prag. Tam je slikovita kotanja Rakova dolina z naravnimi mostovi, pod katerimi pride v majhni razdalji na površje podvodni odtok iz Cerkniškega polja. Voda pride zopet na dan potem kot Unec na sledečem Planinskem polju, ki je najmanjše. Ker je pozimi pod vodo, so na dnu samo travniki. Med večjimi kraji ob teh poljih je pomembna Cerknica z lesno industrijo. Ta je razvita tudi na Rakeku, na planoti nad Planinskim poljem. Planotast, kraški svet se nadaljuje še dalje na severozahod do Hotedersčice in Godoviča pa na severovzhod, v smeri proti Ljubljani. Tam je okrog Logatca, kjer je tudi lesna industrija, prava kotlina. Podobna vrzel se odpira iz podolja z notranjskimi kraškimi polji tudi na zahod, proti Postojni. Sicer pa se vzdiguje na zahodnem robu teh polj pregrada visokih apniških planot kot so Hrušica, Javorniki in Snežnik. Vse so zelo razjedene z vrtačami, uvalami in suhimi dolinami in segajo že čez 1000 m visoko. V osredju se dviga Snežnik z vrhom do 1796 m in je med najbolj divjimi in nedostopnimi predeli Slovenije. Vse to višavje je skoraj neobljudeno, a pokrito z velikimi gozdovi. Ponekod segajo visoko v pobočja košenice, pa tudi sicer so po višavju krčevine s pašniki.

Kraški svet se na vzhodu od ribniške Male gore začne zniževati. Tam je ozko in dolgo kraško polje, Dobropolje, vendar še 450 m nad morjem. Na splošno pa je svet na obeh straneh gornje Krke v Suhi krajini že nižji. Samo do 600 ali 700 m visoko se dvigajo slemena med številnimi suhimi dolinami, ki preprežajo to pokrajino. Čeprav je orna zemlja slaba in jo je najti največ le v vrtačah, je Suha krajina že bolje poseljena. Pašniki na sicer skalovitih tleh nudijo precej pogojev za živinorejo, toda na splošno je Suha krajina najbolj siromašna pokrajina na Dolenjskem, kajti tudi gozda (bukovega) ni mnogo. Najbolje je obdelan svet ob dokaj široki dolini Krke. Žužemberk je tam edini večji kraj.

Od roba Ljubljanskega barja pa vse do Novega mesta se vleče pas nizkega sveta med Posavskim hribovjem in Suho krajino. Grosupeljska kotlina leži komaj 350 m visoko! Proti vzhodu pa je pokrajina nizkih zaobljenih gričev še nižja. Potoki prihajajo s severa, a poniknejo na robu Suhe krajine. Ob njih je precej planega, skoraj ravnega sveta in kakor po pobočjih je tod dosti rdeče prsti in na njej obilo lepih njiv. Kmetijstvo je zato prav lepo razvito in prebivalstvo precej gosto naseljeno. Višnja gora, Stična, Šentvid in Trebnje so najvažnejši kraji v tej prijazni pokra-

jini, ki je le še na pol kraška, sicer pa povsem kmetijska.

Hribovje in gričevje med Mirensko dolino in Krko ni visoko. Komaj kje seže do 600 m ali malo čez. Največ je iz dolomita in skriljavcev. Kraški pojavi so v zahodnem delu, na stiku s Suho krajino, ki jo loči nizko podolje med Trebnjem in Novim mestom okrog Mirne peči, nekdanja dolina Temenice. Izkoristila ga je železniška proga proti Ljubljani. Doline se v tem hribovju (največkrat imenovano Krško hribovje) odpirajo proti jugu h Krki, kamor sicer pada svet. Dokaj dobro je naseljen in obdelan, predvsem v kotlinici okrog Smarjete in Škocjana. Pri Smarjeti so izviri tople vode in zdravilišče.

Vzhodno od Roga pod Sotesko je ob Krki nizek svet. Položno gričevje je sprva iz apnenca in spremlja reko na obeh straneh. Krka teče v živokalni strugi in dela pri Novem mestu velike okljuje. Rodovitna rdečerjava prst prekriva te griče, ki so prav dobro obdelani. Bolj v stran je svet višji in bolj kraški, na jugu se končno vzpne v Gorjance, ki potekajo vzporedno s Krko proti severovzhodu. Gorjanci so pokriti z lepimi gozdovi in segajo še čez 1000 m visoko (Trdinov vrh 1181 m). Zato so mogočna pregraja na jugu sicer nizke Krške doline. Tam, kjer se ob Krki v vzhodnem delu pojavijo v dnu kotline že mlajše in mehkejšje terciarne kamnine, je ob Krki že širok raven svet. Takšno je prodnato Šentjernejsko polje in še dalje na vzhodu glinasto in gozdnato ozemlje Krakovskega gozda in prodnato, odprto Krško polje, vse v njivah. Podnebje je v tem vzhodnem delu že čisto tako kot v severovzhodni Sloveniji. Poletja so zelo topla in dolga. Vinska trta povsod na obrobni gričih prav lepo uspeva. Na njivah pridelujejo mnogo koruze, prašičereja in perutninarstvo pa sta prav dobro razvita. Brežiška ravan onkraj Save in nizke gorice pod Orlico, ki se končujejo na Bizeljskem, imajo že čisto panonski značaj. Ob Savi se kotlina namreč že prav na široko odpre proti vzhodu. Krška kotlina, na pol kraška na pol panonska, je tudi v prometnem oziru prehodna pokrajina. Tu poteka glavna avtomobilska cesta od Zagreba do Ljubljane. Novo mesto je najvažnejši kraj v zahodnem delu kotline. Mesto leži v slikovitem okljuku ob Krki in ima že precej razne industrije. Pri Dolenjskih Toplicah je zdravilišče ob izviri tople vode. V vzhodnem delu so Brežice ob točju Krke in Save najvažnejši kraj. Industrije pa v tej kmetijski pokrajini skoraj ni. Večja tovarna je le v Vidmu, nasproti starega mesteca Krškega.

Na pol kraški, na pol panonski značaj ima tudi Bela krajina. Tla so skoraj samo iz apnenca in marsikje skalovita, pokrita s pašniki in hosto ali praprotjo (stelniki). Ponekod je na tej valoviti nizki planoti tudi nekaj več njiv. Podnebje pa je že čisto panonsko in vinska trta lepo uspeva. Sicer pa je kmetijstvo še dokaj zaostalo. V skalnato strugo vrezana Kolpa loči Belo krajino na jugu in vzhodu od podobne pokrajine na hrvaški stra-

ni. Pri Črnomlju je nekaj terciarnih plasti s premogom. Mestece ima tudi nekaj industrije. Manjša Metlika ima v okolici lepe vinograde.

Onkraj velikih notranjskih kraških planot in dinarskih slemen jugovzhodno od Banjšic, Trnovskega gozda, Nanosa, Hrušice, Javornikov in Snežnika se začenja slovensko ozemlje odpirati proti morju, proti Tržaškemu zalivu. Toda tu še daleč ni vse pravo mediteransko in obmorsko ozemlje. Kraške planote iz notranjosti segajo še prav daleč na zahod, samo precej nižje so in vmes so področja hribovitega ali gričevnatega sveta, ki ni iz apnenecv. Toda v velikem je to ozemlje le nagnjeno proti obali, kamor pa se dokončno spusti dokaj nenadoma, kot v veliki stopnici.

Prave mediteranske rastline, pa še to samo najbolj odporne kot oljke, smokve in mandljevice najdemo zato le v tem najnižjem pasu primorske Slovenije, ob obali Tržaškega zaliva in v spodnji Vipavski dolini. Samo tam je zima res mila, kolikor je seveda ne prekinjajo navali hude burje, ki se pogosto spušča z višjih kraških planot na morje. V višjem zaledju so zime hladne. Trst je naravno središče za primorsko Slovenijo, toda sedaj je odrezan od zaledja z državno mejo.

Najvišji in od morja najbolj oddaljeni del primorske Slovenije je Pivka. To je precej prostrana kotlina v višini okrog 500 m, kjer valovito dno iz fliša obkrožajo apniške vzpetine, Vremščica (1026 m) na zahodu, Hrušica na severu in še višji Javorniki in Snežnik na jugovzhodu. Dno je precej obdelano, sicer pa je kmetijstvo tako kot sicer v hriboviti notranji Sloveniji; živinoreja je tedaj vodilna. Pivka je prehodna pokrajina. Čez Razdrto (Podnanos) gre glavna cesta proti Gorici in proti Trstu, skozi kraj Pivka, (Šempeter na Krasu) pa proti Reki. Zgornja Pivka, v samem podnožju Snežnika, že prehaja okrog Knežaka v kras. Ožji pas apniških hribov loči Pivko od doline Notranjske Reke. Pivka je v ostalem še bolj podobna Notranjski kot Primorski.

Ko zapustimo Pivko, se ob Reki spet pojavi fliš. V zgornjem delu, okrog Ilirske Bistrice, je ob sotočju več potokov precej planega sveta. Proti severozahodu pa se fliš na levem bregu Reke dvigne v hribovite Brkine. Tu seveda ni krasa in na prostranih polinah v pobočjih, še bolj pa na ploskih slemenih je precej vasi in njiv. Gozdov je malo, pač pa dosti travnikov in košenic. Zaradi višine (500—800 m) je podnebje dokaj ostro, posebno pozimi. Živinoreja in sadjarstvo sta glavni kmetijski panogi. Na jugozahodu se nehajo Brkini v široki suhi dolini s čisto kraško razjedenim apniškim dnom, ki se vleče od Podgrada proti severozahodu do Kozine. Potoki z Brkinskih hribov na robu poniknejo v polkrožnih kotanjah, v znanih slepih dolinah. Onstran te suhe doline, Podgrajsko podolje imenovane, se dviga do tisoč metrov visoko kraško višavje Čičarije s Slavnikom (1028 m) na koncu. Tudi pod Slavnikom je na drugi strani apniška kraška planota.

Ta Podgorski kras se nato pri Črnem kašu strmo spusti v dolino Rižane.

Velika kraška planota, na kateri se posamezni goli hrbti menjavajo z zelo širokimi suhimi dolinami, je vse bližnje zaledje Trsta, od ponora Reke v sloviti Škocjanskih jamah pri Divači pa vse do Soče na severozahodu. Dokaj visoko hribovje z Vremščico loči Kras, kakor je staro domače ime za ta planotasti svet, od Pivke na vzhodu. Kras se znižuje proti severozahodu. Dno suhih dolin, ponekod pravih planotic, leži pri Divači okrog 450 m nad morjem, okrog Komna pa samo še 250 m ali manj. Zato je nižji del Krasa toplejši, zlasti pozimi.

Tam prav lepo uspeva tudi že vinska trta, ki daje okrog Dutovelj in Tomaja znameniti kraški teran. Ni je pa prav mnogo, kajti značilno rdečkasto kraško prst je najti le v zaplatah; ostalo so skaloviti pašniki in pa nizka hosta brez pravega gospodarskega pomena. Tudi na Krasu je živinoreja najpomembnejša kmetijska panoga. Tam je le malo večjih krajev. Sežana ob glavni cesti proti Trstu je edini kraj, kjer je kaj industrije.

Precej bolj sredozemski značaj ima Vipavska dolina. Tu je namreč dno le še sto metrov nad morjem ali še manj. Flišno gričevje je prav dobro obdelano in prebivalstvo je v mnogih vaseh in zaselkih gosto naseljeno. Vino in sadje je največje bogastvo Vipavske doline. Glavno središče je bila vedno stara Gorica, ki pa je danes odrezana od zaledja z državno mejo. Toda pod Solkanom nastaja že Nova Gorica, ki naj nadomesti staro. Tudi Ajdovščina je pomemben kraj na meji med spodnjim in zgornjim delom Vipavske doline ter ima tudi nekaj industrije. Lesna industrija dobiva surovine iz velikih gozdov, ki leže nad strmim robom na višavju Trnovskega gozda. Trnovski gozd je prav tako kraško razjedena visoka planota, kakor Nanos onkraj nekaj nižjega prevala pri Colu, ali Hrušica. Te planote segajo do okrog 1200 m visoko, posamezne vzpetine na njih pa še nekaj više: Goljaki na Trnovskem gozdu 1495 m. Apniško višavje nad Vipavsko dolino je bolj obljudeno samo na Banjščicah med polkrožno zajedó suhe Čepovanske doline in srednjim tokom Soče. Ker pa je svet tudi visok okrog 800 m in kraški, so na Banjščicah po večini prostrani pašniki in košenice, njiv pa prav malo.

II.

Že tako kratka obnovitev splošnih geografskih potez dinarsko-kraškega sveta nas spomni, da je dinarsko-kraško ozemlje v Sloveniji dejansko zelo, zelo pestro. Ne samo, da imamo tu — podobno kot v predalpskem svetu — velike višinske razlike, nižavja kot Belo krajino in gore kot je Snežnik, ki je že domala alpski, ampak tudi velike razlike v podnebju in kulturni pokrajini. Te razlike so še zlasti očitne onkraj gorske pregraje, ki se — resda z vrzelmi — vleče od Snežnika in Javornikov preko Vremščice do Nanosa in Trnovskega gozda z Banjščicami. Tam se

gorske planote — prav tako „dinarske“ kot na Kočevskem — z enim samim ostrim prehodom spustijo neposredno v obmorski pas ali pa vsaj v nižje flišne doline, kjer je kulturna pokrajina že vsa submediteranska. Razlike v podnebju in vegetaciji spremljajo višinske razlike. Prav v teh ostrih prehodih in naglih spremembah pokrajinske podobe je poseben čar dinarsko-kraškega ozemlja na njegovi „primorski“ strani. Do neke mere lahko trdimo, da je podobna situacija tudi na vzhodnem, panonskem robu tega ozemlja.

Pokrajinska podoba in druge fizične značilnosti dinarsko-kraškega sveta so najbolj „čiste“ v višjih delih, nekako med Krko in Notranjsko Reko. To je dejansko najbolj „dinarski“ del tega ozemlja. Sestavljajo ga samo planote, vse razmerna visoke, in še višja slemenena, ki se dvigajo po večini še znatno čez 1000 m visoko. Te planote ali široka podolja med slemenami tudi same ležijo v višinah od okoli 500 do 800 m in imajo zato znatno ostrejšo podnebje. Ker pa je po večini skalnato, so planote pokrite največ s pašniki in hosto, pa tudi z gozdovi, mešanimi ali čistimi iglastimi. Gozdovi in razvlečene ter nato splošno monotone vrste gorskih slemen dajejo pokrajini svojevrstno, resno in mogočno podobo divje in odmaknjene pokrajine. Prav posebno je ta značilnost močna v odsekih, ki so najbolj odročni in najvišji med Rogom in Snežnikom. Tu imamo marsikod vtis, kot da smo nekje v zahodni Bosni ali Črni gori. Čeprav ta najvišji del zaradi gozdnih cest ni težko dostopen, je vendar bolj oddaljen od glavnih izhodišč turizma in bo privlačen le bolj za nekatere kategorije turistov, zlasti seveda za lovce.

Postojnsko-cerkljski sektor bo z najbolj pestro izbiro kraških značilnosti ostal najbrže tudi v bodoče osrednje področje „kraškega“ turizma, kajti leži tudi neposredno ob veliki turistični ruti med morjem in Alpami. Najbolj tipično, čeprav že nekam miniaturno kraško polje — Planinsko — leži na tem sektorju; največje in najbolj znano kraško jezero — Cerkljsko, najbolj znana in s kapniki najbolj opremljena velika kraška jama — Postojnska, vse je tu v bližini, da ne omenimo še Rakovega Škocjana z naravnimi mostovi, koliševk, ponorov, brezen in še drugih kraških jam najrazličnejših vrst.

Na „primorski“ oziroma bolje rečeno mediteranski strani dinarsko-kraške Slovenije onkraj Pivke, je poudarek — kakor že rečeno — na raznolikosti pokrajine. Toda turizem je zajel tu, prav tako kakor sicer na vsem dinarsko-kraškem ozemlju, le nekatere točke in nekatere turistične rute. V smeri proti Reki in Opatiji je obrnjen en tok turistov, domačih in pa še bolj tujih, ki hitijo k morju. Ko zapustijo Pivko in se ob Reki navzgor vozijo proti Ilirski Bistrici in dalje, Brkljske hribe le oplazijo. Čeprav so v vzhodnem delu vzpetine že čez 800 m in odpirajo zelo lepe razglede na Kras, le redki zaidejo tja gor. Bolj privlačen je Snežnik oziroma cela divja snežniška gorska skupina. Predvsem je zanimiva za lovce in

samotarje, kajti na desetinah km² ni nobenega naselja, samo divje in po kraško razjeden gorski svet z nepreglednimi gozdovi. To je najbolj od ljudno področje v vsej Sloveniji. Toda zaradi dokaj gostega omrežja gozdnih cest je razmeroma kar dobro dostopno, predvsem za motorizirane turiste.

Drugi tok turistov, ki se vali skozi dinarsko Primorsko, gre prav tako k morju, v severno Istro, ali pa prihaja od tam, in to še iz močnejšega izhodišča turizma, kot je veliko mesto Trst. Turizem ima v smeri proti obalam seveda povsem tranziten značaj.

Glavna cesta proti Kopru je tudi speljana v glavnem po stičnem pasu med visokimi in nizkimi planotami med Krasom, Vremščico in Brkini, vendar v glavnem po slabo obljudeži valoviti planoti, med skalovitimi pašniki, hostami in med borovimi gozdiči, po pokrajini, ki je celo v soncu nekam turobna, a ne brez določene veličastnosti, ki jo poudarjajo vzpetine kot Snežnik, Slavnik, Vremsko in Nanos. Toda ob cesti, ki se od Razdrtega spušča proti morju, je vsaj ena turistična postojanka, ki vendarle privlači precej turistov, čeprav še vedno manj kot zasluži. To so Škocjanske jame ob ponoru Notranjske Reke.

Tretji veliki tok turistov, ki prihajajo iz notranjosti Slovenije ali skoznjo, se od Razdrtega obrne proti Vipavi in gre dalje proti Gorici, bodisi le do Nove Gorice ali pa še čez mejo v staro Gorico ter naprej v Italijo. Deloma pa doseže ta tok Vipavsko dolino kar po bližnjici čez Hrušico. Ta ruta je turistično še bolj zanimiva, kajti prereže pas visokih dinarskih planot počez, čeprav v tem nižjem odseku ni najbolj mogočen. Nenaden prehod iz temnih gozdov v sončni svet Vipavske doline pa je tem večje doživetje. Kajti ne glede na to, po katerem prehodu jo dosežemo, srečamo v Vipavski dolini že čisto mediteranski ambient, kjer se začne pomlad, ko leži v notranjosti še sneg. Tedaj je tudi najbolj privlačna za Notranjce in druge Kranjce. Pokrajinski efekt mediteranskega sveta Vipavske doline je morda zato tako močan, ker nas strmi in visoki rob Nanosa in Trnovskega gozda pa tudi vzpetin na drugi strani, na robu Krasa, vendarle trajno opominja, da je to le bujna dolinska oaza, ki jo apniške skale planot vseskozi oklepajo na obeh straneh in pričajo, da smo v Vipavski dolini še vedno v dinarskem svetu. Tega vtisa pa skoraj nimamo več v pokrajinskem nadaljevanju Vipavske doline onkraj Soče in Sabotina v Brdih. Tam so dinarske vzpetine v licu pokrajine le še slikovite kulise v ozadju, sicer pa smo sredi nizkih gor, ki se nato izgubljajo v ravnini.

Dinarsko-kraški svet je na srednjem in vzhodnem Dolenjskem ter v Beli krajini že prehodno ozemlje. V reliefu so še vedno značilne valovite planote, vode so še vedno zelo redke in majhne, skromni potoki, toda podnebje je bolj prijazno, manj mokrotno in bolj sončno, živa skala pa le na nekaterih odsekih pogleda na površino, ki jo pokrivajo rdeče rjave ilovice, ki zlasti spomladi

dajejo pokrajini posebno barvitost. Čeprav so temne planotaste dinarske vzpetine na obzorju povsod pričujoče, je vzhodni del dinarsko-kraškega ozemlja bolj mila pokrajina; z vasi in še bolj z vasicami ter naselki na gosto posejana in preprežena z drobnimi pasovi njiv in travnikov med gozdiči, marsikje pa tudi z vinogradi in zidanicami, skratka prijazna in kratka je ta pokrajina, ki se sprva v ožjem, kasneje pa v širšem pasu ovija okoli predalpskega posavskega hribovja. Bela krajina, sicer močno podobnim pokrajinskim licem je pa s svojimi stelniki in brezovimi gaji, ki se vrivajo med njive in pašnike že malo otožna. Krka in Kolpa sta edini vodni žili, ki zaslužita ime reke. Vsaka po svoje je za turista privlačna. Kolpa zaradi svojega mogočnega pravega kanjona, skozi katerega se prebija do nizke Bele krajine; Krka pa zaradi svoje čudovite barve in brzic v idilični pokrajini ob zgornjem toku; obe reki pa tudi zaradi tople vode v nižini in končno zaradi ribjega bogastva. Brez dvoma pa pomenita turistični potencial, ki ga nikakor še nismo izkoristili.

Doslej so se glavne turistične postojanke razmestile po vrhovih, ki se ponekod dokaj visoko dvigajo nad valovito nižavje. Tako zlasti na Gorjancih pa tu in tam tudi drugod. Ni jih še mnogo teh „planinskih“ koč, kajti turizem se tu šele razvija, odkar je avto cesta odprla to področje, zlasti za Ljubljance in Zagrebčane.

III.

Kraško-dinarsko področje je v mnogih pogledih za turizem močno podobno predalpskemu. Znatne višinske razlike nudijo tudi tu domala iste klimatske osnove: prav tako so vrhovi lepa razgledišča, tudi tu so gozdovi in svežina, prav tako pa je kraško-dinarski svet predvsem ozemlje izletniškega turizma. Vendar pa so tu nekatere osnove za te vrste turizma še potencirane in nadomeščajo druge, s katerimi je ozemlje le skromno obdarjeno, na primer reke za kopanje. Veliki sklenjeni gozdovi so pogoji za lov na veliko divjad, celo tisto, ki je sicer v Evropi že zelo redka in je marsikje v sosednjih deželah že skoraj izumrla (jeleni, medvedi). Lovski turizem postaja tu zanimiv celo za tujce. Seveda tudi domači lovec najde tod obilo druge divjadi. Cerknjsko jezero je zatočišče divjih ptic.

Poleg podzemskih kraških pojavov pa tudi sicer relief kraškega sveta odlikujejo nekatere reliefne in pokrajinske poteze, ki jih v „normalnem“ sredogorju ne najdemo. Predvsem so tu zelo strma, marsikje skoraj prepadna in skalnata pobočja nad dolinami, ki napravijo na primer v tako imenovanem Iškem Vintgarju, v Peklu nad Borovnico, zlasti pa v dolini gornje Kolpe vtis skoraj alpske pokrajine. Takšni predeli so za turista seveda posebno privlačni. Skalovitost vrhov, kjer je gozd izkrcen, ta visokogorski vtis še stopnjuje. Velike udorne vrtače ali globeli s strmimi robovi so prav tako v drobnem točke, ki

vzbujajo pozornost; enako pa tudi slepe doline in še posebej zagatne doline ob izvirih večjih kraških voda: Močilnik, Malence, ki so pogosto zvezane še z vhomom (ali izhodom) kraških jam. Tudi te so zato privlačne točke za turiste. Prostrane goličave v pobočjih kraških gora so v višjih legah pozimi marsikje zanimive kot smučarski tereni; od Gorjancev pa do Trnovskega gozda in Banjščic najdemo terene, ki jih turisti že sedaj izkoriščajo za zimske športe. Tista v bližini Trsta in Gorice (pa tudi že severno istrskih mest), kjer je sneg le redek pojav, so seveda še posebej zanimiva. (Trnovo na Trnovskem gozdu ali Črni vrh se že razvijajo v majhne centre zimskega turizma.)

Prav tako so te vzpetine zaradi zelenja in svežine za obmorske urbane aglomeracije poleti še posebej privlačne. Marsikje bodo postale nekatere lege, ki imajo tudi druge pogoje — zlasti pitno vodo — zanimive tudi za gradnjo weekend hišic in celih poletnih turističnih naselij. Morda pa bodo za to služile že kar vasice, ki na primorskih vzpetinah kot kmetska naselja hitreje propadajo kot kjerkoli drugje v Sloveniji ali celo hitreje kot v dinarsko-kraškem svetu, ki je tako ali tako med najrevnejšimi agrarnimi področji Slovenije, med področji najmočnejšega izseljevanja.

Ta okoliščina pa lahko postane — oziroma ostane še lep čas za turizem v dinarsko-kraškem ozemlju kar pomembna. Celo v dosti bogatejših deželah je namreč velik del „letoviščarjev“ onih, ki gredo „na deželo“, da preživijo svoj letni dopust ali počitnice pri svojcih, v krajih, od koder so se mnogi sicer odselili v mesta. Ta najcenejša oblika letoviščarskega turizma gotovo ne prinaša mnogo koristi gospodarstvu teh vasi in področij, omogoča pa vendarle, da se vzdržujejo hiše in stavbe, ki bi sicer propadle. Posebej velja to še za zidanice po Dolenjskem. Ko bo motorizacija bolj masovna in prava, nova weekend hi-

šica večji luksuz, bodo stare kmečke hiše gotovo pridobile na zanimivosti kot turistična bivališča (ali celo kot stalna bivališča bliže večjih mest!). Področja izseljevanja so običajno tudi področja, ki jih je modernizacija najmanj dosegla, a so zaradi tega najbolj obdržala podeželski ambient, tišino in preprostost. Glede na dokaj gosto cestno omrežje tudi v dinarsko-kraškem svetu so na obsežnem ozemlju pogoji za takšno turistično rehabilitacijo vasi dokaj dobri.

Mnogo slabši so pogoji za stacionarni, letoviščarski turizem. Ogled zanimivosti kraškega sveta, predvsem podzemeljskega krasa, lahko le izjemoma zadrži turista več kot nekaj ur ali en dan. Sicer pa to področje nima onih prvin, ki bi privabliale tujce k več dnevnemu bivanju. Izjema so seveda Dolenjske Toplice, kjer pa gre predvsem za zdravilišče. Drugače pa toplic tu ni. Morda utegne postati zanimiva Kolpa in spodnji tok Krke, da se ob njih razvijajo campingi ali weekend naselja, ki bi jih privabila topla voda obeh rek. Do neke mere pa bi mogla tudi manjša umetno zaježitvena jezera nadomestiti pomanjkanje možnosti za kopanje. Vsekakor pa večjih možnosti v kraškem terenu nikakor ne bo mogoče ustvariti.

Razen Postojne se more kraško-dinarsko ozemlje v Sloveniji komaj primerjati z na primer alpskim svetom. Je, in bo najbrže v glavnem tudi ostalo, izrazito področje izletniškega turizma za izlete in za rekreacijo ob koncu tedna (weekend). Turistična poživitev tega ozemlja bo vsekakor odvisna od rasti življenjskega standarda na splošno in posebej še od rasti večjih mestnih aglomeracij, ki bodo to ozemlje oskrbovale s turisti: iz Trsta in Gorice pa tudi iz Kopra in z Reke na primorski strani, iz Zagreba na panonski strani, predvsem pa iz Ljubljane in njenega urbaniziranega zaledja vse od Kamnika in Kranja.

Marjan Zagar

Nekatere današnje in bodoče geografsko-prometne in turistične karakteristike Postojne

Izvrstni prometni položaj ob Postojnskih vratih odločilno vpliva na razvoj turizma v Postojnski jami in v Postojni. Že ob začetkih turizma je v Postojnski jami v preteklem stoletju vrednost postojnskega — naravno kraškega fenomena še prav posebno dvignilo dejstvo, da leži ob dveh pomembnih evropskih prometnih žilah: dunajski cesti in južni železnici. Kakor je skraja železnica močno izpodrivala cesto, tako v novejšem času hitri razvoj avtomobilizma ponovno preusmerja večino turistov (za sedaj še predvsem inozemskih) nazaj na cesto. Motorizirani turizem pa je še prav posebno zanimiv in pomemben za tista turistična naselja, kjer prevladuje prehodni turizem.

Postojna, ki ji Postojnska jama daje mednarodni turistični sloves, stoji ob železnici, ki vodi

iz zahodne Evrope na Balkan in iz severne, srednje ter vzhodne Evrope proti Sredozemlju (proti Trstu in Reki) ter ob pomembni evropski cesti iz vzhodne, srednje in severovzhodne Evrope na Sredozemlje (v smeri proti: Reki, Opatiji, Trstu, oziroma Slovenskemu primorju). V turističnem pogledu je predvsem zanimiva smer poletnega turističnega toka od severa proti jugu, to je iz srednje in severne Evrope proti Sredozemlju, ki pa obenem vključuje alpske pokrajine na svoji poti k morju. V mednarodni turistični tok pa se že močno uvršča tudi domači turizem. Skozi Postojnska vrata (609 m) se pretaka množica turistov iz najbolj industrializiranega in urbaniziranega dela naše države, iz predelov, kjer sta kupna moč prebivalstva in avtomobilizem relativno že na

visoki stopnji, proti morju. Zaradi bližnjih, večjih urbaniziranih središč, se „vriva“ med turiste, ki potujejo na letni oddih, še visoko število izletnikov (weekend).

Na naraščanje obiska Postojnske jame je torej odločilno vplival razvoj avtomobilizma. To je tudi razumljivo. Postojna stoji neposredno na glavnem slovenskem turističnem prometnem toku, ki je pomemben tudi v evropskem merilu, in ima z njim podobne tendence tako smer potovanja, številčno rast, letni režim (frekvenco) turizma in izbor prevoza — prometnega sredstva. Osnova postojnskega turizma je tedaj v dejstvu, da se skozi Postojno pretaka veliko število turistov, ki jih na poti proti morju ali že na povratku zaustavi sloves jame. Tudi ta deloma vpliva s svojo privlačnostjo na izbor variant potovanja. Marsikateri turist, ki potuje skozi našo državo, si izbere pot skozi Postojno, da bi si kar mimogrede ogledal še njeno jamo. Hkrati pa je lega Postojne zanimiva tudi zato, ker stoji na pol poti med Ljubljano in Trstom ali Koprom ter Reko. Približno 50 km pa je tudi razdalja, kjer v sodobnem avtomobilskem turizmu urejajo parkirne prostore za oddih, bencinske črpalke, servisne postaje, okrepčevalnice in podobno.

Glavna turistična zanimivost v Postojni je dveurni ogled jame. Turist z avtomobilom si jo ogleda mimogrede med potrebnim oddihom na poti, obenem pa se s tem izogne najhujši dnevni vročini na cesti, saj je v Postojni kar 88,6% turistov v poletnih mesecih. Postojnsko kraško zaledje odkriva sicer še mnogo drugih prirodnih zanimivosti in posebnosti (n. pr. Rakov Škocjan, Cerkljsko jezero, Predjamski grad itd.) ter obilo možnosti za oddih. Tudi mesto Postojna še ni izkoristilo razpoložljivih možnosti, da bi z njimi zadrževalo goste. Zato je za dosedanja postojnski turizem značilna izrazita prehodnost. Saj je med slovenskimi turističnimi kraji naselje z najkrajšo dobo zadrževanja turistov (povprečno 1,13 dni), a od obiskovalcev Postojnske jame jih je le 5 do 6% tudi prenočilo v tem mestu (1 str. 59).

Spričo navedenih motivov, ki karakterizirajo dosedanja turizem v Postojni: prehodnost za pretežno število obiskovalcev, le 2 do 3 urni postanek, da si ogledajo jamo, cilj potovanja je drugje, jamo obiščejo le mimogrede, je razumljivo, da je velika večina obiskovalcev motoriziranih turistov. Mednarodna železniška proga skozi Postojno je sicer med najpomembnejšimi železniškimi odseki v Sloveniji, važno vlogo igra tudi zaradi velikega števila prevoženih turistov in turističnih (sezonskih) vlakov, vendar se ti potniki v Postojni le redkokdaj ustavljajo, seveda, kolikor v svoj cilj potovanja tudi ne vključujejo ogleda jame (kot na primer šolski izleti; posebne skupine; pretežno domači turisti — izletniki). Zelo malo gostov v Postojni zasledimo med tranzitnimi železniškimi potniki skozi postojnsko regijo. Izstopanje in čakanje na naslednjo železniško zvezo, rezerviranje mest sredi poti, raztovarjanje, shranjevanje in ponovno nakladanje prtljage toliko obremenjuje

turiste, da najraje opuščajo prekinitev vožnje. Saj navsezadnje železnica sploh ni primerna za tako imenovani prehodni turizem. Lep dokaz, da so obiskovalci Postojnske jame predvsem turisti prehodnega značaja, je tudi izrazita sezonska koncentracija obiskovalcev, ki je v bistvu zelo podobna sami koncentraciji glavnih tujih in domačih turističnih tokov v Sloveniji in še prav posebno na postojnski cesti.

Visoka in hitra rast motoriziranega turizma na naših cestah je Postojnski jami tudi v največjem obsegu pripomogla, da iz leta v leto število obiskovalcev tako mogočno narašča. V sedmih letih: 1957 do 1963 je število obiskovalcev jame naraslo za 67% (v letih 1957 do 1960 za 35%). V istem razdobju pa se je tudi na vpadnici iz Ljubljane tik pred Postojno povečalo število prevoženih potnikov s cestnimi motornimi vozili celo za 371% (v letih 1957 do 1960 za 199%), na vpadnici iz Pivke tik pred Postojno za 322% (v letih 1955 do 1960 za 96%), na oni iz Kopra pred Postojno pa za 163% (v letih 1957 do 1960 za 194 odstotkov).

Zaradi enakomerne temperature v Postojnski jami skozi vse leto, bi lahko bil obisk jame brez izrazitih sezonskih kolebanj. Jamo obišče poleti 88,6% vseh letnih gostov, kar je močan dokaz, da gre le za prehodne goste, ki potujejo skozi Postojno, in v veliki meri tudi za stacionarne turiste iz bližnjih turističnih središč (Portorož, Opatija, Bled itd.), za katere organizirajo turistične agencije izlete v Postojno.

Če primerjamo celotno povprečje dnevnega števila potnikov z osebnimi motornimi vozili na cestah vpadnicah v Postojno s poletnim povprečjem, se pokaže, da so ceste poleti mnogo bolj obremenjene, pa tudi letno povečanje obremenitve cest je mnogo hitrejša na dveh vpadnicah (Ljubljanski in koprski) kot na tretji (pivški). Med potniki v Postojno je seveda mnogo tako imenovanih poslovnih ljudi, vendar lahko vsaj razliko med celoletnim in poletnim dnevnim povprečjem štejemo za turistični promet (glej tabelo!). V resnici pa še več. Sklepamo, da je poslovni promet izven poletne sezone nekoliko močnejši kot v poletnih mesecih, ki so zaradi letnih dopustov poslovno vsaj do neke mere na slabšem.

Povprečno število potnikov v osebnih motornih vozilih na cestah vpadnicah v Postojno.*

* Podatki o povprečnem številu potnikov v cestnem prometu so močno pavšalirani. Gre namreč za podatke o štirikratnem štetju prometa na odsekih cest v SRS. Sicer trdijo domači in tuji strokovnjaki, da pokažejo dobro izbrana 15-kratna in celo štirikratna štetja zelo realno sliko (glej lit. 4), relativno pa so podatki uporabljivi tembolj, ker so štetja v navedenih letih izvedena večkrat na istih števnih mestih, v istih dnevih in tudi z upoštevanjem vedno istih dni v tednu. Za motorno kolo smo šteli 1,5 oseb, na osebni avtomobil 2,7 oseb, na avtobus pa povprečno 24 oseb, povprečje je izračunano na osnovi vseh motornih vozil, ki so v l. 1963 vozila tudi preko mejnih prehodov v Sloveniji.

Ceste vpadnice v Postojno	Leto	Celoletno povprečje		Poletno povprečje	
iz Ljubljane	1957	2 733	(100 ‰)	4 830	(100 ‰)
	1960	8 170	(299 ‰)	13 169	(272 ‰)
	1963	12 882	(471 ‰)	29 528	(611 ‰)
iz Kopra	1957	2 312	(100 ‰)	2 516	(100 ‰)
	1960	4 752	(205 ‰)	7 158	(284 ‰)
	1963	6 087	(263 ‰)	19 995	(794 ‰)
iz Pivke	1957	1 235	(100 ‰)	2 287	(100 ‰)
	1960	2 417	(196 ‰)	4 098	(180 ‰)
	1963	5 214	(422 ‰)	7 651	(334 ‰)

Navedeni podatki za preteklih sedem let (1957 do 1963) so nam obenem dober kačipot, kako bi se po dosedanjih turističnih razvojnih tendencah, seveda če ostanejo več ali manj nespremenjene cestno-prometne smeri, predvidoma razvijal promet v naslednjih sedmih letih, to je v razdobju našega sedemletnega gospodarskega načrta (1964 do 1970). Če bo razvoj turističnega prometa skozi Postojno še kazal podobne tendence rasti kakor doslej, se je upravičeno bati, da bo postal sam sebi močna ovira. Pri tem mislimo na širine cest, ki so že v sedanjem prometu komaj zadostne, in na parkirne prostore, ki jih je ob konicah že tudi premalo. Hkrati z naraščanjem prometa, še posebno turističnega, pa rastejo tudi potrebe po ostalih turističnih uslugah, ki jih zahteva prehodni turizem, pa tudi absolutno število (če že ne odstotek) stacionarnih turistov ter njih potrebe.

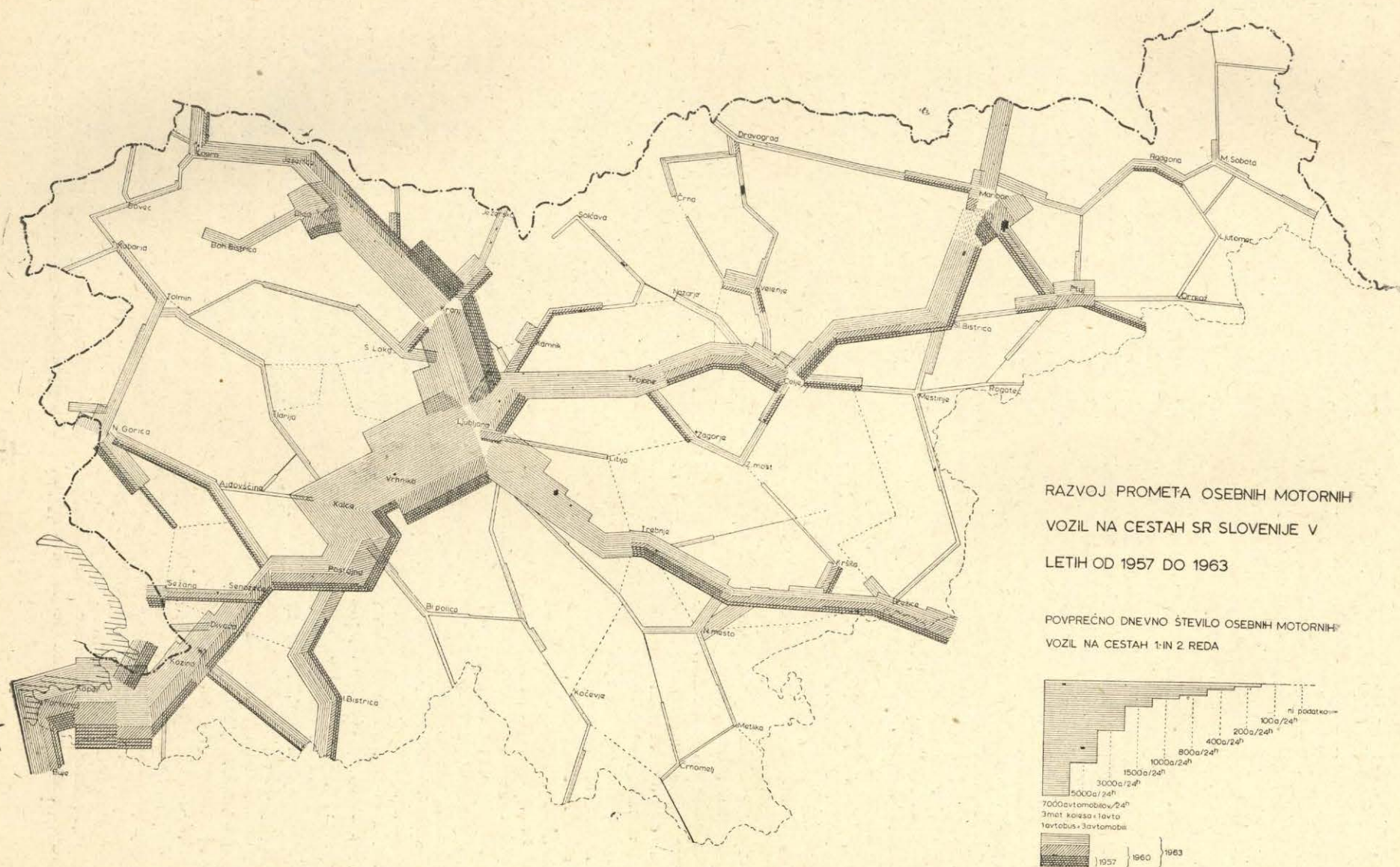
Kakor nam kažejo podatki o razvoju osebnega cestnega prometa v Sloveniji v letih 1957 do 1963 in podatki o obremenitvi cest z osebnim prometom, je smer Ljubljana—Postojna naša najbolj obremenjena cesta, hkrati pa spada med tiste ceste v Sloveniji, kjer promet iz leta v leto najmočnejše narašča. Tudi karta obremenitve cest z osebnim prometom v Sloveniji priča, da je za Postojno zelo pomemben evropski turistični tok, ki ima smer S—J, to je iz Ljubljane proti Postojni (regionalna turistična smer je SV—JZ in obratno), ali iz avstrijsko-jugoslovanskih mejnih cestnih prehodov (Koren, Ljubelj, Jezersko in Sentilj) preko Ljubljane in Postojne proti jugu in jugozahodu. Glavni tok iz Ljubljane proti Postojni se razdeli (vrednost smeri Postojna—Trst—Koper je 61,2% proti vrednosti smeri Postojna—Reka 38,8%); skupna obremenitev obeh navedenih cest doseže obremenitev dovodnice iz ljubljanske smeri. (Smer Ljubljana—Postojna je obremenjena 97,9% od skupne obremenitve cest Postojna—Reka in Postojna—Razdrto.) Glavna nadaljnja smer proti Kopru in Trstu se pri Razdrtem ponovno razveji proti Vipavi, Gorici, Trstu in Kopru (vrednost goriške smeri je 33,3% proti vrednosti senožeške, ki znaša 66,7%). Glavna tendenca osebnega cestnega prometa iz ljubljanske

kotline ni torej Z—V, temveč po svojem izvoru S—J, regionalno pa v tem delu SV—JZ in obratno. Prometni tokovi osebnega cestnega prometa z zahoda, to je iz Italije, se vključujejo oziroma sečejo to smer in prihajajo predvsem iz Trsta in čez Trst. Tudi za osebne potnike iz te smeri je značilna tendenca usmerjenosti proti jugu, torej smer SZ—JV in obratno. Cesta Kozina—Reka služi izključno takim tendencam, deloma tudi cesta Divača—Ilirska Bistrica, predvsem pa cesta Skofije—Koper (glej karto!).

Brez dvoma bo tudi v bodočem razvoju turizma v Postojni in Postojnski jami igral cestni promet zelo važno vlogo. Razvoj in modernizacija prometa in predvidena sprememba prometnih smeri pa so odločilne važnosti ne le za turizem v Postojni, temveč za ves naš, tako slovenski kot jugoslovanski, turistični razvoj. V zvezi s perspektivno prometno problematiko se je potrebno seznaniti z nekaterimi, za Postojno še posebno važnimi težnjami.

1. Zmogljivost današnjih glavnih cest, ki vodijo skozi Postojno, je že danes, vsaj ob konicah, izkoriščena do kraja. Če pričakujemo, da se bo promet v naslednjih sedmih letih razvijal z enakim tempom kot do sedaj, si je iluzorno predstavljati na postojnski cesti 4 do 5-kratno povečan promet v poletnih mesecih. Da bi se nam posrečilo obdržati dosedanje rasti cestnega prometa in s tem tudi turizma (na oboje računa 7-letni načrt z določenimi dimenzijami), bodo potrebne nove gradnje, rekonstrukcije, razširitve cest, modernizacija in predvsem odprava ozkih grl (na primer Planinske ride, rob Planinskega polja, Postojna—Senožeče itd.).

2. Predvideno naraščanje obiska turistov v jami je izračunano na osnovi dosedanjih pokazateljev, na osnovi dosedanjega turizma, ki se je razvijal v določenih okoliščinah. Janez Planina ugotavlja v svojem prispevku: „Kvantitativna analiza obiska Postojnske jame“, da je obisk jame funkcija turističnega prometa v Jugoslaviji (2). Ko je na osnovi dosedanjega razvoja turističnega obiska v Postojnski jami in dosedanje rasti turističnih prenočitev oziroma števila turistov v Ju-

goslaviji izračunal indeks korelacije in indeks determinacije, je dobil presenetljivo točno število za determinacijo dosedanjega razvoja. Za predvidevanje bodočega prometa v Postojnski jami si je Planina izposodil podatke iz sedemletnega plana o predvidenem številu gostov v Jugoslaviji v letih 1964 do 1970. Končno je po tej poti izračunal in dosegel oziroma prikazal največjo verjetnost, da jama lahko predvideva v letu 1970 že 784.000 obiskovalcev. Podobno sliko o razvoju turističnega prometa v jami bi morali dobiti, če bi, postavimo, vzeli obisk jame kot funkcijo prevoženih potnikov v osebnimi motornimi vozili skozi Postojno. Poudariti pa moramo, da je navedena funkcija v obeh primerih rezultat določene turistično prometne situacije v Jugoslaviji, izraz določenega ravnotežja turističnih tokov po Jugoslaviji in iz Jugoslavije. Gre torej za geografske determinante položaja Postojnske jame glede na to, da je v republiki, kjer je domači turizem zelo razvit, obenem pa leži ob poti, po kateri prihaja večji del tujih turistov v Jugoslavijo. Planina je to tudi upošteval, saj je poostavil svoje število predvidenih obiskovalcev le do 1970. leta, torej za čas, ko še ni mogoče pričakovati izrazitejših sprememb v turističnih tokovih. Svoje domneve je pač postavil na edino realno osnovo dosedanje rasti turističnega prometa ob dosedanjih razmerah v glavnem in imel prognoze še naprej za nerealne. Nastaja pa vprašanje, kako se bodo morebitne spremembe prometnih smeri pokazale v postojnskem turizmu.

3. Če ponovno poudarimo, da je za poletni turizem v Evropi najbolj značilna smer S—J in da ta smer vpliva tudi na naš inozemski turizem, moramo že zdaj predvidevati posledice, ki jih bo povzročila nova avstrijska cesta. Trasa zelo moderne, avstrijske avtomobilске ceste pelje z Dunaja preko Dunajskega Novega mesta in Hartberga naravnost proti jugu do Gleisdorfa (vzhodno od Graza), kjer pa se obrne proti zahodu na Packstrasse; dalje nas vodi proti Celovcu, Beljaku, odtod pa zopet na jug proti Pontebi in še naprej proti Italiji, kjer se naveže na glavno omrežje velikih in hitrih italijanskih cest. Posamezni odseki avstrijske ceste so že zgrajeni (na primer Dunaj—Dunajsko Novo mesto, širina cestišča znaša 36 m), nekateri odseki so v delu (na primer za 29 m široko cestišče na odseku Celovec—Beljak, kjer vodita vsaj dve, za naše razmere dobri cesti, so namenili 40 milijard šilingov). Do kraja moderna, široka in hitra cesta se pri Grazu približa naši meji, nakar se zaobrne tako, da v loku obide našo državo, in se takoj nato zopet usmeri proti jugu. Ceste, ki se iz Jugoslavije navezujejo na to novo, za naše razmere mogočno cesto, so vsaj na avstrijskih odsekih zelo slabe in težavne (na primer Ljubelj, Koren, Jezersko). Omenjena avto cesta pa je obenem tudi najbolj vzhodna varianta severno-južne turistične poti proti Sredozemlju. Z njo pa seveda izgublja stara smer dunajske ceste (skozi Postojnska vrata) precej veljave ne le za avstrijske,

temveč tudi za ostale turiste iz tega dela Evrope. Nova smer cestišča pa bo pomembna tudi za tiste turiste, ki ob praznikih potujejo na morje, saj bo zaradi velike propustnosti in brzine pomaknila radius t. zv. praznične dosegljivosti Jadrana daleč na sever (to je potovanje, ki se dá opraviti v dveh do treh dneh).

4. Tudi SR Hrvatska gradi novo, moderno cesto iz Zagreba proti severu, po dolini Krapine, preko Velikega Trgovišča in Djurmanca proti Ptuj. Razumljivo je, da bo tudi ta cesta prej ko slej dobila priključek na omenjeno novo avstrijsko cesto pod Grazom, ali blizu njenega kolena pri Gleisdorfu. Le na ta način si lahko obetamo s te ceste tudi v bodoče turistični priliv v Jugoslavijo. Za turiste iz graške smeri bo to najkrajša pot do Zagreba, dalje pa imajo že ugodno cesto do Plitvičkih jezer; podaljšek te ceste proti morju pa je v gradnji. Brez dvoma pa bo ta smer za tuje turiste vabljiva, saj jim bo omogočala, da bodo relativno hitro dosegli Plitvice in Dalmacijo; v promet jadranske cestne magistrale pa se bodo vključili že daleč na jugu.

Pri obravnavi razvoja postojnskega turizma smo sicer zašli v zelo širok regionalni okvir. Mislimo pa, da je tako tudi prav, saj je dotok obiskovalcev odvisen predvsem od velikih in pomembnih turističnih poti in od naselitvenih središč. Pokazalo se je, da je dolgotrajni razvoj prometa našel prirodno najbolj primerna in tudi razumljiva mednarodna pota, ki se v Sloveniji izražajo v t. im. cestnem in železniškem križu. Težnje teh smeri so jasno vidne tudi v današnji prometni situaciji, toda njih lokalna izvedba se v zadnjem času spreminja tako, da se izogiba Slovenije, da jo, če snemo nekoliko pretirano izraziti, puščajo kot otok v sredini (to težnjo lahko zasledujemo tudi pri gradnji naftovoda). Vsekakor pa razloge za to politiko v gradnji cest niso narekovale samo naše lokalne razmere, razen morda toliko, kolikor nismo pravočasno sledili novim, širšim potrebam, in da nismo s svojo lastno, za naše koristi in potrebe bolj sprejemljivo gradnjo cestnega omrežja nudili ugodnejše variante. Nove ceste bodo vsekakor vplivale na razvoj prometa na našem cestnem križu in na njegovih odtenkih; Postojna pa je na najbolj obremenjenem in hkrati na tehnično najbolj problematičnem odseku tega cestnega vozlišča.

5. Preostaja nam še potreba, da se dotaknemo ureditve cestnega omrežja, ki vodi skozi Postojno. Promet na Postojnski cesti tako hitro narašča, da si jutrišnjih razmer, posebno v poletnih konicah, sploh ne moremo več predstavljati. Zato postaja potreba po rekonstrukciji ne le cestišča temveč tudi trase vedno bolj pereča. Izvedba se opira na zamisel o povezavi italijanskega in jugoslovanskega cestnega omrežja, tako da bi se naša cesta iz Ljubljane priključila italijanski avtostradi pri Palmanovi. Oficielna varianta te ceste je: Ljubljana — Kalce — Hrušica — Ajdovščina — Gorica — Palmanova. Odcep proti Trstu in Reki je zamišljen nekje vzhodno od Hrušice. Od tod bi

tekla nova tržaska cesta mimo Bukovja do Belske žage, kjer bi se razdelila na dva kraka: eden bi potekal mimo Landola do Razdrtega, drugi pa mimo vasi Zagon in Zalog do obstoječe reške ceste. Predvidena je tudi rekonstrukcija reške ceste, ki bi na odseku med Pivko in Ilirsko Bistrico v prihodnje potekala čez Knežak in ne več po dolini Reke (1).

Predvidene spremembe cestnega omrežja po naznačeni varianti bi imele za Postojnsko jamo in njeno okolico močno opazne posledice. Trasa avto ceste Kalce — Hrušica — Ajdovščina zapusti pri Kalcah smer sever-jug, oziroma severovzhod-jugozahod ter se usmeri na zahod proti Ajdovščini. S tem se na daleč izogne Postojni in ostalim turističnim objektom v okolici (Cerkniško jezero, Planinsko polje — oziroma akumulacija, Unec, Rakov Skocjan) saj vodi njena trasa skozi področje tako imenovanega turistično-gospodarskega vakuumu. Na to varianto je Postojna vezana le z lokalnimi priključki na odcep ceste proti Reki. Ta ukrep pa postavlja današnji izključno prometno prehodni turistični center Postojne v prometno zatišje. Da bi se ta sprememba močno negativno pokazala v postojnskem turizmu, je jasno tem bolj spričo dejstva, da oddaljeni turisti izbirajo predvsem hitre, lažje in direktne ceste, da so turistična vozila močno obložena s prtljago, in da je vedno večji odstotek turistov, ki vozijo s seboj stanovanjske priklopnike. Ker postojnski turizem sam ne bo mogel odločilno vplivati na izbiro variante za novo avtostrado, se je potrebno ponovno ozreti po glavnih težnjah prometa — še posebno turističnega, ki v tem predelu nikakor nima smeri zahod-vzhod, temveč severovzhod-jugozahod (Ljubljana — Koper, Trst, Reka) in severozahod-jugovzhod (italijansko-jugoslovanski obmejni prehodi — jadranska obala — glej podatke o obremenitvi odcepov in karto cestne obremenitve v letu 1963).

Iz navedenih razlogov je potrebno usmeriti večjo pažnjo še drugi varianti rekonstrukcije cestnega omrežja v tem predelu Slovenije. Nanjo je opozoril že Urbanistični inštitut SRS (5). Druga varianta avtoceste ima sledečo smer. Ljubljana — Kalce (morebitni odcep regionalne ceste preko Hrušice v Ajdovščino) — Unec (odcep regionalne ceste Unec, Cerknica — Novo mesto) — Postojna (odcep avto ceste proti Reki) — Razdrto (odcep regionalne ceste proti Ajdovščini) — Senožeče in dalje proti Trstu ali Kopru. Mislimo, da bi bilo potrebno obe smeri še proučiti in med seboj pri-

merjati gospodarske prednosti, ki jih predvidevata. S stališča Postojne in vsega našega kraškega turizma ter ob upoštevanju razlogov, ki jih študija obrobno navaja, to je širši regionalni in medregionalni koncept, je seveda bolj primerna druga varianta. Za lažjo predstavo je potrebno pripomniti, da poteka druga varianta blizu stare, prirodno nakazane poti, dunajske ceste, preko Postojnskih vrat, neposredno mimo Postojne, proti Razdrtemu, le Planinsko polje obide na vzhodni strani. Omenjena varianta se dvigne v Postojnskih vratih le nekaj preko 600 m n. m. v. V nasprotju s prvo smerjo, ki vodi skozi gospodarsko in turistično nezanimiv prostor Hrušice (približno 840 m n. m. v.), se dotika druga smer močno zanimivega turističnega kraškega področja, približa se Cerkniškemu jezeru, dotakne se Rakovega Skocjana in Postojne. Druga varianta je krajša za smeri proti Reki, pot proti Trstu in Kopru pa je po njej daljša le za 3,8 km, hkrati pa mnogo lažja v primerjavi z dolgimi vzponi in padci preko Hrušice, kjer ne smemo zanemariti tudi znatno višjih stroškov za vzdrževanje ceste zaradi visokih zametov pozimi, pa tudi ne vetra. Druga varianta se močno približuje glavnim današnjim težnjam prometa, hkrati pa je za Gorico manj ugodna, saj je za 22 km daljša od prve, uradne variante. Za Gorico bo pač umestno v bodočnosti graditi odcep regionalne ceste Kalce — Hrušica — Ajdovščina.

Ker razlika med obema variantama tudi v kilometrih ni velika, ostali motivi, ki dajejo prednost drugi, pa so dovolj tehtni in mislimo, da bo koristno ponovno proučiti in z vseh strani osvetliti celotno problematiko ureditve cestnega omrežja okoli Postojne.

VIRI:

Igor Vrišer, Regionalno načrtovanje turizma v postojnski občini, G. V. Ljubljana 1964; 2. Vekoslav Sršen, Janez Planina, Marjan Zagar, Turistične perspektive Postojnske jame, elaborat za nadaljnjo izgradnjo krožne proge v Jami, arhiv Turistična zveza Slovenije in Uprave Postojnske jame; 3. Podatki o merjenju prometa na cestah I. in II. reda v Sloveniji, Uprava za ceste SRS; 4. Clanek: Štetje prometa v letu 1965 v Švici, Strasse und Verkehr, 11/1964 str. 568, Bern 1964; 5. Ing. Bojan Tavzes, Bodoče avtoceste v bližini Postojne, rokopis, Zavod za urbanizem SRS; 6. Turistični vestnik, postojnska številka, Ljubljana 1955/7; 7. Ivan Gams, Jamski turizem, Turistični vestnik, Ljubljana 1963/11.

Projektirana HE Trnovo v Soški dolini

Načrti o trnovski hidroelektrarni so sprožili v slovenski javnosti zelo širok odmev. Projekt (1) vzbuja namreč pozornost že po svoji velikopoteznosti in energetskem pomenu, še bolj pa po predvidevani, mnogostranski preobrazbi, ki jo bo ta energetski poseg v Soški dolini nedvomno sprožil.

Po programu (6) je Trnovo projektirana kot derivacijska hidroelektrarna s čelno akumulacijo na Soči, ki bo služila tako za proizvodnjo variabilne (vršne) kot tudi sezone (7) električne energije v Sloveniji in deloma tudi v ostalem severozahodnem delu države, prav tako pa tudi za ustvarjanje havarijske rezerve in seveda kot zelo močna opora bodočega kV omrežja.

HE Trnovo (2) bo imela maksimalno moč 140 MW, povprečna letna proizvodnja pa bo 430 GWh oziroma 430 milijonov kwh (8). Letno bo obratovala 3020 ur. Elektrarna bo proizvajala približno dvakrat toliko energije kot obe dosednji hidroelektrarni na Soči (Doblar in Plave). Zaradi bovške akumulacije pa se bo na obeh teh dveh elektrarnah povečala proizvodnja še za 40 do 50 milijonov kwh.

Elektrarno bodo zgradili v petih do sedmih letih (9), cena za 1 kwh pa bi bila 3,38 din. Kakor prikazuje projekt, bi bila HE Trnovo najugodnejša akumulacijska hidroelektrarna v Sloveniji.

Trnovska elektrarna bo za slovenske razmere dokaj velika. Dajala bo približno 13% sedanje elektroenergetske proizvodnje. Toda če bo leta 1973 zgrajena, bo pri tedanji proizvodnji električne energije v Sloveniji njen delež že manjši od ene desetine (8%). HE Trnovo bo precej večja od drugih akumulacijskih elektrarn, ki so še v načrtu (HE Avče s 191 GWh, HE Osp z 200 GWh, HE Planina z 256 GWh). Tudi v primerjavi s pretočnimi elektrarnami, zgrajenimi ali projektiranimi, ne zaostaja (HE Mariborski otok z 227 GWh, HE Vuzenica s 144 GWh, HE Vuhred z 267 GWh, HE Ožbalt s 144 GWh itd.).

Toda pomen HE Trnovo je zlasti v tem, da bo dajala predvsem plemenito energijo. Sezonska energija, proizvedena v hidrološko oziroma energetsko kritičnih mesecih, je namreč trikrat dražja kot izven sezone. Zato so akumulacijske elektrarne bolj donosne. Še večje tarife razlike so med energijo za kritje dnevnih konic in ostalo energijo. Zato so elektrarne za konično energijo (7), kamor se v veliki meri uvršča tudi HE Trnovo, toliko bolj dragocene.

Med pokrajinsko najbolj vidnimi učinki projektirane elektrarne bo nedvomno velika vodna akumulacija. Soča bodo zajezili ob velikem kolenu blizu slapa Boke nad Žago, tako da se bo v Bovški kotlini razlila v veliko jezero. Pregrada bo visoka 85 m. Zanj pa je značilno, da ne bo betonska, temveč jo bo sestavljal velik nasip iz

gradiva, ki je pri roki. Sredi nasipa bo tesnilo iz jezerske glinice oziroma krede, preostali del pa bo iz soškega proda, ki ga bodo kopali v prodnih terasah. Nasip bo zapiral Sočo tam, kjer Bovška kotlina preide v ožjo soško dolino. Od enega do drugega pobočja bo segal 780 m daleč. Pri temeljih bo širok blizu 300 m, na vrhu, kjer bo speljana cesta, pa 8 m. V nasip bodo vgradili skoraj 5,4 milijonov m³ gradiva.

Trnovsko hidroelektrarno bodo gradili v dveh etapah. V prvi, ko bo zajezitev 30 m visoka (v abs. višini 370 m), bo že lahko obratovala kot pretočna elektrarna.

Umetno jezero bo dolgo okoli 10 km, široko do 2 km in s površino preko 8 km². Ob maksimalni oziroma normalni zajezitvi bo gladina v nadm. višini 420 m. Akumulacija bo večja od Bohinjskega in Blejskega jezera skupaj. Prav tako bo daljša in globlja od njiju. Zajezena Soča bo Bovško kotlino bistveno spremenila. Če se projekt uresniči, bodo potopili vas Čezsoča in še nekaj zaselkov s skupno 165 hišami, v katerih živi okoli 460 ljudi. Bovec, ki je na robu kotline, se bo znašel skoraj na bregu jezera. Jezero bo v Bovški kotlini zalilo večino kotlinskega dna, skupno 824 ha. Od tega 162 ha obdelovalne zemlje, 397 ha gozdov in pašnikov ter 266 ha manj vrednih tal ob Soči (prodišča, poplavni svet ipd.). Potopljenih bo tudi okoli 15 km cest. V dolžini 8,6 km pa bo treba prestaviti glavno cesto, ki gre po dolini.

Bovško jezero bo sprejelo dobro tretjino celoletnega vodnega odtoka Soče in bo vsebovalo do 250 milijonov m³ vode. S tako zajezitvijo se more na Soči bistveno regulirati oziroma spremeniti dosednji rečni režim. V jezero bosta razen Soče in Koritnice dotekali še Boka in Učja, ki tečeta sicer niže od projektirane akumulacije, bosta pa vanjo umetno speljani. Koristna vsebina jezera bo pri največjem, šestdesetmetrskem kolebanju okoli 323 milijonov m³ vode. Takrat se bo pri enkratni praznitvi sprostil za 137 milijonov kwh akumulirane energije. Povprečna letna proizvodnja električne energije bo ustrezala torej dva in pol kratni letni praznitvi umetnega jezera.

V geološkem pogledu zajezitev ni tvegana, kljub temu da gre za dolino, ki je izdelana v apnencih. Umetno jezero bo namreč v bistvu obnovitev nekdanjega, naravnega jezera iz kvartarne dobe, ki je v dnu doline odložilo vododržne jezerske sedimente. Ti bodo služili kot zanesljiva osnova umetni pregraji in sami akumulaciji. Ker je bilo nekdanje jezero večje, bo umetno jezero v glavnem počivalo v naročju teh nepropustnih jezerskih sedimentov.

Gladina jezera bo nihala zelo izdatno, med abs. višino 420 in 360 m, torej v višinski razliki

polnih 60 m, medtem ko bo jezero samo globoko največ 80 m. Pri takem kolebanju bi bil na primer Ljubljanski grad (64 m) izmenoma enkrat v celoti na suhem drugič skoraj v celoti zalit. Tako izdatno kolebanje umetnega jezera bo nedvomno ustvarjalo stalno in zelo očitno spreminjanje pokrajinskega lica Bovške kotline, kar je za Soško dolino kot visoko valorizirano alpsko pokrajino izredno vsiljiva in groba dinamika, ki bo nedvomno zelo negativno vplivala na bodoči razvoj Gornjega Posočja kot celote, zlasti pa v prometnem, turističnem in populacijskem pogledu.

Po nekoliko spremenjeni varianti revidiranega investicijskega programa bo HE Trnovo dajala letno 445 milijonov kwh in bo obratovala takole: V začetku leta se bo akumulacijsko jezero napolnilo. V januarju in februarju se bo praznilo, v marcu, aprilu in maju pa se bo ponovno polnilo, nakar bo elektrarna v juniju, juliju in avgustu obratovala kot pretočna in sicer ob polnem jezeru in z razmeroma majhnim nihanjem. Ponovno se bo jezero praznilo septembra in oktobra, ko bo dajala elektrarna sezonsko energijo. V novembru in decembru pa se bo jezero znova polnilo.

Iz Bovškega jezera bo skozi Polovnik vodil 5 km dolg tunel do Soške doline pri Trnovem, kjer bo voda z višinsko razliko okoli 200 m padala na turbine. Rov bo s tem presekala koleno Soče pri Zagi. Od strojnice bo voda speljana še po 4,4 km dolgem rovu do Kobarida in šele tu se bo ponovno iztekala v Sočo. S tem, da bodo skoraj v celoti preusmerili tok Soče med Bovško in Tolminsko kotlino, bo v vmesnem, približno 14 km dolgem delu ostala Soška dolina domača brez vode.

Energetski pomen projektirane elektrarne ni zgolj v tem, da bo dajala veliko nove električne energije, temveč je po projektu tudi v tem, da bo lahko zagotavljala energijo tudi takrat, ko je zanj stiska največja in ko je električna energija najbolj potrebna ter tudi najdražja. To je bodisi ob dnevnih konicah (vršna in konična energija) oziroma v hidrološko in energetsko kritičnih mesecih, posebno pozimi (sezonska energija). Obsežna zaježitev Soče bo tudi omogočala, da bo oskrba z električno energijo bolj zanesljiva in tudi bolj kvalitetna. Projekt torej določa, da bo HE Trnovo obratovala mešano. Izmenoma bo akumulacijska, pretočna in vršna elektrarna.

Zaježena Soča bo nedvomno zelo spremenila Bovško kotlino oziroma Soško dolino in to z zelo raznovrstnimi učinki. Bodisi neposrednimi, še bolj pa posrednimi, ki jih pa sedaj še ni lahko v celoti predvideti. Spričo vsega tega je razumljivo, da je treba tak poseg v prirodne in družbene poteze pokrajine, kakršen se nam s HE Trnovo v Soški dolini obeta, proučiti ne le z energetskega oziroma energetsko-ekonomskega stališča, temveč mnogo širše pa bolj vsestransko in bolj perspektivno. Šele tedaj bo možno tehtno presojati o splošnem pomenu, vlogi in vrednosti te prve

akumulacijske hidroelektrarne, ki nam jo v Sloveniji obljublja.

Toda ne glede na te rezultate je že sedaj jasno, da se, žal, tudi pri tako velikopoteznih delih, ki pomenijo znatno pokrajinsko preobrazbo, še ni uveljavila metoda kompleksnega gledanja, proučevanja in projektiranja.

Toda preden skušamo proučiti vlogo trnovske elektrarne oziroma bovške akumulacije v geografski luči, je prav, da se seznanimo, kakšna bo pravzaprav njena vloga in njen pomen za celotno energetsko oziroma elektroenergetsko gospodarstvo Slovenije.

Ko proučujemo obsežno gradivo HE Trnovo, spoznamo, da njena vloga celo v elektroenergetskem oziroma elektrogospodarskem pogledu še ni povsem jasna in razčiščena.

Po investicijskem načrtu naj bi se trnovska elektrarna vključila v elektroenergetski sistem Slovenije z mnogostransko funkcijo. Projektanti ji dajejo vlogo nekakšne univerzalne elektrarne. Bila naj bi:

- a) akumulacijska hidroelektrarna za sezonsko energijo,
- b) hidroelektrarna za variabilno (osnovno vršno) energijo,
- c) hidroelektrarna za konično (vršno) energijo,
- d) pretočna elektrarna v poletni dobi in
- e) hidroelektrarna za regulacijsko energijo.

Po mnenju Elektroinstituta (3) se je očitno hotelo prikazati projekt HE Trnovo že v samem začetku v najugodnejši luči bodi zaradi investicijske politike ali pa v zvezi z ekonomskimi pokazatelji, ki se pri nas uporabljajo za določevanje ekonomske učinkovitosti posameznih projektov.

Glede akumulacijske vloge trnovske elektrarne je treba poudariti, da je bistvo akumulacijskih elektrarn v tem, da v energetsko ugodnem obdobju zbirajo vodo za porabo v kritični sezoni. Nujna posledica takega obratovanja so izdatna nihanja akumulacijskih jezer. Taka kolebanja pa nikakor ne sodijo v turistične pokrajine. S tega vidika se bo HE Trnovo celo po mnenju Elektroinstituta težko uveljavila kot akumulacijska elektrarna.

Glede na drugo vlogo trnovske elektrarne, v kateri bi dajala ta variabilno energijo, naj poudarimo, da so potrebe po tovrstni energiji vse leto in obratujejo zato take elektrarne letno okoli 6500 ur. Pri nas so take pretočne dravske elektrarne. Glede na to je razumljivo, da HE Trnovo s 3020 letnimi obratovalnimi urami ne bo ustrezala za oskrbo z variabilno energijo.

HE Trnovo pa po sedanjem projektu ni primerna niti za proizvodnjo kritične konične energije. Za to energijo bi namreč zadoščalo okoli 1800 obratovalnih ur. Torej mnogo manj, kakor je določeno za HE Trnovo.

Problematičnost projekta so spoznali že projektanti in so zato začeli pripravljati dopolnitev

s HE Trnovo II. Po tem načrtu bi potegnili kaneje še dodatni rov od jezera do elektrarne, strojnico in odvodni rov pa bi povečali. Seveda pa računi o ekonomičnosti elektrarne teh načrtov ne vključujejo.

Po kritični presoji (3) ustreza HE Trnovo še najbolj za konično energijo. Problem tovrstne energije je namreč v Sloveniji še posebno pereč, čeprav nam hkrati močno primanjkujejo tudi viri za osnovno in variabilno energijo.

Doslej smo v Sloveniji reševali pomanjkanje konične energije na najrazličnejše načine. Prejšnja leta smo si iz te stiske pomagali še največ s pomočjo akumulacijske HE Tesla v Vinodolu, ki je pravzaprav edina jugoslovanska elektrarna za konično energijo. Toda ta energija je za Slovenijo nekaj pomenila le dotlej, dokler ni bil pred nekaj leti severozahodni del države in z njim vinodolska elektrarna, vključen v enotno jugoslovansko omrežje.

Od tedaj dalje so morale dravske elektrarne proizvajati čedalje več konične energije, čeprav je to zelo neracionalno. Turbine morajo namreč tedaj delati ob zmanjšanem padcu vode in le ob delnem izkoriščanju vodne energije. Zaradi takega obratovanja so vsakoletne izgube dravskih elektrarn približno tolikšne, kolikršna je na primer letna proizvodnja HE Medvode (60–100 milijonov kwh).

Ker ni drugega izhoda, uporabljajo za produkcijo konične energije delno tudi parne termoelektrarne, čeprav so grajene za osnovno energijo in proizvajajo konično energijo skrajno neracionalno.

Še dražji je uvoz te energije, na primer iz Avstrije, posebno zaradi deviz in se k takim ukrepom zatekamo le v skrajni sili. S tem pa so v Sloveniji praktično izčrpane vse možnosti za oskrbovanje s konično energijo.

Problem tovrstne energije se je torej v Sloveniji do kraja zaostрил. Saj nimamo zanjo niti enega samega ekonomičnega vira. V tej luči je potreba po tovrstni elektrarni res neodložljiva.

V tej stiski je videti, da bi to funkcijo lahko zelo uspešno prevzela HE Trnovo, če bi sedanji projekt nekoliko preuredili (3). Prednost trnovske elektrarne je namreč v tem, da je med vsemi projektiranimi še najbolj proučena in da je treba njeno koncepcijo itak spremeniti, ker ne ustreza. Slednjič bi taka konična elektrarna z bistveno drugačnim vodnim režimom akumulacijskega jezera bolje ustrezala tudi za Soško dolino kot turistično pokrajino.

Ta projekt, ki ga predlaga Elektroinštitut (3) ne spreminja le elektroenergetske funkcije projektirane elektrarne, temveč tudi vodni režim Bovškega jezera. To pa je tisti pojav, ki je bil že od vsega začetka najbolj problematičen in je od vsepovsod doživljal največ kritike.

Potemtakem imamo glede trnovske elektrarne najmanj dve soluciji. Prvo, ki jo zagovarja projektant, in drugo, ki jo predlaga Elektroinštitut. Ta druga je v bistvu kompromis, ki skuša glede

Bovške kotline vskladiti tako elektroenergetske kot tudi druge interese. Ta solucija je nedvomno vredna vse pozornosti.

Zelo pomembno je dejstvo, da sedanji projekt trnovske elektrarne ne le da ni ustrezen v turističnem pogledu, temveč je prav tako problematičen tudi v energetskem oziroma energetsko-ekonomskem pogledu.

Dosedanji projekt trnovske elektrarne že vsebuje določene koncesije, kajti druge akumulacijske hidroelektrarne v Jugoslaviji obratujejo zgolj z elektroenergetskega vidika in izkoriščajo akumulacije ne glede na vodna kolebanja. Trnovska elektrarna pa bi delala približno četrtno leta kot pretočna zgolj zato, da ne bi prišla prehudo navzkriž z interesi turizma. Elektrarna s takim obratovanjem pa je veliko predraga, da bi jo toliko časa v letu uporabljali zgolj v primitivnem pretočnem režimu (3). Zlasti še, ker bi bil istočasno ves elektroenergetski sistem Slovenije v hudi stiski za (kritično) konično energijo. Tudi s te strani torej predloženi koncept HE Trnovo ne ustreza.

V razpravah okrog trnovske elektrarne se je veliko govorilo, da bo služila tudi za produkcijo regulacijske energije. V študiji (3) pa se omenja, da hidroelektrarne z dolгими in velikimi rovi, kakršne naj bi imela trnovska elektrarna, za proizvodnjo take energije bolj slabo ustrezajo. Tako ostaja vloga HE Trnovo nejasna celo glede regulacijske energije.

Po predloženem investicijskem projektu, ki naj bi imel 140 MW moči (1.2) bi bila kapaciteta elektrarne izčrpana že v letu 1973, torej koj prvo leto po dograditvi. Po predlogu Elektroinštituta (3) pa bi imela konična HE Trnovo s povečano močjo 280 MW več perspektiv, ker bi bil s tem rešen problem konične energije približno do leta 1980.

Ostane še vprašanje, ali so v Sloveniji še druge možnosti za proizvodnjo vršne energije, ali jih ni? Iz že omenjene študije (3) je razvidno, da je za ekonomično proizvodnjo konične energije pri nas razmeroma zelo malo ugodnih pogojev. Kajti za tovrstno energijo ustreza malo tipov elektrarn. Ne ustrezajo pretočne hidroelektrarne, sezonske akumulacijske hidroelektrarne, elektrarne s prečrpavanjem in tudi ne parne termoelektrarne. Še najbolj primerne so plinske termoelektrarne, ki se po svetu v zadnjem času čedalje bolj uveljavljajo in so kot nalašč za proizvodnjo konične energije. Imajo pa to slabo stran, da so zanje potrebni veliki vzdrževalni stroški, da imajo kratko življenjsko dobo (30 let) in da moramo za tako elektrarno uvažati plin, zanj pa so seveda potrebne devize. Dobra stran plinskih termoelektarn pa so manjši investicijski stroški in hitrejša dograditev. Razen tega je njihov ustroj tak, da se jih zlahka in hitro, že v nekaj minutah, požene v polni tek, kar je pri oskrbovanju s konično energijo odločilnega pomena. Plinsko termoelektarno bi lahko postavili v uvozni luki, na primer v Kopru ali kje drugje.

Toda po omenjenih študijah tudi plinska elektrarna, čeprav je še najbolj ugodna, ne bi mogla konkurirati s HE Trnovo. Iz kalkulacij je razvidno, da bi pri trnovski elektrarni potekala amortizacija vloženega kapitala hitreje kot pri plinski termoelektrarni. Kljub večjim investicijskim stroškom za HE Trnovo pa bo vanjo vloženi kapital prej amortiziran (v 17 letih) od kapitala vloženega v plinsko elektrarno (v 28 letih). Razen tega se izteče življenjska doba plinske elektrarne skoraj hkrati z amortizacijo, medtem ko ostane trnovski elektrarni po amortizacijskem obdobju še okoli 50 letna življenjska doba.

Po že omenjeni študiji (3) in na osnovi računске primerjave ni zaenkrat posebno verjetno oziroma ekonomično, da bi pri nas gradili plinske termoelektrarne za konično energijo. Morda takrat, ko bo preko Slovenije tekel plinovod.

Preostanejo še nuklearne elektrarne, ki imajo v svetu med energetskimi viri čedalje pomembnejšo vlogo. Toda njihova konkurenčnost začenja šele z velikimi obrati, z močjo 300–500 MW. Zato se nuklearne termoelektrarne uveljavljajo zaenkrat le v močnih energetskih sistemih, tako da s svojo veliko močjo ne rušijo notranjega ravnotežja v strukturi dosedanjih elektroenergetskih sistemov; to je razmerje med različnimi vrstami HE in TE. V Sloveniji nuklearna elektrarna za sedaj še ne more uspešno konkurirati ne pri proizvodnji osnovne in še manj konične energije. Za prvo nuklearno elektrarno bodo pri nas dozorili pogoji okoli leta 1980 (3).

Za proizvodnjo (kritične) konične energije torej najbolj ustrezajo akumulacijske hidroelektrarne. Prav zato, ker teh doslej v Sloveniji ni, je proizvodnja te energije nezadostna in hkrati tudi neekonomična.

Razen akumulacijske HE Trnovo so za produkcijo konične oziroma sezonske energije ustrezne še projektirane HE Avče z akumulacijo na Idriji in Trebuši (191 GWh), HE Osp z akumulacijo na Notranjski Reki (200 GWh) in hidroelektrarna z akumulacijo na Planinskem polju (256 GWh). Med temi je energetsko in ekonomsko najugodnejša trnovska elektrarna. Razen tega je tudi največja, najbolj proučena in tudi najbolj realna. HE Avče ima namreč to slabo stran, da z zavezitvijo Idrije in z vodnim rovom od akumulacije do Avč, odvzame vodo sedanji HE Doblar in jo tako močno osiromaši. HE Osp je zelo problematična zaradi Skočjanskih jam, akumulacija na Planinskem polju pa je geološko še vedno sporna. Vprašanje pa je, ali so s tem izčrpane že vse možnosti za postavitev akumulacijskih elektrarn v Sloveniji? Glede na kapaciteto teh akumulacijskih hidroelektrarn, bi morali namesto HE Trnovo zgraditi dve drugi, da dobimo enako proizvodnjo električne energije.

Kakšno vlogo bo imela HE Trnovo v elektroenergetskem sistemu Slovenije?

Leta 1963 je potrošnja električne energije v Sloveniji znašala 2786 milijonov kwh, od tega konstantne 71,8%, osnovne vršne 19,6% in ko-

nične 8,6%. Ker bo leta 1973 potrošnja predvidoma narasla na 5991 milijonov kwh, pomeni to, da bi tedaj zgrajena trnovska elektrarna dajala le 7% celotne produkcije. Ker bo glede na sedanje kapacitete primanjkovalo leta 1973 že 2786 kwh, bi HE Trnovo krila le nekaj več kot $\frac{1}{6}$ tega primanjkljaja (15%). Toda tudi po minimalni prognozi, ko bo leta 1973 primanjkovalo le 1700 milijonov kwh, bi HE Trnovo krila komaj eno četrtno tedanjega primanjkljaja.

S HE Trnovo in HE Srednja Drava II bi leta 1973 — ko naj bi bili obe elektrarni že zgrajeni — dnevne potrebe po variabilni energiji krili vse leto, medtem ko bi dnevne potrebe po osnovni energiji krili v celoti le tri oziroma štiri mesece v letu (maja, junija in avgusta in skoraj v celoti tudi julija). Leta 1978 pa bi obe elektrarni krili dnevne potrebe po variabilni energiji v celoti le tri mesece (marca, aprila in oktobra), v precejšnji meri pa pet mesecev (januar, februar, julij, avgust in september), potrebe po osnovni energiji pa ne bi v celoti krili v nobenem mesecu več, v pretežni meri pa le še v dveh (maj, junij).

Bistveno drugačno vlogo bo imela HE Trnovo, če jo bodo gradili za oskrbovanje s konično oziroma kritično konično energijo. V tem primeru bo leta 1973, ko bi bila HE Trnovo že v pogonu, primanjkovalo 420 do 460 milijonov kwh konične energije, kar bi po revidiranem projektu (443 kwh) HE Trnovo v celoti krila.

Torej, leta 1972 oziroma 1973, ko bi akumulacijsko HE Trnovo zgradili, bi ta kot univerzalna elektrarna razmeroma zelo malo pomenila v celotni elektroenergetski proizvodnji Slovenije. Nasprotno pa bi kot specializirana hidroelektrarna bila za Slovenijo odločilnega pomena, saj bi v celoti krila potrebe po konični energiji, to vlogo pa bi več let tudi še obdržala.

Za osnovno in deloma variabilno elektriko pa bo treba medtem zgraditi več drugih elektrarn. Razen HE Srednje Drave I še HE Srednja Drava II, HE Srednja Sava, TE Trbovlje II, TE Šoštanj II in tako dalje.

Pri sedanjem projektu trnovske elektrarne je največ pomislekov in ugovorov zoper predvideno kolebanje jezera, posebno zoper tako radikalno kolebanje. V že omenjeni študiji (3) navajajo energetiki, da se dá to zanesljivo preprečiti le s tem, da se naprave zgrade tako, da kratkomalo onemogočijo nezaželeno nihanje vodne gladine, torej z „varovalko“.

Ostane pa vprašanje, ali je sploh smiselno graditi tako obsežno akumulacijo, če bodo onemogočene globoke praznitve. Saj je logično, da bi s tem funkcijo elektrarne bistveno spremenili. Namesto sezonske bi dajala le vršno energijo. Toda pri tem je pomembno to, da za proizvodnjo te energije zadoščajo manjše vodne množine oziroma manjša vodna kolebanja. Ta kolebanja pa se dajo pri večjih vodnih površinah še bolj omiliti, kajti čim večje je jezero, tem manjše je kolebanje. Zato obdrži bovška akumulacija svoj pomen tudi pri vršni elektrarni.

Če bi računi pokazali, da so ta nihanja razmeroma skromna, so pred nami možnosti, da se HE Trnovo mnogo bolj skladno vključi v življenje Gornjega Posočja, kakor pa po dosedanjem projektu.

Razen kvantitativnih in kvalitativnih razmerij okrog HE Trnovo pa je tu še en vidik, tokrat časovni, ki odpira nove perspektive.

HE Trnovo bo predvidoma zgrajena 1972. oziroma 1973. leta. Po že omenjeni študiji (3) pa bodo okoli 1980. leta tudi pri nas že dozoreli pogoji za prvo nuklearno elektrarno. Vprašanje je, ali je vredno za tako kratko dobo, manj ko za eno desetletje, siliti z akumulacijsko elektrarno v tako turistično pokrajino, kakršna je Soška dolina oziroma Bovška kotlina, ko pa bo že nekaj let po njeni dograditvi to funkcijo lahko uspešno prevzela nuklearna elektrarna, ki jo postavimo lahko marsikje. Ta čas pa bi se raje orientirali na plinske termoelektrarne, eno ali dve, ki so kot nalašč za proizvodnjo konične energije. Razen tega se dajo hitro postaviti in začno dajati energijo že dve leti po začetku gradnje. Obenem so zanje potrebne manjše začetne investicije. Njih krajša življenjska doba pa je kot nalašč za ta vmesni čas, dokler ne bomo začeli graditi atomskih elektrarn. V tej perspektivi bodo tudi problemi okrog varstva narave in pomisleki glede nesmotrnega poseganja v naše alpske, turistično pomembne pokrajine docela odveč. V podobnem smislu razpravljajo tudi že v Švici.

Sedanji razvoj našega elektroenergetskega sistema je torej v fazi, ko so novi viri nujni ne le za osnovno energijo temveč še bolj za proizvodnjo konične energije. Zlasti še, ker proizvajamo konično energijo zelo neekonomično in jo je vrh tega še premalo. Med projektiranimi novimi elektrarnami bi bila proizvodnja konične energije z bovško akumulacijo najugodnejša. Potrebno pa bi bilo sedanji projekt elektrarne spremeniti, kar bi seveda ustrezalo tudi Bovški kotlini kot celoti.

Iz elaboratov o HE Trnovo je tudi razvidno, da bo ta elektrarna pravzaprav malo pomenila za Soško dolino. Spričo skromne industrializacije v Posočju je namreč razumljivo, da bodo tam porabili malo trnovske električne energije. Zato bodo energijo prenašali predvsem v osrednjo in ostalo Slovenijo. Največja stiska za vršno oziroma konično energijo je namreč prav v industrijsko najbolj razvitih področjih. Trnovska elektrarna bo torej Posočju bolj malo koristila, čeprav bi po sedanjem projektu tako izdatno in negativno posegla v njeno preobrazbo. Zato je razumljivo, da se bodo razlike v industrijskem in gospodarskem razvoju med Primorsko in drugimi, že doslej više razvitimi industrijskimi področji Slovenije, še bolj stopnjevale.

Investicijski program, kakršnega je za HE Trnovo izdelal Elektroprojekt iz Ljubljane, torej že po mnenju strokovnjakov (3) celo v energetskem pogledu ne ustreza. Še manj pa ustreza v širšem, perspektivnem pogledu, zlasti z vidika kompleksnega razvoja Bovške kotline in Soške

doline sploh. Zato je razumljivo, da je ta projekt razvnel — in to upravičeno — strokovnjake različnih področij, kulturne delavce in slovensko javnost sploh.

Predvsem je v ospredju mnenje, da mora biti zlasti v visoko valorizirani turistični pokrajini, kakršna je Gornje Posočje, vsak poseg, posebno tako velikopotezen kot je ta, dobro in vsestransko pretehtan ter v skladu s celotnim perspektivnim razvojem pokrajine. Takih proučevanj, žal, ni bilo. Kljub temu pa že sedaj prevladuje mnenje, da takšen objekt v Gornje Posočje ne sodi.

Ob primeru trnovske elektrarne gre za najmanj dva osnovna aspekta, za vsebinski in metodični aspekt. Neverjetno je, da se dandanes in v naših razmerah študirajo in projektirajo taki velikopotezni posegi v pokrajino tako zelo enostransko. Medtem ko smo pri urejanju urbanskih pokrajin in sploh pri regionalnem načrtovanju, kjer sodelujejo različne stroke in prevladujejo pogledi ter metode kompleksnosti, vzročnosti in sozavisnosti, precej napredovali, pa se pri projektiranju elektroenergetskih objektov taki pogledi in metode, žal, nikakor še ne morejo dovolj uveljaviti.

Sedaj, ko nam je elektroenergetska problematika trnovske elektrarne same bližja, bomo tudi z geografskega vidika lažje osvetlili širše aspekte ali vsaj del teh aspektov. Z njimi namreč šele dobimo ustrezne elemente za tehtno presojanje o splošni vlogi, vrednosti in različnih pomenih tega velikopoteznega elektroenergetskega posega, ki se nam v Gornjem Posočju obeta. O tem pa prihodnjič.

VIRI IN OPOMBE:

1. HE Trnovo, Investicijski program. Elektroprojekt, Ljubljana 1963.
2. Hidroelektrarna Trnovo. Osnovni podatki o projektu. Soške elektrarne, Nova Gorica, Ljubljana 1964.
3. Vloga HE Trnovo v okviru elektroenergetskega gospodarstva SRS. Primerjalna študija. Elektroinštitut, Ljubljana 1965.
4. Letno poročilo 1964. Elektroenergetska skupnost Slovenije, Ljubljana 1965.
5. H. Požar, Vloga hidroelektrarne Trnovo u opskrbi SR Slovenije električnom energijom. Institut za elektroprivredu, Zagreb 1965.
6. Investicijski program o HE Trnovo, izdelan od Elektropodjetja v Ljubljani in revidiran od posebne revizijske komisije ter odobren od delavskega sveta Soških elektrarn kot investitorja.
7. a) Stalno potrebni in zagotovljeni del električne energije označujejo za osnovno ali konstantno energijo. Imenujejo jo tudi energija v pasu.
b) Dodatni, periodično potrebni del električne energije imenujejo variabilna ali obnovna vršna energija. Ta energija ima pri nas dnevno obremenitev in nočno razbremenitev.
c) Dodatna energija, ki je potrebna ob največjih obremenitvah (dnevni konici), imenujejo vršna ali

končna energija. Pri nas ima dnevno dve obtežbi, dopoldansko in popoldansko. V bistvu gre za zgornji del variabilne energije.

- d) Energija, ki je potrebna za kritje potreb v hidrološko in energetske kritičnih mesecih, imenujejo sezonsko energijo. Pri nas sta kritični sezoni januar — februar in september — oktober.
8. V elaboratih o HE Trnovo se navajajo različne številke, od 420 do 470 Gwh.
9. V gradivu, ki obravnava problematiko HE Trnovo, se navajajo različne vsote, od 40 do 55 milijard dinarjev. Zadnja vsota je izračunana na osnovi revalorizacije po gospodarski reformi.

10. Prognoza o naraščanju električne potrošnje Zavoda za plan SRS iz leta 1964 sloni na dogovorjeni izgradnji že začelih elektrarn in na ustreznem, razvoju novih elektrarn. Ker se razvoj enih in drugih elektrarn čedalje bolj kasni, bi prognozirano naraščanje potrošnje krili kvečjemu z znatnim uvozom električne energije. Ker je to malo verjetno, štejejo to prognozo za maksimalno. Da bi se uvozu električne energije izognili, je Elektroenergetska skupnost Slovenije izdelala reducirani, minimalni program. Po tej prognozi se med drugim na primer tretja faza elektrolyze v Kidričevem ne zgradi, tovarna dušika v Rušah pa se do 1973. leta ne poveča.

Milan Natek

Hmelj v Bački

(Nekatere geografske karakteristike)

V Jugoslaviji imamo dvoje izrazitih hmeljarskih področij: Savinjsko dolino v Sloveniji in Bačko, kjer je že od nekdaj pridelovanje hmelja osredotočeno na okolico Bačkega Petrovca. Obe hmeljarski pokrajini kažeta s številnimi in s samosvojimi pojavi toliko posebnosti, da jih moramo resno vključiti v obravnavo že tudi tedaj, ko govorimo ali pišemo o splošnih karakteristikah posameznih predelov naše države. In še več. Tudi med obema našima hmeljarskima pokrajinama so številne bistvene razlike, ki so rezultat medsebojnih spletov različnih prirodnih in družbeno-ekonomskih činiteljev. Prav te razlike pa nas opozarjajo, da moramo pri proučevanju slehernega pojava v pokrajinah (v našem primeru hmelja kot pomembne industrijske kulture našega poljedelstva in kmetijstva) prikazati skupne karakteristike, še prav posebno pa njegove specifičnosti, ki so lastne samo posameznim predelom v pokrajini. To pa z drugimi besedami pomeni, da moramo pri proučevanju hmelja v pokrajini spoznati tudi njegove biološke (bolje: ekološke) potrebe in zahteve ter jih primerjati s pogoji, ki jih pokrajina ima.

Hmelj pridelujejo pokrajine z zelo različnimi prirodnimi pogoji (na primer Savinjska dolina, Dravsko polje, Dravinjske gorice, Bela krajina, Bačka, severna Bosna, Slavonija itd.) in prav zaradi tega morajo imeti hmeljski nasadi zelo različne vplive na preobrazbo fiziognomije pokrajin, ki pa je prav tako odvisna od družbeno-ekonomskih komponent. Njihovi medsebojni spleti pojavov pa izpričujejo tudi bogata medsebojna nasprotja, ki jih odkrivamo in spoznavamo v sleherni pokrajini, ko se poglobljamo v srž njenih pojavov. Tudi v hmeljarski pokrajini so predeli, ki so odsev dinamičnih in heterogenih prepletanj med pojavi v konkretni prostorski in časovni situaciji, in imajo podobne ali sorodne samo posamezne pojavne oblike (v našem primeru: hmeljske nasade), ki jih združujejo v hmeljarsko pokrajinsko skupnost. To pa dalje še pomeni, da morejo in morajo imeti poedine skupine činite-

ljev v posameznih obdobjih tudi zelo različne vplive in učinke na genezo predelov v pokrajini. Tudi isti pobudniki, ki so jih sprožila določena družbeno-ekonomska gibanja v antropogeosferi, so našli zelo različne odmeve v pojavih in procesih različnih predelov in pokrajin. Ugotavljati in spoznavati posamezne pojave in zakonitosti v njihovih procesih, to pa je tudi ena izmed nalog geografije današnjega časa.

Nekatere prirodne karakteristike petrovske okolice

Petrovsko hmeljarsko področje zavzema južni del Bačke, kjer je nižja puhlišna terasa sredi med aluvijem, ki poteka na jugu ob strugi Donave in diluvialno puhlišno planjavo najširša. Puhlišne terase sestojijo iz puhlice ali iz drobirja, ki pomeni prehod iz sladkovodnih barskih usedlin ali pa tudi rečnih nanosov, katerih debelina znaša od 2 do 6 metrov. Na tem petrografskem substratu so se razvile rodovitne prsti različnih odtenkov (stopenj) degradiranega črnozjoma, in ni čudno, da so površine v tolikem obsegu obdelane v polja; le ob večjih zamočvirjenih zaplatah, ki so ostanki nekdanjih okljukov panonskih rek, so strnjene površine travniškega sveta.

Hmelju v tem predelu najbolj ustrezajo humusno - peščene - ilovnate prsti, ki so bogate z apnenimi in kalijevimi hranivi. Zemlja mora biti odcedna, saj je hmeljski pridelek na vlažnejši zemlji manj aromatičen kot pa na suhi. Toda za vodo preveč propustna tla so prav tako neugodna, ker ne zadržujejo potrebne vlage, ki je nujna za normalno uspevanje hmeljskih sadik. To je toliko pomembnejše v bačvanskem hmeljarskem območju, kjer je v vegetacijski dobi hmelja sorazmerno sušno razdobje brez znatnejših padavin.

Petrovsko hmeljarsko območje spada med tista področja Panonske kotline, kjer se pojavljajo velike temperaturne amplitude, ki so lastne kontinentalnemu podnebnju. Poletni meseci so suhi in

vroči, v posameznih dneh se temperatura dvigne na 40° C in več (julij 1950 41,2° C, v avgustu 1946 je kazal termometer 40,6° C itd.), kar pa ni samo izraz „kontinentalnosti“, temveč še drugih iz nje izvirajočih značilnosti (pomanjkanje gozdne odeje, ogromna prostranstva žitnih polj, ki jih v mesecu juliju ali avgustu preorjejo in s svojo publično-peščeno prstjo dvigajo razgretost nizko nad tlemi itn.). Poleg vsega tega zadržuje visoko temperaturo nad panonskim območjem mirno, brezvetrno vreme v času, ko se razteza nad njim anticiklon; v Bačkem Petrovcu je v poletnih mesecih kar 335⁰/₀₀ brezvetrnih dni, pa tudi insolacija je najmočnejša v poletnih mesecih. Zime so hladne in zasnežene, in ko se iz vzhodne Evrope tudi na ta del našega ozemlja raztegne sibirski anticiklon, nastopijo dnevi najhujšega mraza. V januarju 1963 so namerili —29,2° C, v februarju 1956 pa —27° C itd. Zimski mraz stopnjujejo še vetrovi, ki pihajo od severovzhoda in vzhoda, saj je v zimskih mesecih samo 135⁰/₀₀ brezvetrnih dni.

Bačvansko hmeljarsko področje spada med sušnejša področja Panonske kotline, saj pade v vegetacijski dobi (od 1. IV. do 1. IX.) samo okrog 50% letne moče. Upoštevati pa moramo dejansko nihanje množine padavin v posameznih letih, ker je neposredno od njih odvisna kmetijska proizvodnja. Samo v zadnjih desetih letih (1953—1962) imamo znatna odstopanja letnih količin padavin od večletnega povprečja. Najobilnejše padavine v vegetacijski dobi so bile leta 1953, ko je padlo kar 75% letnih padavin, v letu 1962 pa samo 39%. Res je, da moramo ob vsem tem upoštevati:

še celoletne množine padavin, saj le-te v hladni polovici leta prepoje z vlago debelejšje sloje prsti, iz katerih morejo posamezne rastline v vegetacijski dobi črpati za svoje življenje potrebno vodo. Med posameznimi leti pa so tudi precejšnja odstopanja celoletnih padavin v primerjavi z večletnimi povprečki. Leta 1961 so namerili v Bač. Petrovcu samo 377 mm padavin, v letu 1955 pa kar 934,6 mm. Oba ekstrema nam prikazujeta možnosti odstopanj od povprečkov, in prav s temi odstopanji je potrebno računati še prav posebno v času načrtnega gospodarjenja na kmetijskih površinah. Z izgradnjo Velikega kanala Donava—Tisa—Donava bo mogoče že konec tega desetletja namakati obsežna prostranstva kmetijskih površin v južni Bački. Že dozdajšnja namakanja v bačvanskih hmeljiščih so pokazala velike gospodarske prednosti pred nenamakanimi območji, saj so bili donosi z namakanih hmeljišč za 30% višji kot v tistih, ki so bili prepuščeni gospodarjenju suše.

Poletni meseci z visokimi temperaturami, s sorazmerno majhnimi količinami padavin, so meseci suše, ki pogosto zajame panonsko območje. Intenziteta padavin nam kaže, da v vegetacijski dobi, ko so potrebe po padavinah največje, le te ne pridejo do popolne in koristne veljave, kajti velik del se jih porazgubi v sušnem ozračju in v izsušenih zgornjih plasteh prsti. Zato bo za bačvansko kmetijstvo toliko večjega pomena izgradnja velikega umetnega sistema vodnega omrežja, s katerim bo človek mogel kljubovati številnim nevšečnostim, ki so jih bačvanskemu kmetijstvu prinašale in jih še danes prinašajo suše.

I. Povprečne množine padavin in povprečne mesečne temperature za Bački Petrovec v letih 1953—1962:

	januar	februar	marec	april	maj	junij	julij
padavine:	38	55	39	56	72	66	59
temperatura:	—0,6	0,2	5,1	11,3	16,8	19,7	21,1
	avgust	september	oktober	november	december	Letno	
padavine:	56	34	39	49	60	623	
temperatura:	20,6	16,5	11,6	5,8	2,3	10,9	

II. Število padavinskih dni v Bačkem Petrovcu 1953—1962:

	januar	februar	marec	april	maj	junij	julij
do 1 mm	6,3	8,0	7,0	9,2	10,2	8,8	7,2
do 5 mm	2,5	3,3	2,4	3,5	4,3	4,4	3,2
	avgust	september	oktober	november	december	Letno	
do 1 mm	5,4	4,3	5,4	8,5	9,0	89,3	
do 5 mm	3,5	2,1	2,3	3,8	4,2	39,5	

Hmeljski nasadi v Bački

Začetki bačvanskega hmeljarstva segajo v zadnja desetletja XVIII. stoletja (ing. Hussar in A. Labath navajata leto 1770, prof. V. Kmet pa leto 1790), ko je grof Rudolf Chotek na svojem veleposestvu v bližini Bačkega Petrovca zasadil prve hmeljske sadike, ki jih je dobil iz Zateca na Češkem. Že v začetku 19. stoletja (do 1810. leta) prenehajo v petrovski okolici s hmeljarstvom, ki se v štiridesetih letih istega stoletja pojavi, še v okolici Futoga ob Donavi, kjer tudi kmalu propade. Šele v leto 1891 segajo začetki racionalnega bačvanskega hmeljarstva, ki je ponovno vzniklo v Petrovcu in njemu najbližjih slovaških naseljih. Vse do leta 1901 so zajemala bačvanska (predvsem petrovska) hmeljišča približno pri 28 hmeljarjih samo okrog 13,7 ha. Razvoj svetovnega gospodarstva, ki je nenehno povečevalo število zaposlenega delavstva in njegova koncentracija v velikih mestnih aglomeracijah, je posredno vplival na hitro rast hmeljskih površin. Ugodna konjunktura hmeljskega pridelka na svetovnem trgu je našla plodna tla tudi v petrovski okolici, kjer so se hmeljske površine nenavadno hitro večale. Že leta 1904 je bilo v vsej Bački okrog 200 ha hmeljišč, ki so se do prve svetovne vojne razširila na 1720 ha, ko so dosegli hmeljski nasadi prvi najmočnejši vzpon, ki ga je oslabil kriza med prvo svetovno vojno, ko je zajela vsa hmeljišča v svetu.

Po prvi svetovni vojni so se hmeljniki v Bački širili še z večjo silovitostjo kot dotlej. Leta 1920 je bilo le še okrog 404 ha hmeljišč, leta 1924 2000 ha, naslednje leto pa že 3430 ha in leta 1927 celo 6667 ha (nekateri viri navajajo celo podatek za 8000 ha), leta 1932 pa že spet samo 1025 ha (kar pomeni v primerjavi z letom 1927 — 85%), in v vseh naslednjih letih, vse tja do druge svetovne vojne, hmeljišča v Bački niso presegla površine 1700 ha. Druga svetovna vojna je občutno prizadela tudi bačko hmeljarstvo, saj je bilo leta 1945 okrog 285 ha hmeljskih nasadov, katerih površine pa so se še nadalje krčile vse do leta 1952, ko jih je bilo le še okoli 170 ha. Toda po tem letu zaznamujemo v Vojvodini, predvsem v Bački počasno, vendarle pa stalno širjenje hmeljnikov. Šele v leto 1955 so tudi v tem predelu naše države prešli k načrtni obnovi hmeljišč, ki so v preteklih letih (1962) dosegla površino 1410 ha, s katero so se tudi približali planskim predvidevanjem (okrog 1500 ha).

Današnja razprostranjenost hmeljskih nasadov v Bački je ostanek podedovane podobe iz preteklih desetletij, vendarle s to razliko, da se je nekdanja koncentriranost hmeljišč okoli Bačkega Petrovca razpršila na mnogo širše ozemlje. Še v predvojnih letih je bilo od 50% do 75% vojvodinskih hmeljišč na območju današnjega teritorija petrovske komune, medtem ko je danes tod še samo 25% bačvanskih hmeljnikov.

Občina Bačka Palanka je drugi najmočnejši okoliš hmeljskih nasadov (22,5%). Tudi v neposredni

okolici Novega Sada so se še iz preteklosti ohranila hmeljišča, ki so jih v zadnjem desetletju temeljito obnovili. Navedenim občinam slede po površini hmeljišč še Bač (103 ha), Zabalj (72,5 hektarov), Vrbas 56 ha in Srbobran, kjer je samo 2,3 ha hmeljnikov v privatni obdelavi. Naglasiti je treba, da je okrog 88% hmeljišč „osredotočenih“ na Bačko, in je le dobra desetina ostala razpršena po severnih obronkih Fruške gore (v okraju Beočin je okrog 71 ha hmeljišč), v Sremu je okrog 54 ha hmeljnih nasadov, v okraju Vinkovci 36,5 ha ter v pančevskem okraju 7 ha. V letu 1957 je bil še manjši hmeljski nasad v Semberiji, v severovzhodnem delu Bosne.

Ob vsem tem se nehoti vprašujemo, kateri so bili tisti odločujoči činitelji, ki so narekovali propad nekdanji, še mnogo večji koncentraciji hmeljskih nasadov, in pospeševali ter utrjevali današnjo razpršenost hmeljnikov na mnogo širših prostranstvih Bačke oziroma Vojvodine. Prav gotovo ne smemo iskati vzrokov v samih naravnih činiteljih, temveč predvsem v družbenih spremembah v zadnjih dveh desetletjih, ki so močno vplivale tudi na ekonomske spremembe v strukturi naših kmečkih naselij.

V prvih povojnih letih, v letih administrativnega gospodarjenja, ni bilo dovolj močne ekonomske vzpodbude, pa tudi samoiniciativnost individualnih zemljiških posestnikov so paralizirale številne gospodarske krize, ki jih je v kmetijstvu še najmočnejše občutilo hmeljarstvo, to sta osnovna vzroka poslednje krize, ki je več kot celo desetletje (od leta 1940 do 1952, oziroma do 1955) uničevala bačko hmeljarstvo. Družbena kmetijska posestva, ki so nastala po zmagi revolucije pa še niso bila sposobna nadaljevati kontinuitete bačkega hmeljarstva, med drugim že zaradi pomanjkanja kvalificirane delovne sile ne, ki jo zahtevajo hmeljišča. Z ekonomsko utrditvijo družbenih kmetijskih gospodarstev pa so le-ta postala sposobna obnavljati hmeljske nasade in s povečanimi hektarskimi donosi dvigati kvaliteto bačkega hmelja, ki pa ima tudi poseben sloves v svetu.

Povojna obnova hmeljišč v Jugoslaviji je šla v obeh pridelovalnih področjih dokaj različna pota. V Savinjski dolini so bili individualni zemljiški lastniki — posestniki — nosilci obnove hmeljskih nasadov (ob znatni materialni podpori tokratnih kmetijskih zadrug). Ti so si že v prvih povojnih letih s svojimi kvalitetnimi pridelki hmelja zagotovili prostor na svetovnem tržišču, medtem ko se je v tem obdobju bačvansko hmeljarstvo še vedno pogrezalo v vedno hujše krize brezizglednih perspektiv. Zato ni čudno, da v Sloveniji individualni kmetovalci še vedno pridelujejo nad dve tretjini slovenskega pridelka, medtem ko je v bačvanskem hmeljarskem območju prav nasprotno: 84% hmeljišč je v rokah družbenih kmetijskih gospodarstev. Toda v tistih naseljih Bačke, kjer je bilo predvojno hmeljarstvo najbolj razvito, so se vse do današnjih dni ohranile znatne hmeljske površine na kmečki

posesti. Med vzroki, ki so v povojnih letih podaljševali krizo bačvanskemu hmeljarstvu, moramo prav gotovo poiskati še tiste, ki jih je porajala znaga naše revolucije, ko je proglasila dokončno odpravo izkoriščanja človeka po človeku. Večina bačvanskih hmeljarjev — v nasprotju s savinjskimi — ni imela niti hmeljskih sušilnic, ki so za kvalitetni pridelek slehernemu večjemu hmeljarju neobhodno potreben stavbeni objekt, pač pa so imeli trgovci in številni drugi prekupčevalci hmelja večje sušilnice v svojih skladiščih hmelja. Tudi to nas opozarja na izrazito konjunktornost bačkih hmeljskih površin, in velika večina bačvanskih hmeljarjev zaradi gojenja hmelja ni bistveneje spreminjala obsega svojega doma oziroma števila objektov gospodarskih poslopij. Bačvanske hmeljarske kmetije so se novim potrebam in zahtevam hmeljske kulture samo prilagajale, oziroma njihovi gospodarji niso spreminjali funkcije posameznim objektom — predvsem gospodarskim poslopjem — v okviru kmečkega doma.

Pregled rasti hmeljskih površin v Vojvodini oziroma v Bački nam narekuje v primerjavi s Slovenijo še nekaj ugotovitev. V času ugodnih konjunktur so se hmeljišča v Bački hitreje in obsežneje širila kot v Sloveniji, prav tako pa so se hmeljišča v času gospodarskih kriz (na primer 1929—1932) tudi hitreje umikala drugim poljedelskim sadežem. Do prve povojne krize v letu 1929 je bilo težišče jugoslovanskega hmeljarstva v Bački, kjer je bilo skoraj 77% naših hmeljišč. Toda že v letih pred drugo svetovno vojno se je težišče našega hmeljarstva preneslo v Slovenijo — v Savinjsko dolino, kjer je bilo v zadnjih letih pred vojno že okrog 79% jugoslovanskih hmeljnikov. Tudi po končani vojni so slovenska hmeljišča hitreje obnovili kot bačvanska ter so se z velikim uspehom vključila v svetovno proizvodnjo hmelja (o nekaterih vzrokih — glej zgoraj), in danes je nad 62% jugoslovanskih hmeljišč v Sloveniji. Vse te značilne razlike v razvoju našega hmeljarstva so v različnih obdobjih vtisnile njenim pokrajinam svoje posebnosti, ki se še danes bolj ali manj izrazito javljajo v samem bistvu svojih fiziognomij.

Zanemariti pa ne smemo še nekaterih drugih činiteljev, ki so v Bački pospeševali ali pa zavirali rast hmeljskih površin. Za primer analize bomo vzeli današnje območje petrovske občine.

Nedvomno je bila pri tako nagli rasti hmeljišč sama struktura zemljiških kultur odločilnega pomena. Delež posameznih zemljiških kultur je odvisen od številnih prirodnih lastnosti pokrajine (relief in njegova dispozicija proti soncu v različnih letnih časih, od hidroloških in pedoloških karakteristik pokrajine, itn. kot tudi od stopnje gospodarskega razvoja). In če je danes v petrovski občini 85% njivskih površin in pripada samo ostalih 15% površin drugim zemljiškim kulturam (travniki 3,1%, vinograd 0,7%, pašniki 1,4% itd.), potem je tudi razumljivo, da je poljedelstvo v ospredju vsega kmetijskega gospodar-

stva. Visok delež ornih površin je omogočal vsem močnejšim kmetijam, da so mogle tudi brez večjega gospodarskega tveganja prepustiti hmeljskim sadikam del njivskih površin. Šele kasneje, ko se je „lov za dobičkom“ in hitrim obogatitjem sprevrgel v pravo „hmeljarsko mrzlico“, ko so se vse skupine zemljiških posestnikov „predajale“ hmeljarjenju, ki je privedlo tudi do zanemarjenja drugih poljedelskih pridelkov, in ko so zemljiški posestniki postajali vse bolj odvisni od vseh mogočih trgovcev in prekupčevalcev s hmeljem, takrat so se tkale niti poznejši usodni katastrofi bačvanskih hmeljarjev, ki jo je prinesla velika svetovna gospodarska kriza. Hitro obogatitje in še hitrejše osiromašenje, sta bili dve izmed osnovnih značilnosti hmeljarskih kmetij, ki so se brezglavo predajale vrtincu gospodarskega vzpona in neslutnemu polomu.

Druga osnovna značilnost, ki smo jo spoznali ob primeru analize petrovskih kmetij in njihovega gospodarstva, se kaže v sami izrabi njivskih površin. Zita zavzemajo 60% ornih površin, ena četrtnina ornin pripada industrijskim rastlinam, 12% krmnim rastlinam, ostali delež pa okopavinam. Poudariti pa moramo, da danes hmelj ni več glavna industrijska rastlina petrovskih polj, kot je bil v preteklosti, temveč samo ena izmed vzporednih, saj zavzemajo hmeljišča v petrovski občini 9,8% površin, ki so zasejane ali zasajene z industrijskimi rastlinami (na primer: sirek celo 45,7%, konoplja 21,2%, sladkorna pesa 17%, sončnice 5,5% itd.) oziroma samo 2,4% njivskih površin. Na družbenih kmetijskih posestvih zavzemajo hmeljišča 9,2% njivskih površin, medtem ko je delež hmeljišč pri zasebnih kmetovalcih še nižji — 0,93% (po naseljih je podoba takale: Kulpin in Bač. Maglič 0,3%, Gložan 0,6% in Petrovec 1,4%). In prav zato je današnja vloga hmeljišč v fiziognomiji bačvanskih področij mnogo manjšega pomena kot pa v Sloveniji — v Savinjski dolini.

Struktura zemljiške posesti v občini Bač. Petrovec

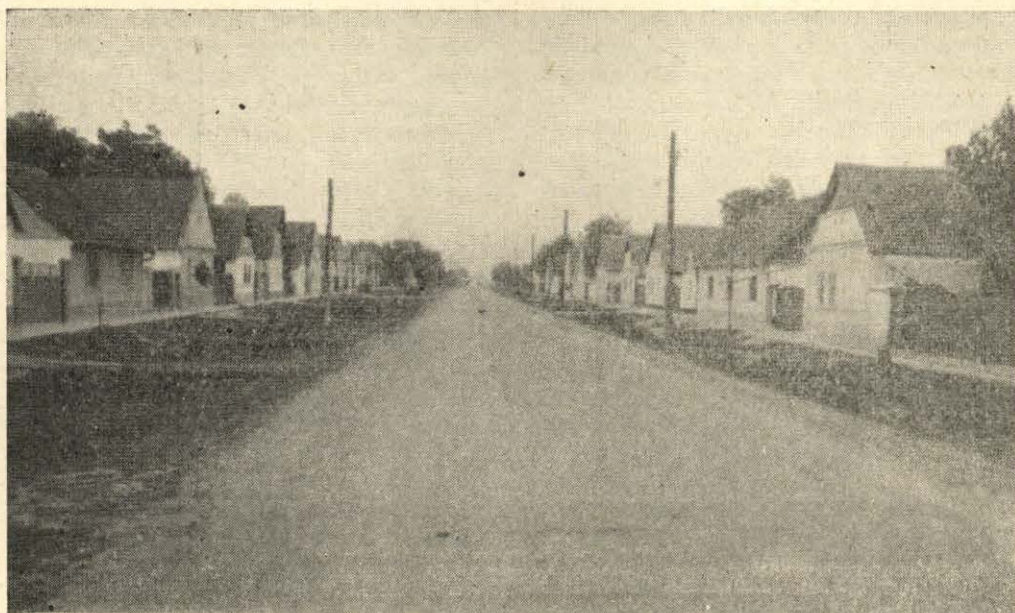
Med pomembnimi činitelji, ki so imeli nekdanj odločujoč pomen pri rasti hmeljskih površin, srečamo zemljiško posestno strukturo, ki se je v zadnjih desetletjih prav tako izrazito spremenila, kot so se menjali družbeno-ekonomski odnosi na vasi. Leta 1960 je bilo v petrovski občini 3636 zemljiških posestnikov, od katerih jih je imelo 41,7% manj kot 2 ha skupnih zemljiških površin. Od 2 do 5 ha zemlje je imelo 34% posestnikov, med 5 in 8 ha 15%, nad 8 ha pa 9,4%. V posameznih naseljih vladajo v zemljiško-posestni strukturi podobna razmerja in le v Bačkem Magliču, kamor so se po letu 1946 priselili številni agrarni interesi iz SR Bosne in Hercegovine, je delež posestnikov do 2 ha kmetijskih površin (nad 60%) mnogo večji, kot v ostalih naseljih. V današnjih dneh je ogromnega

pomena struktura kmečkega gospodarstva. V petrovski komuni je nad 60% kmečkih zemljiških gospodarstev, dobra četrtina so „mešana“ kmečka gospodarstva in samo 7.6% je nekmečkih gospodarstev. Samo ob sebi je umevno, da je v nižjih skupinah zemljiških posestnikov mnogo večji delež nekmečkih in mešanih gospodarstev kot pa v višjih skupinah (nad 5 ha).

V današnjih dneh srečujemo hmeljske nasade pri vseh velikostnih skupinah kmečkih gospodarstev. Vendar ugotavljamo, da sta si delež zemljiških posestnikov posameznih skupin z njim pripadajočim arealom hmeljišč v obratnem sorazmerju. Leta 1960 so imeli zemljiški posestniki do

Nekateri problemi delovne sile v kmetijstvu

V petrovski občini je kmetijstvo še vedno osnovna gospodarska dejavnost, ki preživlja 64 odstotkov prebivalstva. V njegovih različnih vejah dejavnosti je zaposlenih celo 70,7% ljudi. Edino v Petrovcu, ki je kulturno središče Slovačkov v Jugoslaviji, ter administrativno-upravno središče občine in staro središče bačkega hmeljarstva, je delež kmetijskega prebivalstva nekaj manjši (53,4%), vendar zaposluje kmetijstvo še nad 60% petrovških meščanov. Petrovec, ki ima nekaj predelovalne industrije, zaposluje večji del

Bački Petrovec

2 hektara posesti 8,7% hmeljišč v občini Bački Petrovec (v oklepaju je delež posestnikov 41,7%); posestva med 2 in 5 ha 35,9% hmeljišč (delež posestnikov znaša 34%), kmetije od 5 do 8 ha so obdelovale 31,1 hmeljnikov (15%), kmečkim gospodarstvom z nad 8 ha pa je pripadalo 24,3% hmeljišč (9,4% gospodarstev). Drugače povedano: z naraščanjem velikosti zemljiške posesti, se zmanjšuje delež izven svoje lastne domačije zaposlenih članov gospodarstva — kmetije. (To je odvisno tudi od števila ljudi na gospodinjstvo in prav to nam karakterizira že osnovni značaj zemljiškega posestnika.) Prav v tem vidimo tudi enega izmed osnovnih vzrokov hmeljarjenja, ki se je v bačvanskem proizvodnem področju ohranilo bolj na kmečkih kot pa na mešanih ali nekmečkih zemljiških posestvih. Ob vsem tem moramo upoštevati še dejstvo, da so v sedanosti, kot bodo tudi v prihodnosti nosilci hmeljarstva v petrovškem proizvodnem okolišu družbena kmetijska posestva, ki že danes obdelujejo nad 58% tamkajšnjih hmeljišč.

neruralnega prebivalstva z vsega svojega občinskega območja; samo 3,1% (246 preb.) petrovskih občanov je izven občinskega območja zaposlenih v različnih panogah dejavnosti.

Analiza kmečkih gospodarstev nam je pokazala, da je v letu 1960 živelo na kmečkih posestvih 12.038 ljudi (okrog 71% petrovskih občanov). Ugotavljamo pa, da 719 ali 19,8% zemljiškim posestnikom primanjkuje delovne sile, oziroma da je celo 165 (4,5%) kmečkih gospodarstev brez dela zmožnih članov. 42,2% (1544) gospodarstev razpolaga z odvečno delovno silo, ki jo deloma zaposlujejo večja kmečka in kmetijska gospodarstva, pa tudi drugi poklici (predvsem obrtni), ki so sorazmerno dobro razviti v posameznih naseljih — vaseh. Manj kot ena tretjina kmetij pa sploh ne daje in niti ne sprejema tuje delovne sile.

Znana nam je usmerjenost petrovskega kmetijstva. (kot smo ugotovili, da zavzemajo žitarice okrog 60% njivskih površin, industrijske rastline 25%, krmne rastline 12% in okopavine

okrog 3%). Res je, da imajo posamezna naselja v Savinjski dolini še vedno večji delež njiv zasajenih z industrijskimi rastlinami, vendar pa moramo upoštevati, da zavzemajo hmeljišča v Savinjski dolini 95% in več industrijskim rastlinam odmerjenih njivskih površin. Prav nasprotno pa je stanje v bačvanskem hmeljarskem območju, kjer pride na hmeljišča le 9,8% njiv. Zdi se mi, da je prav to eden izmed osnovnih vzrokov, ki terjajo popolnoma drugačno razporeditev potreb po delovni sili, ker jo zahtevajo raznovrstnejše industrijske rastline. To pa daje osnovne pogoje vsebinsko bogato sestavljenemu koledarju kmetijskega (še prav posebno kmečkega) dela, ki se menja z najraznovrstnejšimi spremembami tehnologije obdelave kmetijskih površin. Še več. Uspevanje in pridelovanje številnejših poljedelskih kultur ima vrsto prednosti pred monokulturnim kmetijskim gospodarstvom. Oglejmo si samo dva razloga: 1. Različni pridelki imajo po navadi časovno zelo različno razporejene posamezne vegetacijske cikle, ki zahtevajo določen način obdelave z določenim številom delovne sile. Kolikor so zahteve posameznih kultur po delovni sili tudi časovno različno razporejene, s toliko večjo upravičenostjo podpiramo v našem kmetijstvu polikulturni sistem. Zakaj samo na tak način moremo nuditi delovni sili v kmetijstvu kontinuirano zaposlitev skozi vse leto. Dokler pa bo naše poljedelstvo še v največji meri odvisno od gospodovanja naravnih zakonitosti (suše, poplave itn.), vse dotlej se morejo pri vnaprej pripravljenem časovnem programu opravil (del) pojavljati pamembni anahronizmi, ki jih moremo pričakovati v toliko večjem številu, kolikor so posamezne poljedelske kulture občutljivejše za te ali one vremenske neugodnosti, ki se na različnih tleh tudi zelo različno manifestirajo. 2. Komercialno polikulturno kmetijstvo laže kljubuje vsem nevšečnostim, ki se v času gospodarskih depresij pojavljajo na svetovnem tržišču.

Visoko število sezone delovne sile, ki jo zaposluje kmetijstvo v bačvanskem hmeljarskem področju skozi več tednov zaporedoma, je odsev večjega števila industrijskih rastlin, ki zahtevajo mnogo več obdelovanja kot pa druge poljedelske kulture. Sezonce, ki se zaposle po bačvanskih kmetijah, pomagajo pri spravilu sladkorne pese, obiranju hmelja, pri trganju koruze, pri žetvi sirka, ki je v povojnih letih nekajkrat prerastel predvojne površine. Spomnimo se samo leta 1927, ko so imeli samo Petrovci 1150 ha hmeljišč in ko so morale njihove kmetije v času obiranja sprejeti več tisoč obiralcev. Obiralci so prihajali iz Medjimurja in Srema, a med najštevilnejšimi so bili Slovaki iz Banata. V zadnjih desetletjih se je gravitacijski radij delovne sile (predvsem obiralcev hmelja), ki jo privablja bačko hmeljarsko področje spremenil.

V zadnjih letih so prihajali hmeljski obiralci iz severnega dela Bosne, Srema, iz Banata še vedno prihajajo Slovaki, pa tudi iz Kosmeta prihaja vsako leto vse več moških obiralcev hme-

lja. V primerjavi s preteklostjo, ko so imeli kmetje velike površine hmeljišč, so sprejemali tuje obiralce: pri posameznih gospodarjih se je zbralo po 50 in več ljudi. Danes, ko hmeljske površine individualnih zemljiških posestnikov nazadujejo, morejo vsi ti hmeljarji pospraviti svoj pridelek z domačimi obiralci, z obiralci iz svoje vasi. Velike množice obiralcev, ki se za nekaj dni nasele v hmeljarskih področjih, večinoma zaposlijo samo družbena kmetijska posestva: samo kmetijska zadruga Petrovac je v zadnjih letih zaposlila nad 2500 obiralcev.

Sušno poletje 1963 je pripravilo precejšnjo zmedo pri zaposlitvi sezoncev. Zaradi suše sta hmelj in sirka dozorela istočasno, in ker sta obe kulturi gospodarsko za tamkajšnje kmetijstvo enako pomembni, se je bilo težko odločiti, katera naj ima prednost pri spravilu. Pri tem pa je odločal predvsem ekonomski činitelj: žetev sirka je napornejša od obiranja hmelja, zato zaposluje večinoma moško delovno silo in daje tudi do štirikrat večji dnevni zaslužek. Prav zaradi tega je bilo v omenjenem letu v hmeljiščih občutno pomanjkanje delovne sile. Spričo dejstva, da se iz leta v leto zmanjšuje število v kmetijstvu zaposlenih sezone delavcev, ki so za nekatera opravila neobhodno potrebni, stopajo v bačvanskem hmeljarstvu tehtno argumentirane zahteve po mehanizaciji hmeljskega obiranja vidno v ospredje. S tem pa se bo pojavil v bačvanski hmeljarski pokrajini nov element, ki bo svojevrstno „spremenil“ življenje v času pospravljanja hmeljskega pridelka.

Bačvanska hmeljarska pokrajina

V geografiji se večkrat sprašujemo: kateri pa so tisti osnovni pojavi, ki zrcalijo zakonito aktivnost posameznih činiteljev ali skupine teh činiteljev, med katere štejemo tudi človekovo udeleževanje v „njegovem okolju“, in ki dajejo pokrajini „določeno“ — samosvojo fiziognomijo? Prav zato moremo čestokrat govoriti o tipičnih pokrajinah, saj so njenim številnim (bolje povedano: brezštevilnim) pojavom „samo posamezne skupine“ činiteljev vtisnile karakteristično podobo. Te skupine so dale posameznim pojavom, ki v naši miselnosti rezultirajo pokrajino, nekatere svojevrstne poteze, vendar pa tako močne in res nadvse tipične, kakršne se pač morejo izražati v fiziognomični homogenosti ožje ali širše regionalne „skupnosti“ (v kraju, predelu, pokrajini, področju itn.). Kadar govorimo o bačvanski hmeljarski pokrajini, s tem potemtakem že označujemo prepletenost posameznih pojavov v pokrajini, ki jih je posredno ali neposredno porajalo gojenje hmelja. Hmelj prinaša v pokrajino številne pojave in šele vsa njihova vsebinska prepletenost daje posameznim pojavom v predelih določene fiziognomične karakteristike, zaradi katerih določene pojave na zemeljskem površju uvrstimo v kraj, predel, pokrajino itn. Hmelj je

(prav tako tudi druge) kot „aktivna“ pojavna oblika sprožil v pokrajini nove procese, ki so „vznikli“ na pojavih vseh dotedanjih procesov. Znova moramo poudariti, da so iste intencije v različnih „okoljih“ rodile različne pojave, ker so se tudi le-ti formirali na vseh specifičnostih dotedanjih procesov.

Današnja hmeljišča v Bački so povsem razkrojena, to še toliko bolj stopnjuje sam pogled na pokrajino, ki kaže posamezne hmeljske nasade v širokih ravninskih prostranstvih, in jih le na jugu izrazito omejuje Fruška gora. Bačvanski hmeljarji so imeli že od nekdaj v hmeljskih nasadih žičnice, ki so se v Sloveniji na znatnejših površinah pojavile šele v zadnjem desetletju. Zato pa je bačvanska hmeljarska pokrajina oropana lepote in bogastev kopic hmeljev, v katerih so v zimskih mesecih zložene hmeljevke. Pomanjkanje tega pojava (hmeljev) v hmeljarski pokrajini je bolj prirodno kot družbeno pogojeno, saj je bačvansko hmeljarsko področje že izven obsega prirodnega gozda, ki daje surovine za hmeljske opornike.

V prenekaterih bačvanskih hmeljnikih, ki so v lasti kmečkih gospodarstev, srečujemo v nižjih etažah vinsko trto, medtem ko zavzemajo kosato razraščene hmeljske sadike višje dele hmeljskih žičnih napeljav. Sirek, ki je nekoč po ozarah obrobil hmeljske parcele, se je danes že umaknil na lastne njive, od koder je zrinil druge kulture bačvanskega poljedelstva (med njimi tudi hmelj).

Najvidnejši pojavi, ki jih je prinesel hmelj v središče bačvanskega hmeljarstva v Bač. Petrovac, so hmeljska skladišča, ki so danes še samo neme priče nekdanje moči in gospodarske velja-

ve bačvanskega hmeljarstva. Devetnajst večnadstropnih stavb, v katerih je bilo mogoče vskladiščiti 1930 ton hmeljskega pridelka, je pripadalo 22 petrovskim hmeljskim trgovcem ter njihovim prekupčevalcem, kolikor jih je bilo v Petrovcu že leta 1927. Danes, ko je tudi odkup bačvanskega hmelja prevzelo trgovsko podjetje „Koooperativa“, ki je obdržala samo nekaj večjih skladišč, pa dobivajo druge stavbe nekdanjih hmeljskih skladišč nove funkcije in marsikdaj tudi drugačno zunanjo podobo (na primer mlin, Institut za hmelj, pekarna, mizarska delavnica itd.).

Zivljenje v času obiranja hmelja (od 25. avgusta do 10. septembra; v Savinjski dolini okrog 15. do 25. avgusta) je posebna in nadvse markantna komponenta bačvanske hmeljarske pokrajine. Tedaj se marsikaj spremeni, da morejo zadostiti nekaj dnevnim potrebam in zahtevam novih tisočev ljudi — sezonskih delavcev. Ob večjih hmeljnikih so postavljeni šotori za prenočevanje obiralcev; k hmeljskim nasadom se tudi presele s svojimi stojnicami prodajalci prenekaterih prehrabnenih potrebščin (peki in mesarji).

* * *

Bačvanska hmeljarska pokrajina ima svoje posebnosti, vendar pa ima mnogo pojavov, ki jo zbližujejo in združujejo s slovenskimi hmeljarskimi področji. Razlike med njimi izvirajo tudi iz različnega prirodnega okolja, iz posebnosti v družbeno-ekonomskem razvoju, medtem ko jih združujejo usode velikih kriz, ki so zajele vsa hmeljarska področja in so se vendarle v obeh naših glavnih hmeljarskih pokrajinah — v okolici Bačkega Petrovca in v Savinjski dolini — zelo različno zrcalile v pojavih pokrajinskega razvoja.

Svetožar Ilešič

Staro in novo na vzhodnem in severnem Slovaškem

Prav dobro nam je delo, ko so nam moravski in slovaški geografi po konferenci za metode ekonomske regionalizacije Mednarodne geografske unije, ki smo jo imeli v Brnu od 7. do 10. septembra 1965, pripravili tridnevno ekskurzijo v predele vzhodne in severne Slovaške, ki so sicer, vsaj za nas, zunanje obiskovalce, močno od rok. Dobro nam je delo že zato, ker smo se na konferenci že kar malo naveličali samo teoretsko filozofirati o regijah. V diskusijah o tem, do kolike mere naj bi bili v ekonomski regionalizaciji ter v geografiji sploh matematika in statistika nujno potrebno ali celo edino koristno sredstvo, so se mnenja zelo razhajala. Menda smo vsi nagnosko čutili, da nam po vsem, kar nam je z ekonomometrične strani koristno svetovala sorodna „regional science“, nič ne bo škodil praktičen vpogled v konkretne, zares žive in dinamične regije, zakaj sicer lahko ostane — kakor se je nekdo med nami pošalil — takšna „regional science“ ne-

kakšna „regional science without region“ („veda o regiji brez regije“). Da so nas na ekskurziji zapeljali predvsem na vzhodno in severno Slovaško, nam je še posebno prišlo prav; zakaj, vsaj za južni del teh krajev so nam agilni slovaški geografi pod vodstvom dinamičnega docenta Kolomana Ivaničke, že za lanske mednarodni geografski kongres v Londonu pripravili odlično, temeljito pripravljeno, kolektivno in kompleksno delo o geografiji regije vzhodnoslovaških železarn (o njej prinese poročilo „Geografski vestnik“ za leto 1965). Tako smo lahko naša regionalna opazovanja zares podrobno in temeljito oprli na konkretna, v zvezi z regionalnim planiranjem proučena tla.

Pot je bila z vseh vidikov nad vse zanimiva. Saj vemo pravzaprav o Slovaški, zlasti o njenih bolj hribovitih in goratih vzhodnih in severovzhodnih krajih, kaj malo. Naše predstave o njej so kar presplošne. Odpravimo jo navadno precej

na kratko. Pravimo pač, da gre za predel, ki je bil v stari avstro-ogrski monarhiji in tudi se potem v prvi češkoslovaški republiki daleč nekje bogu za hrbtom, proč od češko-moravske in avstrijske industrijske revolucije; zato je ostal pretežno agraren, v vsakem pogledu zaostal ter je svoj močni prirodni prirastek množično pošiljal v izseljenišтво. Nato navadno pristavimo, da se je zdaj stvar korenito spremenila: v novi CSSR je tem predelom odmerjena nova vloga; njihova industrializacija nima samo namena, da odpravi tamkajšnje socialno in gospodarsko zaostalost; zaradi svojega vzhodnega položaja naj služi tudi prostorsko organiziranemu gospodarskemu sodelovanju ČSSR s sosednjimi članicami VES, zlasti s ZSSR, pa tudi z Madžarsko in Romunijo. Pri tem se komaj dovolj zavedamo, da je pospeševanje razvoja v teh krajih ravno najznačilnejši izraz nove, vzhodne usmerjenosti češkoslovaškega gospodarstva in da je bila nekakšna gospodarska odročnost, perifernost vzhodne Slovaške prav tako samo značilen izraz proti zahodu usmerjenega gospodarstva ožilja v stari republiki in še pred tem v stari Avstro-Ogrski. O vsem tem smo vrh tega vedeli in navajali doslej kaj malo konkretnega. V naših predstavah smo bili preenostavni in prepovršni. Skoraj smo pozabili, da je te kraje potisnil na gospodarsko obrobje oziroma v zatišje šele čas visoko razvitega kapitalizma; da pa so bili, če posvetimo v njihov zgodovinski razvoj, dolga stoletja na važnih prehodih od juga na sever, iz madžarskega Podonavja proti Poljski in Ukrajini. Da je takrat marsikje, zlasti v tako imenovanem Slovaškem rudogorju, cvetelo rudarstvo in fužinarstvo, od katerega so bogatela nekatera danes komaj kaj dinamična mesta ob teh poteh, da se je tod kot gospodujoča plast marsikje krepko ukoreninil madžarski, sprva fevdalni, nato meščanski razred, ki je včasih sklepal kravje kupčije za te kraje tudi s poljskimi fevdalci, da se je ponekod uveljavila tudi „vlaška“ kolonizacija z romunske in ukrajinske strani ter da sta rudarstvo in fužinarstvo pritegnila sem v srednjem veku tudi „saško“ (nemško) prebivalstvo ter ga v dokaj pisanem etničnem in folklornem mozaiku ohranila vse do danes. Stvar se je poslabšala šele pozneje, ko je najprej bližnji Krakov prenehal biti prestolnica Poljske, ko so na Madžarsko posegli Turki, ko so vzhodnoslovaški hribi postali ognjišče upornih madžarskih fevdalcev proti osrednji kraljevski oblasti, še posebno pa, ko je železniška doba, ki je v mejah Avstrije dajala prednost za prehod proti vzhodu tako imenovanim Moravskim vratom, ležečim ob velikem premogovnem področju, medtem ko je Slovaška ostala pod zaostalo polfevdalno Ogrsko. Tako so ti kraji končno v stari republiki zares „zašli“ povsem na omrtvelo vzhodno obmejno obrobje. Iz omrtvelosti jih je tudi v gospodarsko-geografskem pogledu vzbudila šele socialistična preobrazba.

V ta svoj čas živahni, zatem uspavani in danes znova dinamični svet nas je iz Brna predstavilo

letalo. Žal, že proti večeru, v temi, tako da smo se v Košicah zares „zbudili“ šele zjutraj. Rahlo nas je na jutranje vtise pripravila samo vožnja z letališča v novi, stran od osrednjega vrveža stoječi hotel „Hutnik“ (to je „Fužinar“). Od letališča najprej čez temne poljane, nato kot odrezano skozi obsežno novo, komaj v eurovem dograjeno stanovanjsko naselje, pa zopet za nekaj sto metrov v noč in potem šele na obrobje starega mesta mimo nekaj starejših javnih zgradb ogrskega tipa in enonadstropnih, načičkanih hiš značilne ogrsko-panonske arhitekture.

Drugo jutro je bila slika s terase hotela ter ob vožnji in hoji skozi mesto bolj kompletna. Na eni strani staro mestno jedro, pravzaprav v osrednji trg s staro, zares imenitno gotško katedralo in mestnim gledališčem razširjena glavna ulica panonskega tipa. Če smem biti nekoliko svoboden, bi to staro mesto, kakršno je životarilo v zatišju ogrskega 19. stoletja in prve češkoslovaške republike in ki je pred vojno štelo okrog 50.000 prebivalcev, v velikem delu Madžarov, označil kot nekaj večjo nekdanjo Mursko Soboto in nekaj manjši nekdanji Novi Sad. Toda zdaj se je okrog tega starega panonskega relikta, zlasti na sever in zanod, razmahnil pravi „novi svet“: obsežna nova stanovanjska naselja, moderna univerzitetna četrt, nove javne zgradbe, tovarne in vse, kar še sodi zraven. Ko nam pogled objame vse to, se ne začudimo, da cenijo danes število prebivalstva v mestni aglomeraciji že nad 120.000. In če so Košice s svojim zaledjem doživele svojo osvoboditev leta 1945 z vzhoda — saj so bile prvi sedež češkoslovaške vlade na osvobojenem ozemlju — so v zadnjih letih, še posebno po letih 1959/1960, ko so dotočili lokacijo za novi vzhodnoslovaški železarski kombinat VSZ („Vzhodnoslovaške železarne“) v neposredni bližini, doživele od vzhoda, oziroma v zvezi z vzhodom, tudi svoj novi gospodarski razcvet. Kombinatu, ki stoji skoraj 20 km jugozahodno od mesta, je še vedno v gradnji. Njegova predvidena letna kapaciteta bo okrog 2 milijona ton. Spominja nekoliko na krakovsko Novo Huto. Tudi nagibi za njegovo lokacijo so bili podobni, na videz celo še bolj problematični: moravski premog je tu bolj oddaljen kakor je šlezijski od Krakova, železove rude v bližnjem rudogorju je le malo. Odločali so pač drugi razlogi: potreba celotne ČSSR po novem centru črne metalurgije, ki bi dopolnil pomanjkljivo proizvodnjo dotedanjih, posebno za potrebe industrializacije vzhoda; zato pomaknitev bliže sovjetski meji, od koder (iz Krivega Roga in Kurska) prihaja železova ruda čez mejo pri Copu oziroma pri Čarni nad Tiso, kamor so zgradili iz Košic dvotirno elektrificirano železnico (tako imenovano „trat' družbi“, to je „progo prijateljstva“); v Čarni nad Tiso so zgradili moderno prekladalnišče ob stiku normalne in širokotirne železniške proge; zdaj so začeli graditi od meje do Košic celo podaljšek sovjetske širokotirne proge. Odločali so se obilje delovne sile v agrarno preobljudenem vzhodnoslovaškem področju, nahajališča magnezi-

ta na vrhu Bankov takoj severno nad mestom, blizina zalog apnenca na tako imenovanem Slovaškem krasu zahodno od tod in ne nazadnje obstoj že organiziranega mesta z vsemi možnostmi za prometno in obče komunalno ureditev širšega obmestja.

Vse to je seveda priklicalo v Košice in v vso Košiško kotlino, ki se širi ob rekah Hornad in Torysa navzgor, tudi širšo gospodarsko in kulturno-prosvetno dejavnost. Košičko industrijsko področje bo razen bazične metalurgije razpredlo tudi strojno industrijo po vsem vzhodnem Slovaškem v okviru velikega sistema „Vychodoslovenské strojírny“ ter bo zarodilo novo kemično industrijo na osnovi plinov iz koksarn in visokih peči. Ob vsem tem se je kajpada že doslej silno razmahnila gradbeniška industrija. Slaba točka je energetska osnova. Pomagali si bodo z novo termično elektrarno v Vojanah blizu sovjetske meje, ki bo izkoriščala antracitni premog iz Sovjetske zveze in z uvozom električne energije iz Romunije. Predvsem pa resno mislijo na pomoč jedrske energije ter proučujejo tudi možnosti za njeno namestitvev.

Kaj je okrepljena industrializacija vzhodne Slovaške ter njena uvrstitvev v močni gospodarski tok, ki gre tod čez v zahodno-vzhodni smeri (v nasprotju s smerjo zgodovinskih tokov, ki so šli bolj od juga na sever), pomenila za Košiško področje, nam pokaže primerjava rasti prebivalstva v desetletju 1940—1950, ko je skoraj na vsem ozemlju košiškega okraja prebivalstvo še nazadovalo, in v desetletju 1950—1960, ko je naraslo za 25%, število zaposlenecv pa celo za 45%.

Z vzponom industrije se v Košicah silno krepí tudi vsa druga dejavnost. Košice niso samo industrijsko, temveč tudi splošno gospodarsko in kulturno središče vzhodne Slovaške, prava „podružnica“ Bratislave v najboljšem pomenu besede. Tu je Visoka tehnična šola s tremi fakultetami, Univerza P. J. Šafárika z medicinsko, prirodoslovno in veterinarsko fakulteto, oddelki Slovaške akademije znanosti, gledališča. Vzhodnoslovaška založba, Vzhodnoslovaška galerija, Tehnični muzej, Študijska knjižnica, konservatorij in druge kulturne ustanove. Pri tem ni čutiti v Bratislavi kakšnega strahu pred „konkurenco“ ali pred hipertrofijo vseh teh institucij, nasprotno, sodelovanje je tesno in plodovito. Košice Bratislavo oziroma slovaško kulturo samo oplajajo ter ji razširjajo obzorje. Da pa me ne bo kdo morda preveč napačno razumel: Slovakov je res precej več kakor Slovencev in Košice so precej bolj oddaljene od Bratislave kot Maribor od Ljubljane.

Iz Košic smo se vračali proti Brnu z avtobusom. Pot so nam začrtali po dolgi vrsti dolinskih brazd, ki vodijo med hribi in gorami vzhodne in severne Slovaške, v glavnem od vzhoda proti zahodu. Reke, ki se iz teh dolinskih brazd pretakajo na razne strani, predvsem proti Donavi, na sredi naše poti pa celo proti severu, v porečje Visle (reka Poprad), so jih razčlenile v vrsto podolgovatih kotlin, izrazitih pokrajinskih, pa tudi lo-

kalno-gravitacijskih mikroregij, kakršnih sicer na pokrajinsko enoličnem in odprtem Češkoslovaškem, posebno na Češkem in Moravskem, ni. Na naši poti so se nam plastično predstavljale kar druga za drugo, kakor bi nas hotele opozoriti, da mora biti vsaka naša „regionalizacija“ zasidrana v tleh konkretne stvarnosti.

Iz Košic smo najprej po podolju, ki sta ga na svoji poti proti jugu po dolgem razčlenila v gričevje reki Hornad in Torysa, prešli v pokrajino Šariš ob zgornji Torysi. Do nedavnega močno vase zaprto agrarno pokrajino, ki je v času od 1880 do 1914 morala pustiti v svet s trebuhom za kruhom okrog 80.000 svojih ljudi, je v zadnjem času začela zajemati od juga, od košiškega žarišča sem, industrializacija. Sem so segli posamezni otoki strojne industrije, otroci košiške metalurške baze. Po nedavno še omrtvelih vaseh se zdaj razvija dnevno vozaštvo v tovarne, število prebivalstva ne nazaduje več, kmetijstvo je do dveh tretjin socializirano in se usmerja predvsem v pridelovanje krompirja in lana. Središče pokrajine je mesto Prešov z blizu 40.000 prebivalci. Mesto je bilo nekoč kot regionalno središče in prometno razkrižje celo pomembnejše od Košic, dokler železnica ni dala prednosti Košicam zaradi njihovega bolj južnega, proti Panonski ravnini odprtega položaja. Vendar tudi Prešov kaže zdaj spet očitne znake novih impulzov. Razvija se v izrazito sekundarno žarišče mlade vzhodnoslovaške družbene dinamike. Poleg starega mestnega jedra z zanimivimi renesančnimi domovi se je izoblikoval moderni osrednji trg, kar precej pa je tu vzklilo tudi industrije (strojne, konfekcijske, živilske). Značilen izraz poživljene pomožne funkcije Prešova za vzhodno Slovaško je tudi v tem, da so sem prestavili pedagoško in filozofsko fakulteto univerze J. Šafárika v Košicah (o čemer tudi ni slišati kritik). Blizino ukrajinskega prebivalstva vzhodne Slovaške pa nam poleg ukrajinskih kulturnih institucij že na zunaj izdaja na glavnem trgu spomenik z letnico 1933 in s cirilskim napisom „buditelju karpato-ruskogo naroda“ Aleks. V. Duknoviču.

Od Prešova se iz porečja Torvse čez gozdne višine, ki tu vežejo kristalinsko Slovaško rudogorje na jugu s flišnim Levoškim pogorjem na severu, spet prevalimo v gornje porečje Hornada. V njem je izoblikovan vzhodni del značilne, slikovite kotlinske pokrajine Spiš, tako imenovane Hornadski Spiš. Nekdanjo in današnjo vlogo pokrajine zaslutimo že, ko se prvič ozremo vanjo z razvodnega prevala. Njeno osrčje stražijo z markantne višine velikanske razvaline Spiškega gradu, zgrajenega v 12. stol. in razrušenega konec 18. stoletja. Na južnem obrobju kotline pa že od daleč opazimo vidne znake žive rudarsko-industrijske dejavnosti. Ko še izvemo, da je Spiš med najbolj industrializiranimi področji Slovaške, (s tretjino vse vzhodnoslovaške industrijske proizvodnje) in to ne samo najmlajše industrije kot krepkega strojno-industrijskega odcepka košiškega žarišča, temveč tudi starejše, oprte na staro in

današnje rudarstvo železove (Rudnany) in bakrove rude (Krompachy) v Slovaškem rudogorju, nas tem bolj preseneča, da ob naši cesti, ki nas vodi ob severnem robu pokrajine, v vznožju flišnega hribovja, ni kar nič živahno. Nasprotno, ob tej stari cesti sledimo skoraj samo fosilizirani zgodovini: pod Spiškim gradom v mirno vas spreminjeno, nekdanj živahno meščansko „podgradje“ (Spišsko Podhradie), pa neda več od tod, toda povsem ločeno, idilično mirna, v brez vzpeta ulica Spiške kapitule, nekdanjega škofijskega središča z imenitno gotsko-romansko katedralo in baročnimi kanoniškimi hišami. Nehote se spomnimo, da bi nekako takšna bila zagrebški Grič in Kaptol, če bi jih pred stoletji na podoben način fosilizirala zgodovina. Še kakih 15 km naprej pa je nistece Levoča, danes z okrog 8000 ljudmi, s svojo znamenito gotško cerkvijo, renesančnim rotovžem, gosposkimi domovi in utrdбами, bolj zgodovinsko-turistična zanimivost, kakor pa živo sodobno središče. Povsod ob naši poti samo sledovi nekdanje bogatije, ki so jo ustvarjale srednjeveške poti pa bližnje rudogorje s saškimi rudarji (od česar niso ostala samo imena nemškega izvora kakor Krompachy, Kežmarok itd., temveč tudi še nemško prebivalstvo). Toda železnica, ki je stekla daleč od stare ceste, na jugu, v vznožju rudogorja, je stara urbana naselja pustila ob strani ter jih fosilizirala; razgibala in urbanizirala pa je kraje na jugu, od katerih nekateri še z imenom izdajajo, da so svojčas bili samo vasi (Spiška Nova ves, kamor celo dnevno potuje tretjina industrijskih delavcev, stanujočih v zgodovinski Levoči). Najprej se čudimo, da naši poljski kolegi tako dobro poznajo zgodovino teh krajev in se zanimajo zanjo. Toda brž se spomnimo, da je trinajst tako imenovanih spiških „mest“ od leta 1412 pa vse do prve delitve Poljske leta 1772 spadalo pod Poljsko.

Vzhodni del pokrajine Spiš pa je že v porečju reke Poprad, pritoka Visle, ki se je tu zjedel daleč nazaj čez Karpatе ter vrnil med porečje reke Hornad in porečje reke Vah, dveh donavskih pritokov, del baltijskega povodja. Dve dolinski razvodji v enotni karpatski dolinski brazdi, nekdanje in današnje prometno razkrižje poti pod gorami in preko njih. Nehote se spomnimo na naša rateško-trbiška dolinska razvodja. Čez vzhodno od teh razvodij se rahlo vzpnemo, da uzmemo Popradski Spiš, pokrajino, globoko zajedeno proti severu, med Visoke Tatре in med flišne Levoške gore. Dokaj enolična, komaj razgibana nizka planota, ponekod — podobno kakor v Hornadskem Spišu — še s paleogenimi plastmi na površju, v velikeh delu po prekrita s širokim kompleksom fluvio-glacialnih vršajev tatranskih voda. Pri mestu Poprad, v katero so se združila štiri nekdanja spiška mesta (Poprad, Spišská Sobotа, Velká in Straže pod Tatrami) in ki je z nekaj nove industrije (tovarna vagonov, pivovarна, konserve) ter kot glavno izhodišče slovaškega podtatranskega turizma (tu je tudi tatranski muzej) zbralo v sebi že skoraj 20.000 prebivalcev,

že uzmemo preko te nizke podtatranske planjave Visoke Tatре. Pogled na same Tatре nam je od tod še kar domač, nenavaden nam je le ta ostri nenadni prehod iz enolične, skoraj brezgozdne, kar nekam puste nižine neposredno v gorske gozdove in strmine. Zapeljejo nas seveda v turistično podgorje Tater, kjer se v višini od 900 do 1300 m vleče pas turističnih krajev od Strbskega plesa mimo Smokovca do Tatranske Lomnice. Lepi gozdovi, okrog jezera Strbsko pleso, pravi slovaški Bled, lepo urejeni hoteli in počitniški domovi, starejši med njimi z značilno fiziognomijo iz avstro-ogrske dobe, nam slovaško podtatransko turistično območje napravljajo bolj domače, kakor pa se nam zdi poljsko onstran gora, okrog Zakopanega (samo za boga ne Zakopan in še manj Zakopanov!); avtomobilska cesta veže to podgorje skozi tako imenovano podtatransko brazdo severovzhodno od Visokih Tater z Zakopanim. Žičnice, vzpenjače (vihar nam, žal, ni dovolil, da bi nas žičnica zapeljala čez 2600 m visoko na Lomski Ščit); za prve dni septembra še zelo veliko turistov in letoviščarjev: razen češkega in slovaškega slišimo največ madžarsko, rusko, bolgarsko, poljsko, precej manj nemško, v zelo prijetno razliko z našimi turističnimi področji, čeprav tudi turistov iz DDR na manjka. Opazimo tudi „Kompasov“ avtobus in avtobus beograjskega „Putnika“.

S skoka pod Tatре se vračamo v Poprad. Pot nadaljujemo proti zahodu spet čez dolinsko razvodje med Popradom in Vahom, ki je tu še čisto skromna, povrna vodica. Onstran razvodja pridemo v novo, ostro izoblikovano regijo Liptov, zavzemajočo 600 do 800 m visoko podolje med Visokimi, oziroma Zahodnimi (Liptovskimi) Tatrami na severu in zložnimi Nizkimi Tatrami na jugu. Pozornost nam vzbudi prva, značilna velika liptovska vas Vychodna. Znana je po folklornih posebnostih, po glasbenem folkloru še posebej, v njej je še mnogo značilnih lesenih hiš s širokim šopom in po dvema oknom na ozki, proti cesti obrnjeni čelni strani. Velika nova družbena gospodarska poslopja nam sicer pričajo, da je vas kolektivizirana, toda tudi z zemljišča, zavzemajočega rahlo vzvalovljeni svet, še udarjajo obris nekdanje poljske razdelitve na dele; ponekod so se stari posestni jermeni spremenili samo v obdelovalne parcele, zares šolski primer stare vasi z delci, transformirane po socializaciji. Liptov je še močno agrarna pokrajina, na polju je največ krompirja, rži in ovsa, še več pa je gozdov, travnikov in pašnikov. Sem so Vlasi iz Ukrajine v 16. in 17. stoletju prinesli slovito ovčje sirarstvo. Njegove produkte smo poskusili v lesenem turističnem objektu, „salašu“, v vasi Dechtary. Okusni so, samo prav nič podobni „liptovskemu siru“, kakor ga poznamo še pri nas. Sam „salaš“ je pristno folklorno urejen v lesu in ljudski keramiki. Nehote nas prestavi v nastrojenje krčme v Sikkerveji operi „Janošik“, ki smo jo pred nekaj leti gledali v Ljubljani. Janošik je bil liptovski upornik-hajduk, ki je kraljeval na bližnji Kra-

ljevi Holi v Nizkih Tatrah ter „jermal bogatim in dajal ubogim“. Legende o njem se spletajo tudi na poljski strani. Leta 1713 so ga obesili blizu mesta Liptovski Mikuláš. Slovaški spremljevalci nas opozore, da je bilo iz te, tako plastično zarisane podgorske regije še več močnih, včasih ekstremnih osebnosti, na primer predvojni slovaški desničarski tribun Hlinka; pa tudi sedanji premier ČSSR Lenart je Liptovec.

Mestece Liptovski Mikuláš pa ni vredno omembe samo zato, ker so tam obesili Janošika. Je tudi sicer karakteristično regionalno središče,

gospodarsko-geografskem smislu sploh konec. Tu srečamo prve akumulacijske pregrade v hidro-energetskem sistemu Vaha (pregrada Krpelany). V zvezi z njimi sta že industrijsko zaživela kraja Turany in Sučany ter mestece Vrutki, ki se z bližnjim starim mestom Martin (prej Turčianski Sv. Martin), znanim po svoji „Slovenski Matici“, ki je domala toliko stara kot njena soimenjakinja v Ljubljani (1863) in po svojem velikem slovaškem muzeju, družijo že v enotno mestno aglomeracijo z več kot 30.000 prebivalci. Industrija je dokaj raznovrstna, deloma zasnovana na lokal-

Košice, nova rast mesta

ki ima razen stare usnjarne, ki se je obdržala sredi mesta, še vrsto novih strojnih (kmetijski stroji), lesnih, tekstilnih in drugih tovarn. V njem je tudi muzej slovaškega krása. V drugem bližnjem mestecu Liptovský Hrádek je poleg drugih tovarn še industrija telefonskih aparatov in central. Toda na zahodnem koncu Liptovske kotline pred vstopom Vaha v tesnejšo dolino med odrastki Zahodnih Tater na severu in sredogorske Velike Tatere na jugu je največje in najživahnejše mesto Ružomberok (ali ne zveni kar domače?) z okrog 30.000 prebivalci. Tu je sedež močne severnoslovaške industrije celuloze in papirja, tu so tekstilne tovarne „V. I. Lenina“, tu so velike „Srednjeslovaške mlekarne“, v načrtu pa je večja mesna industrija. V glavnem torej lokalno zasnovane industrije, ne več v funkcijski in genetski povezavi z Vzhodnoslovaškim železarskim področjem, pa tudi še ne z metalurškim žariščem Moravske Ostrave, tipično vmesno področje med dvema močnima regijama industrijske gravitacije.

Toda brž ko z Vahom vred zapustimo Liptov in vstopimo v Turčiansko kotlino, kjer se Vahu pridružita z desne Orava, odtočnica istoimenske gorske regije med Visokimi Tatrami in Beskidi, z juga pa Turiec, je Vzhodne Slovaške v

nih surovinah (les), deloma pa kot na primer tako imenovane „Turčianske strojárne“ (težki motorji, Dieslove lokomotive, žerjavi) že povezana z metalurško produkcijo Ostravskega področja. Tako se nekdanja mirna turčianska pokrajina kmetov in pastirjev ter grajskih razvalin, ki jo ljudstvo kaj rado imenuje „turčianski vrt“, z nekdanj zatišnim kulturno-rodoljubnim centrom v Martinu vred preoblikuje v eno izmed najbolj industrializiranih področij v porečju Vaha.

Kali novega življenja, ki je tu zaplalo po letu 1945, pa so morale tudi tu vzkliti v težki borbi. To nam v Priekopyh, enem od naselij martinske aglomeracije, dokazuje spomenik začetka slovaške ljudske vstaje leta 1944, nekaj dalje, ko smo zapustili Turčiansko kotlino in v tesnejši dolini Vaha prešli Malo Tatro, pod grajskimi razvalinami Strečno, pa spomenik sodelovanja francoskih partizanov v težkih borbah, ki so jih v toku te vstaje tu vodili slovaški patrioti.

Pri Strečnem se svet ob Vahu znova odpre v širšo kotlino z mestom Žilina, mikroregijo v okviru širšega regionalnega pojma Srednje Považje (Střední Pováží). Razen Žilinske kotline spada k Srednjemu Považju še nekaj ožja dolina Vaha pod njo, med sredogorjem Javorniki

na severu, čez katero vodijo že prehodi na Ostravsko področje, in hribovjem Stražovská hornatina na jugu: središče tega dela srednjega Považja je mesto Považská Bistrica. Kmalu pod Považsko Bistrico se dolina Vaha spet razširi in vodi na jugozahod v Trenčinsko kotlino, kamor pa ji mi nismo sledili, kajti že pri mestu Puchov smo zavili na zahod po stranski dolini med Javorniki na severu in t. im. Belimi Karpati na jugu do moravske meje na prevalu Lyssky prusmyk (527 m) in čezenj na Moravsko do Gottwaldova. Povsod od Žiline navzdol smo lahko opazovali silno močan utrip mlade slovaške industrializacije, ki tu skoraj nima tradicije. Čeprav so tudi tod čez vodila stara pomembna pota, ne samo podolgem, kakor smo potovali mi, temveč predvsem tudi počez od Donave proti Odri in Baltiku, tu pred koncem 19. stoletja ni bilo pravih pogojev za industrializacijo. Šele s koncem 19. stoletja, z razcvetom Ostravskega premogovno-metalurškega področja, se je stvar bistveno spremenila. Danes je Považje razen Košiškega najintenzivneje industrializirano področje na Slovaškem. Razmahnila so se strojna, oblačilna, tekstilna (ki je imela nekaj tradicije v ljudski obrti) in kemična industrija. Prvi val industrializacije, ki je pravzaprav pomaknil sem obrobje ostravskega industrijskega področja, je zajel Považje v začetku 20. stoletja. Drugi val ga je zajel po drugi svetovni vojni. Razen na bližino Ostrave se je oprl na novo zgrajeni sistem hidroelektrarn, okrog 15 po številu. Prvi člen sistema smo srečali že ob vstopu v Turčiansko kotlino (Krpelany—Sučany), drugega ob velikem ovinku reke med Žilino in Považsko Bistrico (Hričov, Mišková); tretji se nam je predstavil z veliko Mladinsko pregrado (Přehrada mládeže) v Nosicah med mestoma Považska Bistrica in Puchov; četrti člen pa je izven naše poti, v dolini Vaha okrog mest Ilave in Trenčina. Kapaciteta поваžkega hidroelektroenergetskega kompleksa dosega okrog 400 MW, njegova proizvodnja pa poldrugo milijardo KWH. To je približno tretjina današnje proizvodnje elektrike na Slovaškem in štirikrat več kot so jo na vsem Slovaškem proizvajali pred vojno. Še koristneje je, da gre v glavnem za konične elektrarne. Pri tem gre za dolino, ki je skoraj v vsem svojem obsegu pokrajinsko zelo lepa, in po kateri vodi pravzaprav glavna turistična pot iz osrčja ČSSR v Tatré. In vendar pri tem nihče ne jadikuje kakor ob našem Trnovem in se spričo nedvomnih energetskih potreb ne sklicuje na perspektive jedrskih central, čeprav z njimi, kakor smo omenili, že konkretnije računajo kakor pri nas. Res pa je tudi, da je celotni hidroenergetski sistem zasnovan tako, da čim manj prizadene najbolj nasečljene dele doline.

Ob naši poti smo lahko lepo sledili tudi posebni industrijski vlogi posameznih srednjepovažkih mest: za Žilino je najznačilnejša kemična industrija (umetna gnojila, barve) v naslonitvi na Ostravo (od tod gre glavna prometna pot na Ostravo), za Považsko Bistrico in Dubnico (nižje

naše poti) razne industrije (motocikli, lokomotive, rudarski stroji), naslednice oboroževalne industrije, ki so jo v zadnjih letih stare ČSSR namestili iz strateških razlogov raje tu kot v sudetskih gorah, za Puchov industrija gumija, za Trenčín industrija mehaničnih konstrukcij in za Nové Mesto nad Váhom še nižje Trenčína industrija klimatskih naprav.

V Gottwaldov smo prispeli po dolini Dřevnice skozi mesteca Vizovice z zanimivo proizvodnjo — slivovice. Zdi se, da bi moral tu, na moravskih tleh, svoje poročilo, ki ima v naslovu Slovaško, končati. Tega pa še ne bom storil in to ne samo zato, ker bi rad še kaj povedal o zadnjih kilometrih naše zanimive poti, temveč tudi zato, ker stvarno za to še ni čisto prave potrebe. Zakaj v pokrajini, ki se širi mimo Gottwaldova v dolino Morave tja do Uherskega Hradišta in še naprej, živi prebivalstvo, ki kaže v jeziku še posebno pa v svojih folklornih lastnostih, še povsem slovaške poteze. Zato jo tudi še imenujejo Moravsko Slovaško.

Gottwaldov (mesto z okrog 60.000 prebivalci) je za geografa nad vse zanimiv primer. Najprej zato, ker nam vzbuja nekakšen vtis malega otoka Amerike (saj ga je Bata zgradil po ameriških izkušnjah) v nasprotju z ostalo Češko in Moravsko, kjer vidimo tudi v industrijski pokrajini veliko več nekdanje Avstro-ogrske, pa tudi Slovaško, kjer vidimo poleg „avstro-ogrskih“ potez veliko značilnosti moderne industrijske, socialistične Vzhodne Evrope. Nekdanji Zlín, od katerega je ostalo komaj kaj več kot stara podeželska cerkev in fevdalni grad, je prekril „amerikanizirani“ mestni Bat'ov center s stolnicami, velikim trgovskim domom, z enim od največjih in najmodernejših hotelov v ČSSR, s celimi naselji povečini enostanovanjskih delavskih hiš in z vsem, kar še spada zraven. Gottwaldov je postal osmo največje industrijsko središče v ČSSR, z blizu 30.000 industrijskimi delavci, od katerih pa jih več kot polovica vsak dan pride sem na delo iz bližnje ali oddaljene okolice. Še vedno seveda dominira obvalna industrija z $\frac{2}{3}$ vsega industrijskega potenciala: vendar pa se je ta industrijska specializacija nekoliko razrahljala v smeri vzporednega razvoja drugih panog, zlasti tistih, ki so z obvalno industrijo tako ali drugače funkcijsko povezane (industrija gumija z dopolnjujočimi jo kemičnimi panogami, določene panoge strojne industrije itd.). Bat'ova amerikanizacija in njena dediščina je že zajela tudi nekatera bližnja, „satelitska“ industrijska mesteca v dolini Morave (Otrokovice, Napajedla) ter se z njimi že rahlo povezala v industrijsko aglomeracijo.

Ravno ob tem pa se geograf vpraša, zakaj si je Bat'a za svoj velikopotezni načrt izbral ravno Zlín, ki je nekoliko vstran od glavne Moravske doline in osrednje prometne žile, kjer je težava s prostorom in celo z vodo. Še posebej se vpraša po tem, ker težko razume, da je zadeva kljub temu tako uspela. Tu nam odpovedo vse „klasične“ teorije o geografskih pogojih za namesti-

tév industrije. Tem bolj, ko izvemo, da bi po prvotnem načrtu Bat'ovo podjetje moralo zrasti v dolini Morave, pa so namero kasneje spremenili, kakor nam povedo, iz „spekulativnih“ razlogov. Toda nihče nam ne zna teh razlogov prav dobro razložiti. Poceni delovne sile je bilo tudi drugod na vzhodnem Moravskem na pretek, tradicija čevljarke obrti je bila sicer značilna za Zlin, toda ne samo zanj; nekdo nam pove, da je imel Bat'a tu v dolini Dřevnice obilo sorodstva, toda do njega tudi iz doline Morave ne bi imeli daleč. Odločali so pač slučajni spekulativni nagibi; toda odločilnost subjektivne sposobnosti, spretnosti izrabe konjunktive, ki se je začela z izdelavo obuval za češkoslovaško armado v dvajsetih letih tam, ter popoln uspeh pri tem, vse to nam dokazuje, kako v določenih primerih bistveno odločajo čisto „subjektivni“, kaj malo „geografski“ razlogi celo pri razporeditvi industrije, ki je nadpovprečno pomembna.

Toda „geografiji“ vendarle ne gre čisto odrekati veljave. Zakaj šibki „geografski“ položaj Gottwaldova se kaže v tem, da to mesto, ki je tako na hitro in s polnim življenjskim tokom zrastle iz tal, ki je tako izrazit močan industrijski „otok“ na vzhodnem Moravskem, kljub temu, da ima tudi izven industrije nekatere funkcije širokega regionalnega značaja (gledališče, orkester, regionalni muzej, strokovne šole), vendar ni moglo prevzeti nase vseh splošno regionalnih centralnih funkcij. Te so do neke mere ostale v mnogo manjših in ekonomsko manj pomembnih podeželskih centrih (Uherské Hradiště, Kroměž).

Čisto drugačno, kar nič ameriško, pač pa tipično moravsko-slovaško razpoloženje pa doživimo na zadnji pomembnejši postaji naše poti, v

Uherskem Hradištu. Tudi tu je zaživela industrija, saj zaposluje kar 9.000 od 26.000 prebivalcev. Toda našo pozornost mnogo bolj vzbuja tisto, kar naznakuje že samo ime: staro „gradišče“ ob poti na Ogrsko. Mesto, ki se danes s sosednjim Starim mestom (Staré Mesto) družijo v enoto, je vse v znaku arheologije in zgodovine. Tu smo na zgodovinskih tleh jedra velikomoravske države 8. in 9. stoletja, tako povezane tudi z našo zgodovino; „na Valech“ (nasipih) v Starem mestu so razgrnjeni sledovi starih naselij, slovanske krščanske cerkve, grobišč, dokazi goste kontinuirane naseljenosti od 8. stoletja naprej v srednji vek. V uho udarjajo tudi nam domača imena: Pribina, Kocelj itd. Pa se pošali naš madžarski kolega, ki je sicer naš dober prijatelj, z besedami: „Pa smo prišli mi iz Azije in vam nekoliko pokvarili veselje“.

V Uherskem Hradištu je tudi lepo urejen moravsko-slovaški muzej. Slučaj je hotel, da so mednarodni udeleženci naše ekskurzije lahko istočasno in z nič manjšim zanimanjem opazovali v njem prav lepo prirejeno razstavo jugoslovanske ljudske umetnosti, ki jo je pripravil Etnografski muzej iz Beograda. Ali ni vendar nekaj ostalo od Cirila in Metoda?

Iz Uherskega Hradišta smo se čez zeleno, kar prijetno pokrajino z domače zvonečim imenom Chřiby zapeljali proti Brnu. Ker pa smo tu res že čisto na Moravskem in celo prav kmalu v širokem obmestju Brna, kamor segajo iz tega močnega industrijskega centra izraziti deagrariizacijski in urbanizacijski vplivi z zelo zanimivo in svojevrstno dnevno migracijo delovne sile, zaje-majočo tudi sloviti Moravski kras severno od tod, zares tu lahko svoj opis končam. Morda pa o Brnu in njegovem obmestju kdaj kaj več posebej.

Vera Kokole

Nekaj vtisov in dejstev iz Bretanje

Zakaj sem se odločila povedati nekaj prav o Bretanji, tej zakotni, najbolj netipični francoski provinci, nimam utemeljenih razlogov. Tam sem preživela le pičel mesec dni, vendar sem v tem času srečala več domačinov kot pa preje dva meseca v Parizu, kjer domačina v poplavi tujcev teže najdeš.

Povprečen Francoz Bretanjo, predvsem pa današnjo, zelo slabo pozna. Ve le, da od tam prihajajo dekleta za služkinje, večinoma so bolj ali manj bebasti, moški paasedajo najnižja delovna mesta v industrializiranih francoskih provincih in v tujini. To je bilo nekoč do neke mere res, zdaj pa že zdavnaj ni več. Bretonci so pa njegovemu mnenju lenuhi in zakrknjeni večni puntarji in nezadovoljneži. Tik pred odhodom v njihovo deželo so me nekateri skušali potolažiti s pojasnili kot: Bretonci so prijazni s tujcem in mu vedno radi pomagajo, v južnih predelih so bolj vesele narave in radi govore, na severu pa so bolj tihi

in mirni. V notranjosti in na skrajnem zahodu še nosijo tradicionalna narodna oblačila, kar je še posebno zanimivo.

Sama o Bretanji nisem veliko vedela, zato sem odpotovala tja s precej mešanimi občutki, posebno še, ker je vsa pojasnila Parižanov spremljal čuden posmeh, ki ga nisem razumela.

Pravzaprav me niso poslali v Bretanjo ampak konkretno v Rennes, glavno mesto sicer, ki pa leži precej ekscentrično. Ker je mesto po številu prebivalcev še večje od Ljubljane, si pred odhodom nisem posebej kupovala specialk in drugih stvari. Tam bom dobila vsega, saj je veliko mesto, pa še močno univerzo ima, sem si mislila.

Razdaljo med Parizom in Rennesom, ki znaša skoro 400 km, je brzi vlak premagal v dobrih štirih urah. Pokrajina, kolikor sem jo utegnila opazovati iz vlaka, pa je bila tako enolična. Rahel valovit teren, krpe gozda so skoro presenečali sredi enolične ravnine. Kje smo zapustili Pariško

kotlino in prešli na pobočje starega armorikanskega masiva, nisem opazila. Morda tudi zato, ker so me prav kmalu bolj pritegnili sopotniki kot pa pokrajina. Vlak je po nekaj minut stal le v večjih mestih Le Mans in Laval. Sopotniki, vsekakor samo opazovalci in ne strokovnjaki, so mi pojasnjevali, da mesti nimata nobenih razvojnih perspektiv. Vpliv Pariza je tako močan, da ju je že vključil v svoj okvir. Samo Rennes je toliko daleč, da se bo morda še lahko razvil kot samostojno kolikor toliko individualno mesto. Kako pa se kaže vpliv velemesta, kot je Pariz, sem prav dobro videla tudi v Rennesu. Knjigarne nimajo posebnih zalog strokovne literature, niti specialk, vse to na željo kupca šele naročajo iz Pariza in pri vsem tem ima Rennes staro univerzo, ki nikakor ne stagnira. Ker se je moje bivanje slučajno krilo s časom nakupovanja daril v mesecu decembru, sem lahko opazila, da darila kupujejo skoraj izključno v Parizu. Rennes, večji od Ljubljane, ima danes eno samo majhno gledališče, je pa zato publika redno zelo imenitna, obvezno v večernih oblekah in sploh mnogo manj sproščena kot v Parizu. Včasih me je tak provincializem jezil, včasih pa sem se z njim malo pozabavala. Verjetno je res, da malokdaj zaidejo Jugoslovani v to provico, toda ko je uradnik na pošti premišljeval, če sploh sme sprejeti ekspresno pismo za Jugoslavijo, mi je bilo dovolj. Takrat sem že vedela, kako bolešno so Bretonci občutljivi, kadar gre za položaj Bretanje v Franciji, zato sem z naivnim začudenjem vprašala, če morda veljajo pri njih druga pravila kot v Parizu. Pismo je takoj prevzel in mi prepričevalno razlagal, da res ni nobenih razlik med Parizom in Bretanjo.

Počasi sem spoznavala Bretanjo tako, da sem pripovedovanje ljudi dopolnjevala z literaturo in vse skupaj zaključila s krožnim potovanjem po železnici preko Quimperja in Bresta. Seveda bi si bila raje izbrala avtobus, če ne bi imel vsak departement, Bretanja jih ima štiri, svoje lastne mreže avtobusnih linij, ki niso vedno med seboj vsklajene. Tako notranje Bretanje, nekoč in še danes močno odmaknjene od dogajanja v svetu, nisem videla.

V začetku si nisem vedela pojasniti, zakaj mi mesto Rennes ni bilo prijetno. Mislila sem, da so to pač subjektivni občutki, morda so mi manjkale gore nekje za obzorjem, pa ni bilo to. Rennes je poleg Lyona najbolj tradicionalno buržujsko mesto Francije, so mi pojasnjevali med potjo po zahodni Bretanji. Stare mestne družine žive zaprto tradicionalno življenje in ne marajo dosti kontaktov z modernim svetom. Celo za nas Francoze je to vzdušje neprijetno in potujemo v ta mesta, le, kadar moramo.

Zato pa sem dobila od prebivalcev drugih bretonskih mest čisto drugačne vtise. Ljudje niso bili samo prijazni ampak zares toplo prijateljski. Kako ganljivo si prizadevajo, da bi čim preje dvignili bretonsko gospodarstvo na nivo razvitih francoskih provinc! Pri tem pa nimajo opravka samo s pomanjkanjem kapitalnih investicij, am-

pak tudi z mentaliteto od nekdaj sanjavega ljudstva. Preprost Bretonec ni len ali zakrknjen, le sanja rad, zato je počasen. Kadar pa se razjezi, takrat se pošteno. Kadar pride v Bretanji do štrajka ali drugih izbruhov nezadovoljstva, takrat so ti zares žolčni.

Pa ne samo ljudje, tudi narava, pokrajina Bretanje je samosvoja. Stari armorikanski masiv, naguban v hercinski dobi, takrat kot Centralni masiv, Ardenni in Vogezi, je osnova bretonskemu polotoku. Današnji relief Bretanje sta dva močno uravnana grebena, sestavljena iz granitov, gnajsov ter mešanih eruptivnih kamenin kot porfirja in zapirata z južne in severne strani centralno podolje, v glavnem iz manj odpornih peščenjakov in škriljavcev. Seveda pa to niso nikakšni grebeni, kot smo jih navajeni od doma. Z najvišjega vrha Trevezel, ki se dviga 384 m v Monts d'Arrée, ali pa z 330 m visokega Menez-Hom obiskovalec lahko ob lepem vremenu vidi večino prostrane bretonske zemlje, ki se mu predstavi kot enakomerno, prav rahlo valovit plato, ki izginja za obzorjem brez večjih poudarkov. Vtis večje nadmorske višine dela bolj močan veter, ki piha preko slabo poraslih hrbtov, kjer so detajli lahko močno raznoliki. Predeli golih, močno razrezanih granitnih pečin, čeprav so majhni, še poudarjajo vtis večje nadmorske višine. Vetrovom najbolj izpostavljeni hrbti so pokriti s tipično oceansko vegetacijo. Glavni predstavnik te vegetacije je „la lande“, kot pravijo domačini. V času cvetenja pokrije velike površine z živorumeno barvo, ki se ji kmalu pridruži še violičasta barva rese. V malo bolj zatišnih legah pa se je še ohranil hozd, bukov in hrastov, ki pa ga slabo obnavljajo. Notranja Bretanja, ki je bila nekoč vsa pokrita z gozdom, o čemer priča še staro galsko ime Argoat, kar ne pomeni nič drugega kot gozdnata dežela, ima danes samo še 5% gozda ali bolje, hoste. Večina površin, razen najbolj izpostavljenih, je pokrita z mrežo zaprtih polj, ki velikokrat spominjajo na nepravilno šahovnico. Reke tečejo po relativno globoko zareznih dolinah in se v pravih estuarijih izlivajo v morje. Posebnost Bretanje je tudi njena obala. 1200 km je dolga in v zračni razdalji 600 km. Ponekod se kopno konča s klifom, pod katerim se komaj spušča proti morju kilometre in kilometre široka plaža najfinejše mivke, rumenkasto rjave barve. Ob oseki je na primer pri Mont St. Michelu tak pas peščene plaže širok do 25 km. Drugod pa je obala brezkončno nazobčana in razrezana v prav majhne zalivčke, posejana s čermi in otočki. Gole skale, skoraj črne barve, se kažejo ob slabem vremenu še posebno divje in sovražne.

Pa še plima in oseka; razlika je tako velika, da usmerja ritem življenja na obali. Pri Mont St. Michelu, kjer doseže razlika tudi do 13,5 m, pridrvi ob času plime tako visok val s hitrostjo 20 km na uro, in tisti, ki ga najde na plaži, je tam za večno pokopan. Nikoli več ga ne najdejo, kajti val ga dobesedno pokoplje v pesku. Lahko si mislimo, s kakšno ogromno močjo udari tak

val ob obalo. Zgodilo se je že, da se je ob nevihtah udarec morja ob pečine Penmarcha slišal prav do Quimper, 30 km daleč. Morje na bretonski obali je zelo aktivno, na eni strani ruši in drobi, na drugi pa gradi, nasipa, spreminja nekdanje otoke v polotoke itd. Ob plimi ožive turisti, kopalci, šport na morju itd., ob oseki pa, ko se zdi obiskovalcu obala dolgočasna, umazana, pa pridejo na dan domačini, kmetje in mali obalni ribiči. Po plažah pobirajo različne morske živalice, polžke, rakovice in rakce, pa tudi rastline — goemon, ki ga suše in prodajajo kot surovino za jod ali za gnoj. Sušenje goemona daje obali posebno vzdušje, kot ga dajejo naši obali ribiške mreže, kadar jih suše. Izbira morskih živalic na jedilniku je zelo pestra, pravijo, da pojedjo vse, kar se najde v morju, le kamna ne, pa še tega radi ližejo.

In klima, tudi ta je posebna v Bretanji in najbolj tipično oceanska. Poleti ni nikoli zares vroče, pozimi nikoli zares mraz. Če pade v Bretanji nekaj centimetrov snega, kar se včasih vendarle zgodi, so vsi prebivalci zmedeni in ne vedo, kaj bi. Pravijo, da pride celo do tega, da vlaki zamujajo. Zrak je vedno močno vlažen, zato imamo občutek, da pade veliko dežja, kar pa pluviometer zanika. Kaže povprečno 700 do 900 mm padavin letno, le v gorah d'Arrée se dvigne na povprečno 1173 milimetrov. Tudi občutek mraza je zaradi visoke vlage vedno večji, kot pa nam pokaže termometer. Zanimiva je ugotovitev, da so ob severozahodni bretonski obali povprečne januarske in julijske temperature za celo stopinjo višje kot ob francoskem Mediteranu. Absolutni minimum znaša v Roscoffu — 1,5⁰, prav toliko kot v Nici. Tudi število dni v letu s temperaturo pod ničlo je v obeh krajih isto — 12 do 13⁰. In vendar poleti temperatura v Roscoffu nikoli ne preseže 24,7⁰, toda ker je zrak močno vlažen, je kljub relativno nizki temperaturi težko znosen.

No, če se ljudje motijo v svojih občutkih glede temperature in dežja, se pa rastline prav nič. V nekoliko bolj zatišnih legah uspevajo na prostem čudovite okrasne rastline. Kamelije, hortenzije, rododendron itd., ponos vrtnarjev, krasijo pa tudi najskromnejše vrtove. Na prostem uspevajo tudi mimoze, agave, palme, eukaliptus, figovo drevo itd. itd. Otok Batz se ponaša celo s svojim eksotičnim botaničnim vrtom, kjer zelo dobro uspevajo tropske rastline.

Z Bretonskim polotokom sega francosko ozemlje najdlje proti zahodu. Imenujejo ga tudi Francoski daljni zahod. Vedno je bil bolj dovzeten za vplive, ki so prihajali z morja, kot pa za tiste s kontinenta. Zato so dobe prosperitete vladale vedno takrat, kadar je prevladala namorska kultura. Kadar pa se je razširila kontinentalna, je bil Bretonski polotok vedno v zatišju vseplošnega napredka.

Prvi prebivalci tega polotoka so prišli v šestem stoletju pred našo ero. O njihovem življenju ne vemo veliko, do danes pričajo o njih veliki megalithi: menhirji in dolmeni. To so veliki

monolitni bloki, za katere si še danes niso niti jasno, kako so jih mogli postavljati oziroma prenašati. Najbolj znano tako nahajališče je pri Carnacu ob južni bretonski obali.

Današnji prebivalci pa so potomci Keltoev, ki so se v petem stoletju priselili iz Velike Britanije, od koder so jih pregnali Angli in Sasi. Naseljevanje je trajalo kar dve stoletji, deželi so dali novo ime Mala Bretanja, v spomin na njihovo prvotno domovino. Ime se je ohranilo do danes. Vse do osmega stoletja, ko se je prvič pojavila ideja o enotni Bretanji, je vladala v deželi anarhična politična situacija. V začetku devetega stoletja je ta ideja postala resničnost, takrat je bila določena vzhodna meja Bretanje, ki je veljala vse do revolucije in v nekem pogledu velja še danes. Takrat so bretonski jezik govorili skoro prav po vsem polotoku in takrat je bilo glavno mesto dežele Vannes. Seveda dežela ni bila vseskozi enotna, kot posledice normanskih invazij v 10. stoletju so trajali notranji neredi vse do 14. stoletja. Sredi tega stoletja pa se ponovno vzpostavil red in nastopi počasi splošno blagostanje, ki traja vse do priključitve Bretanje k Franciji v 16. stoletju in še dalje. To je doba največje gospodarske kulturno-umetniške prosperitete Bretanje. Njeni vladarji so bili tudi po priključitvi k Franciji le simbolično pokorni francoskemu kralju. V številnih odmorskih mestih se je razvila živahna trgovina s prekomorskimi deželami. Znani so bili izdelki bretonske manufakture iz platna in lesa, pa tudi ribištvo je doseglo važno vlogo. Številna, takrat važna obmorska mesta, seveda niso mogla obdržati svoje vloge do danes. Nekatere občudujejo obiskovalci, v veliki meri turisti, le še kot zgodovinske spomenike zlate bretonske dobe kot na primer St. Malo, (v drugi svetovni vojni popolnoma porušen in nato verno obnovljen); ali Dinard itd., druga mesta pa so vendar še nekaj časa rastla s časom kot na primer Quimper, ki si je pomagal s prevzemanjem upravnih funkcij in podobno, Bretanja ima danes relativno gostoto mrežo mest in to ne prav majhnih, le da so vsa ob morju. Obdaja jih relativno ozek pas goste naselitve, notranjost pa je še vedno, kot je bila v zgodovini, izrazito odmaknjena in redko naseljena. Največji mesti sta Rennes in Brest. Obe imata preko 150.000 prebivalcev. Prvo ima danes vlogo glavnega mesta, drugo pa je izrazito vojaško пристanišče. Potem pa se vrste ob bretonski obali še Lorient z 80.000, Quimper s 50.000, Vannes s 35.000, Morlaix s 16.000 prebivalci in še cela vrsta manjših, ki pa vendarle imajo okoli 10.000 prebivalcev.

V osemnajstem in v začetku devetnajstega stoletja je bretonsko gospodarstvo, ki se ga ekonomska in industrijska revolucija ni dotaknila, še nekako rahlo preživljalo hitro naraščajoče prebivalstvo. Kmetijstvo je bilo orientirano na domače potrebe: tradicionalno izdelovanje platna, predelovanje lesa in majhna kovinska podjetja so še nekako dopolnjevala kmetijstvo. Toda v devetnajstem stoletju so vse te dejavnosti začele počasi

izginjati, ne da bi jih nadomeščale nove. Severni predeli Bretanje, Côte du Nord, so bili najbolj prizadeti in od tam se je najprej začelo prebivalstvo izseljevati. Kmalu je izseljevanje zajelo vsó Bretanjo, vendar pa je prebivalstvo, znano po visokem prirodnem prirastku, absolutno še vedno rastlo. Ko so Bretonci zapolnili delovna mesta v Normandiji in škrljle kopih Anjoua, so se podali dalje proti Darizu, Le Havru in v Ameriko. Izseljenci se danes s pokojninami vračajo in jih prav tako kot pri nas imenujejo „Amerikance“. Največ takih „Amerikancev“ ima sedaj Morbihan, južni, najrevnejši departement Bretanje.

V Bretanji živi danes 2,3 milijone prebivalcev na površini, ki je nekoliko večja od Slovenije. Politično je razdeljena na štiri departemente, od katerih Finistère zavzema skrajni zahodni del in ima svojo upravo delno v Brestu, delno v zgodovinskem Quimperu. Skrajni vzhodni del pripada Ille et Vilaineu z Rennesom, osrednji del pa je po dolgem razdeljen tako, da severni del pripada departementu Côte du Nord s središčem v St. Brieu, južni pa Morbihanu, s središčem v Lorientu. Po številu prebivalcev je najmočnejši Finistère s preko 700.000 prebivalci, nato pa pridejo Ille et Vilaine, Morbihan in Côte du Nord.

Pred nekako desetimi leti so Bretonci začeli vsesplošno akcijo za dvig bretonskega gospodarstva na nivo Francije. K temu jih je začelo vedno bolj vzpodbujati dejstvo, da se prebivalstvo Bretanje, ki je vseskozi rastlo, dejansko zmanjšuje. Leta 1911 je Bretanja preživljala že 2.600.000 prebivalcev, kajti naravni prirastek ni več tako visok, kot je bil nekoč, beg z dežele v mesta in iz Bretanje sploh pa se brez prestanka še nadaljuje. Najprej so se praznila najbolj oddaljena področja centralne Bretanje, zdaj pa odhajajo tudi že z drugih področij. Plače v Bretanji so nižje kot v Parizu, zato vse beži za boljšim zaslužkom, ne glede na to, da tudi zaposlitve doma ni dovolj. Pri študiju demografske strukture po manjših področjih so našli celo na dejstvo, da je nedaleč od Quimpera proti vzhodu enostavno zmanjkalo deklet, godnih za ženitev. Te namreč odhajajo mlajše v svet kot fantje, ki večinoma počakajo na kmetiji še vojaščine. Fantje te pokrajine, tudi če bi hoteli, ne morejo ostati doma na kmetiji, kajti dekleta, ki si jo bodo poiskali drugje, morda v mestu, ne bo hotela več nazaj na kmetijo. Prazne, zapuščene kmetije ni težko najti. Stari, ki so edini ostali na kmetiji, so pomrli, otroci, pa so našli zaposlitev v mestu ali celo v tujini. Do takih in podobnih ugotovitev pa niso prišli samo strokovnjaki, statistiki in drugi, ampak tudi in najprej preprosti, najbolj neposredni spremljevalci življenja: župani, učitelji itd. Zavest, da jim preti usoda Centralnega masiva, ki je danes že tudi hudo izpraznjen, zraven pa še globoko zakoreninjeno čustvo do svojega porekla, je pripravilo Bretonce do tega, da so se prvi v okviru Francije lotili nekakšnega regionalnega razvojnega programa. Iniciativa ni prišla od zunaj, ampak je dozorela v njih samih, zato je tudi

široko zacvetela. Osnovne študije današnjega stanja različnih dejavnosti v Bretanji so nastale ob složnem sodelovanju upravnih organov s privatnimi organizacijami, kot so trgovinske in obrtne zbornice s posameznimi strokovnjaki, z univerzo, s političnimi delavci itd. itd. Uporabili so vsa propagandna sredstva, ki so jim bila dostopna — od radia do osebnih obiskov strokovnjakov na podeželju. Take enotne akcije in takega entuziasma so sposobni, pravijo, samo Bretonci.

Bretanja je bila prva francoska provinca, ki je predložila centralni vladi svoj načrt razvoja, predlog potrebnih investicij in program izgradnje. Bretanja bo svetel vzgled ostalim pokrajinam, Bretanja bo francoski primer doline Tennessee. Prva večja tovarna, Citroen, je postavila svoj objekt v Rennesu, graditi so začeli La Rance, elektrarno, ki bo izkoriščala razliko med plimo in oseko, elektronski raziskovalni center se je naselil v Lannionu, kjer je postal ogromni plastični balon, v katerem so nameščeni aparati za spremljanje satelitov, ki posredujejo televizijske oddaje med Ameriko in Evropo, že prava turistična znamenitost. V gorah D'Arrée so začeli graditi nuklearno elektrarno. Še pred dobrim letom je kazalo, da bo Bretanja kaj hitro dosegla gospodarski nivo Zahodne Evrope in se uspešno vključila med razvite francoske province. Pa se je izkazalo, da le ne gre tako hitro. Na industrijskih conah, ki so jih skrbno pripravila in opremila vsa večja mesta, kot pač zahteva nova zakonodaja, so se naselili le manjši industrijski objekti, ki niso mogli prevzeti vse odvečne delovne sile s kmetijstva in propadajočih starih, slabo opremljenih tovarn ribjih konserv in podobno. Zelo velik del v industriji zaposlenih prebivalcev je še vedno v dveh arzenalih v Brestu in v Lorientu. V prvem je zaposlenih 8000, v drugem pa 4000 prebivalcev. Lahko si mislimo, kaj bi pomenila preselitev takega arzenala v drug kraj. Mesto Brest, ki obiskovalca preseneti s svojo živahnostjo, bi nenadoma utihnilo, kot je utihnilo mesto Toulon ob Mediteranu.

Kaže, da se vsa večja industrija kljub različnim olajšavam še vedno izogiba naselitvi v Bretanji, zanjo močno velja pravilo, da je naselitev industrijskega objekta cenejša tam, kjer že nekaj stoji, kot pa tam, kjer še ni nič ali skoraj nič razen cenene delovne sile. Poleg tega so težave s transportom še vedno aktualne, premog je treba dovažati od daleč, vode je malo in je slaba, teče skoraj vsa po površini itd. Industrializacija Bretanje vsekakor prepočasno napreduje, da bi v kratkem času nadomestila, kar je bilo zamujenega v dolgih sto letih. Najmanj uspehov je dosegla v najbolj oddaljenem Finistère. Pokazali so mi lepak, ki ga trosijo poleti na obali okoli letovišč, s katerim vabijo industrialce, naj vendar naselijo svojo industrijo v Bretanji, kjer bodo imeli na razpolago poleg cenene delovne sile prekrasno okolico za razvedrilo in počitek. V industriji je bilo leta 1954 v Bretanji zaposlenih le 20% proti 36% v Franciji, v kmetijstvu pa 50% proti

28% v Franciji. Brez dvoma je Bretanja izrazito kmetijska pokrajina in bo to tudi ostala. Vendar pa stanje tega kmetijstva ni tako, kot bi si ga Bretonci želeli. Obstajajo še družinske individualne kmetije in je njihova povprečna velikost manjša kot v Franciji. V Bretanji je povprečna kmetija velika 10,9 ha proti 14 ha v Franciji. Na enega aktivnega kmeta pride v Bretanji 4,6 hektarov obdelovalne zemlje proti 6,6 ha v Franciji. Bretanja razpolaga s 6,4% nacionalne kmetijske površine, vendar pa je pri tem zaposlenih 10% vseh kmetov Francije, ki pa dobe od kmetijskega dohodka le 8% sredstev. Struktura kmetijske produkcije Bretanje pa je naslednja: 7% pšenice, 14% svinine, 8% govedine, 10% mleka, 20% perutnine, 25% jajc, 50% artičok in cvetače ter 75% krompirja.

S plasiranjem svojih pridelkov nikakor niso zadovoljni, v okviru skupnega trga težko konkurirajo Normandiji. Ovir je še veliko in jih le počasi premagujejo: relativna nizka mehanizacija, majhne kmetije, še vedno ograjena polja, ki ne dopuščajo strojne obdelave, relativno počasna transportna sredstva posebno za zelenjavo in za sadje ter mleko. Pridelki za trg so predragi, kmetov zaslužek pa je nizek. Vendar pa ni položaj po vsej Bretanji enak. Kmetijstvo Severnega Finistèra in Côte du Norda se je že močno specializiralo na pridelovanje zelenjave in nekaterih vrst sadja, kot rdečih jagod in podobno. So kmetije, ki so tesno specializirane na pridelovanje artičok, cvetače in krompirja. Taki kmetiji zadostuje 4 do 5 ha intenzivno obdelane zemlje. V kulturni pokrajini izginjajo zaprta polja, velike površine so pokrite z eno ali drugo vrsto zelenjave. Pozimi so nekateri manjši predeli pokriti z zaščitnimi plastičnimi strehami. Toda vse to je v glavnem omejeno na „zlati pas“ Bretanje, na

obalni pas Severnega Finistèra in Côte du Norda. V notranjosti pa, kjer ni tako ugodnih klimatskih pogojev za zelenjavo, si preostale kmetije pomagajo s perutninarstvom, ki jih posebno v zadnjem času rešuje zadreg. Polagoma se modernizira tudi govedoreja in z njo povezana prašičereja (hranjenje prašičev z mlekom).

Pri Brestu obstaja zanimiv primer kmetijskega zavoda, ki proučuje kmetijske probleme Bretanje, predvsem najbližjih predelov. Kmetom pomaga s posojili za modernizacijo, organizira jim socialno zavarovanje pa tudi prodajo njihovih pridelkov, seveda če ustrezajo kvaliteti in kvantiteti, za katero so se pogodili. Ker so bili pogoji za članstvo, predvsem pa za udeležbo pri prodaji produktov precej strogi, je število članov manjše, kot je bilo v začetku. Ti pa zato bolje uspevajo.

V Bretanji na vsakem koraku manjka denarja, potrebno je velikih kapitalnih investicij prav za vse panoge gospodarstva. Ob takih pogojih je ameriški kapital našel ugodna tla in določene možnosti. Postavili so veliko živinorejsko podjetje s klavnico, s posojili so privezali na podjetje okoliške kmete. Ker so bili pogoji manj strogi kot pri domačem zavodu, so jih dobili, kolikor so jih hoteli. Bretonci se strašno jezijo na to ameriško podjetje, ki pa mirno in dobro uspeva. Predvsem je pri tem močno prizadeta bretonska nacionalna zavest.

Od vsega, kar sem slišala in videla v Bretanji, sem skušala dati bralcu nekaj osebnih popotnih vtisov, pomešanih z dejstvi, kar pa nikakor ne more dati dobre predstave o tako posebni deželi, kot je Bretanja. Če sem dosegla vsaj malo zanimanja pri bralcu za to, nam tako odmaknjeno deželico, sem kar zadovoljna. Morda bi napisala še kaj o bretonskih mestih, ki je vsako tako samosvoje.

Tatjana Šifrer

Sovjetsko Zakavkazje

Sovjetsko Zakavkazje združuje Gruzinsko, Azerbajdžansko in Armensko SSR. Na površini 186.100 km² živi tukaj 11.013.000 ljudi.

Zakavkazje je predvsem izredno gorato področje! Ta prirodna karakteristika je osnovnega pomena, saj ne vpliva samo na druge fizično-geografske lastnosti, ampak daje svojevrsten pečat tudi gospodarski in demografski strukturi dežele. V celoti so v Sovjetskem Zakavkazju $\frac{2}{3}$ površine v višinah nad 500 m, v Armeniji, ki je najbolj gorata, pa se celo $\frac{9}{10}$ površja nahaja nad izohipso 1000 m. Obsežnejše ravnine so le ob Kuri in Araksu v Azerbajdžanu pa Kolhida v Gruziji. Ta velika reliefna razgibanost je ustvarila v drobnem veliko pokrajinsko pestrost, saj so tukaj zastopani v malem skoraj vsi pokrajinski tipi (t. im. landšafti) Sovjetske zveze od vlažnih subtropikov in pustinj do večnega ledu. Takšen tip pokrajine vodi na eni strani do omejenih možnosti za obdelovanje zemlje in naselitev,

povzroča velike težave prometu itd., po drugi strani pa se tem neugodnim lastnostim pridružuje veliko bogastvo v hidroenergiji, ki sicer absolutno zaostaja za nekaterimi drugimi področji v Sovjetski zvezi, po množini vodne energije na enoto površine pa je Zakavkazje na prvem mestu v državi. Zahvaljujoč se značilnostim geološkega ustroja je Zakavkazje bogato tudi z rudnim blagom. Omenimo samo mangan v Gruziji (Čiatura), baker in molibden v Armeniji (Kafan, Agarak, Alaverdi) pa manjše zaloge svinca, cinka, kobalta, antimona, živega srebra, srebra in zlata. V Gruziji kopljejo tudi premog (Saori, Tkibuli, Tkvarčeli), ki ga vse bolj uporabljajo za proizvodnjo koksa. Pravi pomen v zveznem in tudi svetovnem merilu pa je tej pokrajini prinesla nafta, saj so samo na Apšeronskem polotoku pri Bakuju načrpali v 90 letih 700 milijonov ton tega „črnega zlata“, nafta pa je v nekem smislu usmerila tudi celotno gospodarstvo Zakavkazja.

Po svoji kvaliteti namreč prekaša nafto iz nekaterih novih nahajališč v Sovjetski zvezi, vsebuje mnoge cenjene snovi in je zato zelo primerna za predelavo. Tudi zaloge zemeljskega plina cenijo na nekaj trilijonov m³.

Značilnosti reliefa pa so tudi vzrok zelo pestrim klimatskim razlikam. Najbolj se to kaže v zelo neenakomerni razporeditvi padavin: področja zahodno od Suramskega hrbta spadajo na primer med najbolj namočena v Sovjetski zvezi (Batumi 2400—2600 mm), medtem ko prejmejo obale Kaspija in Araratska dolina v Armeniji le 200 do 300 mm letno in jih uvrščajo med najbolj sušna področja v državi.

Po zgodovinskih virih sodeč, je bilo Zakavkazje poseljeno že v daljnji preteklosti. Bilo pa je pogosto prizorišče borb, ki so močno zdecimirale prebivalstvo. Šele s priključitvijo k Rusiji v prvi polovici 19. stoletja (1,4 milijone ljudi) je prebivalstvo začelo spet hitreje pridobivati na številu in šteje danes že 11.013.000 ljudi. Prevladujejo Azerbajdžanci (2,8 milijona), Gruzinci (2,6 milijona) in Armenci (2,4 milijone), ki skupaj predstavljajo $\frac{3}{4}$ vsega prebivalstva. Rusov je približno milijon, ostalo so Osetini, Abhazijci, Židje, Grki, Kurdi itd. Povprečna gostota je 58 ljudi na km²: med republikami je največja v gorati Armeniji, najnižja pa v Azerbajdžanu, ki obsega velika, pogosto zamočvirjena in nenaseljena nižavja. Ko v vsej Sovjetski zvezi tudi v Zakavkazju močno narašča delež mestnega prebivalstva: leta 1939 je v mestih živelo 32% ljudi, leta 1963 pa že 48% vsega prebivalstva. Do revolucije je bilo v Zakavkazju 26 mest in le Tbilisi (160.000) in Baku (112.000) sta imela več kot 100.000 prebivalcev, leta 1963 pa so tukaj našli že 107 mest in 190 naselij urbanskega značaja. Prestolnice republik so postale velika mesta: Baku šteje 1,1 milijon prebivalcev, Tbilisi 768.000 in Erevan 578.000. Več kot 100.000 ljudi štejejo še Kutaisi, Kirovabad in Leninakan, ob industriji pa so zrastle tudi povsem nova naselja kot Rustavi, Sumgaita, Tkvarčeli, Razdana, Daškesana. Kot eno najbolj naseljenih področij v Sovjetski zvezi razpolaga Zakavkazje z obilico delovne sile, ki si je v zadnjih desetletjih pridobila že visoke kvalifikacije.

V času sovjetske oblasti je namreč sovjetsko Zakavkazje postalo močan center zelo raznovrstne industrije. Tukaj dela predvsem zelo močna kemična industrija, ki so ji glavna surovina nafta, zemeljski plin, stranski produkti barvne metalurgije in razne soli, ki jih je na tem področju obilo. Izdelujejo predvsem sintetični kavčuk in špirit, plastične mase, umetna gnojila, žvepleno kislino, močna pa je tudi proizvodnja avtomobilskih gum. Kemična industrija je močno razvita predvsem v Azerbajdžanu pa v Armeniji, medtem ko je v Gruziji nekoliko v zaostanku. Glavni centri te industrijske panoge so Sumgait, Kirovakan, Erevan, Baku, Rustavi in Tbilisi. Močan razmah beleži tudi barvna metalurgija. Mangan iz Ciature zaradi pomanjkanja električne ener-

gije sicer še ne morejo v celoti predelovati na mestu, pričakujejo pa že za tekoče leto močno povečanje proizvodnje tovarn v Zestafonu. Velike perspektive za razvoj te industrijske panoge ima predvsem Armenija, kjer so zadnja leta zrastle veliki kombinati za predelavo bakra in molibdena. V letih 1958—1965 naj bi se proizvodnja in predelava teh rud 4-krat povečala. Aluminij pridobivajo vse bolj iz domače surovine (Kanakar v Armeniji, Sumgait v Azerbajdžanu). Računajo, da se bo proizvodnja še posebno povečala, ko bodo dograjene velike hidroelektrarne v Sibiriji. Črna metalurgija (Rustavi) predeluje manj kvalitetno domačo železno rudo iz Daškesana, koks pa mora v glavnem uvažati iz Donbasa, zato je cena jeklu tukaj 2-krat višja od povprečne cene v Sovjetski zvezi. To pomanjkanje železa oziroma jekla je ob obilici visoko kvalificirane delovne sile pospešilo razvoj takšnih industrijskih panog, kot je na primer strojna industrija, ki zahteva manj surovine pa obilo kvalitetnega dela. Strojna industrija se je marsikje usmerila predvsem k potrebam trga: tako izdeluje v Azerbajdžanu na primer predvsem opremo za industrijo nafte, ladjedelnštvo pa se specializira za tankerje. V Armeniji je zelo razvita elektrotehniška industrija in industrija orodnih strojev (Leninakan, Erevan, Lusakvan, Kirovakan), v Gruziji pa poleg te predvsem avtomobilska industrija pa industrija traktorjev in poljedelskih strojev. Posebno pomembna za to področje je še prehrabena oziroma živilska industrija, ki oskrbuje široki trg Sovjetske zveze s čajem, visokokvalitetnimi vini, raznimi konzervami in tako naprej.

Ze pri industriji smo nehote zadeli ob problem oskrbe te industrije z energijo. Premoga sovjetsko Zakavkazje, če izvzamemo že omenjene premogovnike v Gruziji, takorekoč nima. Zaradi svojevrstne konfiguracije terena in veliki količini padavin na zahodu pripada prvo mesto zato hidroenergiji, ki pomeni 91,6% vseh energetskih virov (v Sovjetski zvezi kot celoti znaša ta odstotek le 15%, v Srednji Aziji 81%, v Povolžju 45%, na severnem Kavkazu 42%). Posebno ugodne za te namene so burne vode Gruzije (njih potencialna moč znaša 15 milijonov kwh), pa predvsem gorske reke Azerbajdžana (4 milijone kwh) in Armenije (1,5 milijona kwh), ki je od vseh republik najbolj navezana prav na izrabo hidroenergije. Vendar izkoriščanje teh velikih zalog „belega premoga“ še daleč ne ustreza možnostim, ki jih nudi narava, saj celo v Gruziji odpade na hidroenergijo le 15% vseh izkoriščanih energetskih virov. Tako dajejo še vedno predvsem termoelektrarne Azerbajdžana, ki se okoriščajo predvsem z zemeljskim plinom, 57% vse v Zakavkazju pridobljene elektrike. Da bi to stanje uredili oziroma uravnovesili, so predvsem povezali energetske sisteme posameznih republik v enotno mrežo. V Gruziji pospešeno grade cele sisteme novih hidrocentral (na primer na reki Inguri in drugih). V Armeniji dela v eklopu Sevano-Razdanskega sistema že 5 hidroelektrarn,

gradijo še šesto. Ker pa vsa ta hidroenergija še ne bo zadoščala za potrebe republike, nameravajo zgraditi še 2 termoelektrarne, ki bi izkoriščali azerbajdžanski ali celo severnokavkaški plin. Kot torej vidimo, sta zemeljski plin in nafta ne samo cenjena surovina, ampak tudi nepogrešljiv vir energije. Do 50 let t. st. je bil Azerbajdžan glavni dobavitelj nafte za vso Sovjetsko zvezo, potem pa lahko pričemo silnega razvoja novih naftnih polj opazamo, da ta vodilna vloga peša. Tako je leta 1913 ta republika dala 75% vse nafte v Sovjetski zvezi, leta 1940 še vedno 71%, leta 1945 — 59%, leta 1950 — 39%, leta 1958 še samo 15% in leta 1963 le še 10%. Ta odstotek bo še padal, čeprav proizvodnja v Azerbajdžanu še raste (leta 1963 so načrpali 20,5 milijonov ton), posebno odkar so pričeli črpati tudi iz dna Kaspija tik pred Apšeronskim polotokom. Iz Bakuja teče nafta po naftovodu v Batumi ob Črnem morju, kjer je tudi rafinerija. Zaradi predvsem visoke kvalitete nafte, iz katere pridobivajo celo vrsto visoko kvaliteten proizvodov, bo Zakavkazje še naprej ostalo ena glavnih energetskih baz Sovjetske zveze.

Nič veliko manj pomemben ni zemeljski plin, ki prav tako služi kot energetski vir in kot surovina. Leta 1963 so ga pridobili 6,6 milijard m³, vendar se je v zveznem merilu delež zakavkaškega plina znižal od 78% leta 1940 na vsega 7% leta 1963. Za razliko od nafte, ki se izvaža tudi v ostale dele Sovjetske zveze in v inozemstvo, se porabi plin v celoti doma in še premalo ga je, saj ga po plinovodu Ordžonikidze—Tbilisi dovajajo tudi s severnih pobočij Kavkaza.

V kmetijstvu igra Zakavkazje prav posebno vlogo, saj nudi zaradi svoje mehke, subtropske klime, širokemu sovjetskemu trgu takšne proizvode, ki mu jih lahko oskrbi le še malokatero drugo področje. Tu mislimo predvsem na čaj, ki se je v teh klimatskih pogojih zelo dobro znašel. Površine pod to kulturo so v letih od 1913 do 1963 porastle od 900 na 65.800 ha, proizvodnja pa od 550 ton na 192.900 ton, kar pomeni 99% proizvodnje čajnega lista v Sovjetski zvezi. Čaj in tudi druge subtropske kulture so osredotočene v Kolhidi v Gruziji (96% proizvodnje čaja v Sovjetski zvezi), pa v jugovzhodnem delu Azerbajdžana okoli Lenkorana ob Kaspiju pa v predgorjih Tališa. V nižinah Azerbajdžana ob Kuri in Araksu so tudi največji nasadi bombaževca v Sovjetskem Zakavkazju. Leta 1962 so obsegali 253.000 ha ali 11% vseh nasadov v Sovjetski zvezi, vendar je pridelek na njih iz raznih vzrokov nizek. Tako so leta 1962 pridelali le 305.000 ton bombaža, kar pomeni le 7%

celotne proizvodnje v Sovjetski zvezi. Posebno pomembno je v tem področju še sadjarstvo in vinogradništvo, ki ju poznajo prebivalci teh krajev že od nekdaj. Sadovnjaki in vinogradi so veliko bolj enakomerno razporejeni po vsem področju, najdemo jih celo v visoko ležeči Araratski dolini v Armeniji. Sadovnjakov je 220.000 ha, vinogradov pa 187.000 ha, kar pomeni 6% oz. 18% zvezne površine pod temi kulturami. Posebno znani so vinogradi iz Gruzije, ki dajejo vina svetovnega slovesa. Tudi vrtinarstvo daje cenjene pridelke, ki v bolj severnih krajih države ne uspevajo. Prav zaradi velikega povpraševanja po vseh teh pridelkih nameravajo z melioracijami in namakanjem površine pod njimi še razširiti. Na njihov račun bodo skrčili tudi žitna polja, a na ostalih pridelek dvignili, tako da bo vseeno dovolj domačega kruha. V Sovjetskem Zakavkazju namakajo 40% vse obdelovalne površine, računajo pa, da bi jih lahko še dvakrat povečali. Tudi z razvojem živinoreje še niso povsem zadovoljni. Še vedno je preveč pašnikov (4,5 milijona ha) in premalo travnikov (0,5 milijona ha) oziroma površin s krmnimi rastlinami. Ta razmerja nameravajo zato izboljšati in močno pospešiti razvoj mlečne živinoreje.

Železniško omrežje v Zakavkazju ni dovolj gosto razporedeno, manjkajo predvsem lokalne proge. Na 1000 km² pride le 16—18 km železniških prog (v Ukrajini 34 km, v pribaltskih republikah 48 km). To razlagajo s težavnim terenom in z dejstvom, da so že izkušnje ZDA pokazale, da so za razdalje do 500 km in več bolj rentabilne ceste oziroma prevoz z avtomobili. V najkrajšem času bo dograjena proga Erevan—Sevan—Akstafa, ki bo preko gospodarsko še ne dovolj razgibanih krajev povezala Armenijo z ostalima republikama. Ko pa bo nekoč stekla „transkavkaška proga“, jo bo povezala tudi direktno z ostalimi področji onstran Kavkaza.

Velike perspektive se odpirajo Zakavkazju tudi v turizmu. Blaga klima, slikovita pokrajina, številni izviri mineralne vode (Boržomi, Chaltubo, Džermuk, Istisu) pa mnogi zgodovinski in kulturni spomeniki so zato najboljše jamstvo. Ker že obstoječa morska kopališča (Gagra, Suhumi itd.) in klimatska zdravilišča ne morejo zadostiti vsem, ki tukaj iščejo miru in zdravja, nameravajo zgraditi velike nove domove oddiha.

LITERATURA:

1. Geografija v škole 1965:4.
2. Geografičeskie problemi krupnih rajonov SSSR. Moskva 1964.

J. Medved

Diafilm pri pouku geografije

V zadnjem desetletju smo dobili vrsto diapozitivov in diafilmov za pouk geografije na raznih razvojnih stopnjah. Zastopanje posameznih področij je dokaj neenakomerno, kar kaže na slučaj-

nostni izbor. Največ dia sredstev je za regionalno geografijo, saj so v barvni ali črno-beli tehniki „obdelane“ skoraj vse evropske dežele posamično ali v skupinah. Po tehniki in kvaliteti izdelave

se dia sredstva med seboj močno razlikujejo ter s tem kažejo razvoj in rast posameznih zavodov. O prednosti posameznih tehnik na tem mestu ne mislim obširneje razpravljati, saj so o tem pisali že razni avtorji, posebno pa je ta problem osvetlil prof. D. Radinja. Pač pa se mi zdi pomembno, da si ogledamo, kakšen pomen imajo dia sredstva pri pouku geografije. Kakšna je njihova dejanska funkcija v učno-vzgojnem procesu? Ali pripomorejo k hitrejšemu in boljšemu pomnjenju snovi? Ali prispevajo k vzgoji geografskega mišljenja in geografske kulture in opravičujejo velika sredstva, ki so za izdelavo le-teh potrebna?

Oglejmo si, kakšen namen imajo dia sredstva pri pouku geografije. Prof. D. Radinja je že pred leti v Geografskem obzorniku jasno prikazal prednost diafilmov in diapozitivov pred ostalim slikovnim materialom ter prvi nakazal osnovno metodologijo, ki bi lahko dosti prispevala h kvalitetnejšim dia sredstvom in k uspešnejšemu vključevanju le-teh v učno-vzgojni proces. Ko pa v praksi preizkušamo vrednost dia sredstev, spoznamo, da ni bistvenega napredka, da proizvajalci dia sredstev teh dokazov ne upoštevajo. Glede na velike družbene prispevke, ki jih dobivajo, posamezni zavodi za proizvodnjo diafilmov in glede na precejšnje finančne izdatke, ki jih šole določajo v ta namen, se lahko vprašamo, ali so sredstva dosegla svoj namen?

Brez dvoma je namen dia sredstev, kot vsake druge nazornosti, da dajo abstraktnim pojmom konkretno predstavo. Dia sredstva bomo uporabljali tam, kjer z besedno razlago ne moremo dati učencem jasne in konkretne predstave. Ni pa umestno za vsako ceno in pri vsaki uri kazati slikovni material, ker bi to vodilo v deskripcijo in ne bi nič prispevalo k smotrom pouka geografije v šoli. Celo nasprotno. Neprimerna izbira slik in preveliko število lahko povzroči, da so učenci pasivni, ter jih odvrta od aktivnega sodelovanja in razmišljanja, ki edino vodi do najvišje kvalitete — lastnega spoznanja.

Funkcija dia sredstev v učno-vzgojnem procesu je torej jasno določena: dajati abstraktnim pojmom konkretne predstave in nakazovati probleme v prostoru. Zato morajo biti dia sredstva tesno navezana na učno-vzgojni program, ne pa biti sama sebi namen. Zadnja misel se nam vedno bolj pojavlja, čim bolj preizkušamo naše diafilme v šolski praksi. Če hočemo diafilm vključiti v učno-vzgojni proces, ga moramo prilagoditi za konkretno nalogo (na primer obravnava posameznih pojavov, kompleksna podoba področja, nakazovanje problemov itd.), vsebina pa mora ponazarjati tisto, kar ni mogoče s samimi besedami jasno predstaviti.

Oglejmo si, kako naši diafilmi ustrezajo tem namenom. Večino diafilmov, ki obravnavajo posamezne države ali regije, sestavljajo slike krajev, ki so izbrani več ali manj slučajno, kot so jih posneli slučajni potniki, ali pa so preslikane iz posameznih revij. Nič boljši ni izbor slik pri diafilmih, ki obravnavajo našo ožjo ali širšo

domovino. Tudi pri teh se kaže nenačrten izbor in prevladovanje deskripcije.

Osnovne slabosti naših diafilmov so:

a) Večina diafilmov je deskriptivnih. Prikazujejo celo vrsto krajev, premalo pa ponazarjajo in nakazujejo probleme.

b) Premalo so vezani na učno uro, temo in razvojno stopnjo.

c) Slikovni material ni dovolj smiselno izbran glede na to, kaj je pri določeni snovi potrebno optično ponazoriti, če hočemo učencem dati jasne predstave ter jih navajati na samostojno razmišljanje.

č) Pretirano število slik.

Običajno posvečajo avtorji dosti pozornosti scenariju, s katerim skušajo povezati slučajno nabrane slike v logično celoto. Zato se često pojavlja vprašanje, ali naj scenarij pojasnjuje slike ali slike scenarij. Pri tej komercializirani proizvodnji diafilmov, ne glede na stvarne zahteve učno-vzgojnega procesa, upoštevajo po trenutnih razmerah eno ali drugo varianto. Obe pa sta z vidika učno-vzgojnega procesa zgrešeni. Zato ni čudno, da diafilme v naši šolski praksi le malo uporabljajo. Učitelji se dobro zavedajo, da uporaba ponazoril še ne pomeni nazornega pouka, zato leže marsikje diafilmi v kabinetih neizkoriščeni, učitelji pa skušajo tiste pojme, ki jih z besedno razlago ne morejo zadovoljivo pojasniti, ponazoriti z drugimi sredstvi.

Zaradi teh pomanjkljivosti je uporabnost diafilmov zelo omejena in le malo prispeva h kvaliteti pouka. V veliki meri uporabljajo učitelji diafilme tako, da na koncu učne ure, če jim ostane kaj časa, pokažejo na hitro nekaj slik, ali pa naglo prelete ves diafilm. Drugod porabijo določene ure ponavljanja za prikazovanje diafilmov ter pokažejo v eni uri 3 do 4 diafilme. Posamezni učitelji pa žele učno snov ponazarjati sproti, zato diafilm razrežejo in uporabijo samo tiste slike, ki se jim zde primerne za ponazoritev posameznih pojmov ali za prikaz določene problematike. Bolj izkoriščeni so diafilmi v učnih krožkih, kjer s pomočjo scenarijev razlagajo slikovno tematiko.

Ob tem nastaja vprašanje, kakšen naj bo diafilm, da bo polno vključen v učno-vzgojni proces. Če hočemo diafilm vključiti v učno uro ga moramo prilagoditi njeni konkretni vsebini, pri tem pa mora vsebina ponazoriti samo tisto, za kar ni mogoče z besedno razlago dati prave predstave. Prirediti ga moramo tako, da bo omogočil normalen potek učne ure in bo razlago sproti dopolnjeval, ne pa da ga kot iztrgan del ob koncu učne ure, če ostane kaj časa, slučajno vključimo. Če hočemo, da bodo učitelji vključevali diafilm v učno-vzgojni proces, mora ta imeti jasno določen učni in vzgojni smoter. Scenarij diafilma je v bistvu podrobna priprava za učno uro. Glede na namen pa razlikujemo diafilme, ki so namenjeni za podajanje nove snovi, utrjevanje in posploševanje.

Pri tem pa moramo upoštevati, da moramo ponazarjati samo tiste probleme, ki jih drugače ne moremo pojasniti in da bomo v eni učni uri prikazali (v osnovni šoli) največ 10 do 12 slik. Te omejitve so nujne, da ne bomo kazali slik zaradi samega gledanja, pač pa da bomo z njimi posredovali spoznanja in dali pojmom prave predstave. Če prikažemo v eni uri preveč slik, obstaja nevarnost, da se vtisi zabrišejo in ostanejo le blede predstave, ki ne prispevajo dosti k oblikovanju pojmov. Navedena omejitev je nujna tudi zaradi pomanjkanja časa. Za vsako sliko rabimo najmanj dve minuti, to je skupno 20 do 25 minut. Ostalo pa je uvod, ponavljanje in utrjevanje. Z razvojno stopnjo je mogoče število slik nekoliko menjati, ne more pa biti bistvenih sprememb, kajti vzporedno z višjo razvojno stopnjo učencev mora rasti tudi zahtevnost pri obravnavi slikovne problematike, zato posamezna slika zahteva več razlage oziroma sproži več problemov, ki zahtevajo razpravo.

Zaradi teh pomanjkljivosti mora učitelj posvečati posebno pozornost izboru slikovnega materiala iz diafilma, da bo pokazal tiste slike, ki so za ponazoritev potrebne. Pri tem se pojavljajo določene ovire. Učence moti, če posamezne slike preskočimo, kar pa je verjetno še vedno manj škodljivo, kot če si skušamo na hitro ogledati vse slike in pri tem zabrišemo osnovni smoter.

Če hočemo, da bodo diafilmi ustrezali svojemu namenu, morajo avtorji in proizvajalci upoštevati zlasti:

a) Pomen diafilmov za izboljšanje pouka na naših šolah ni v kvantiteti, temveč v boljši didaktični pripravi.

b) Diafilmi naj bodo vezani na teme, to je na konkretno učno snov. Scenarij za diafilm naj ne bo samo „lepilo“ za povezavo slučajno nabranega materiala, temveč jedrnata razlaga določene logično zaključene enote. V kolikor pa mislimo, da je potrebna podrobnejša razlaga, naj bo scenarij dejanska priprava na učno uro v določenem razredu. Le tako bo možno zbrati

slikovni material, ki je za ponazoritev določene snovi na določeni stopnji potreben. Tak način izdelave diafilmov bo sicer nekoliko dražji, a se bo bogato obrestoval. Diafilme bodo učitelji radi vključevali v pouk, ker jim bodo pomagali ponazoriti najtežje pojme. Predhodno pa naj bi šel diafilm skozi vrsto praktičnih preizkušenj, da bi dejansko bil najboljša možna ponazoritev določene snovi. Program za izdelavo diafilmov naj bi sestavili praktiki, s tem bi bile nakazane stvarne potrebe. Iz družbenega vidika pa bi bila sredstva šol in dotacije zavodom dosti boljše namočene, kot so sedaj, ko šole kljub omejeni uporabnosti kupujejo diafilme, čeprav leže pozneje neizkoriščeni v kabinetih.

c) Skrajni čas je, da pri regionalni geografiji nehamo z deskripcijo. Vseh rek, mest in gora tako nikoli ne bomo mogli pokazati, če pa bi se nam to posrečilo, kakšno korist bi imeli od tega, ko puščamo ob strani osnovno problematiko, ki jo mora posamezni učitelj ponazarjati, kakor ve in zna. Prosvetni delavci moremo od proizvajalcev diafilmov zahtevati, da bodo izdelovali diafilme, ki bodo omogočali hitrejšo in boljše dojetje učne snovi in razvoj geografskega mišljenja, ne pa da ustvarjajo diafilme na slučajno razpoložljivem materialu zato, da dosežejo boljši finančni uspeh.

č) Pri tem se pojavlja vprašanje, kaj je didaktično in ekonomsko boljše: diafilmi ali diapozitivi. Diafilm bo težko uporabiti za različne razvojne stopnje. Mnogo lažje bi bilo izbrati smiselne teme (načini izrabe tal v Sloveniji, vegetacijski tipi, tipi reliefa itd.), ki se pojavljajo v različnih razredih. V nižjih razredih bi lahko prikazali določene slike osnovnih tipov, v višjih pa bi z dodatnimi slikami te osnovne tipe še dalje klasificirali.

d) Za metodično-didaktično plat izdelave diafilmov bi se morala izbrati med praktiki posebna komisija, ki bi s svojimi izkušnjami in nasveti dosti prispevala k boljši ponazoritvi in k znatnemu koraku naprej pri izvajanju šolske reforme.

Elektro Celje

Poslovna enota Celje

Celje

dobavlja potrošnikom električno energijo po najugodnejših pogojih, projektira, gradi in opravlja montaže daljnovodov, krajevnih omrežij in transformatorskih postaj — izvršuje pa tudi vsa v elektrotehniško stroko spadajoča instalacijska dela

Tvornica stakla „STRAŽA“

Hum na Sutli

pošta i željeznička stanica

ROGATEC

proizvodi

SVE VRSTE SUPLJEG AMBALAŽNOC STAKLA

STOGODISNJA TRADICIJA

GARANTIRA KVALITET!

Rudnik lignita »VELENJE«

proizvaja „LIGNIT“ v naslednjih vrstah

- KOSOVEC
- KOCKOVEC
- OREHOVEC
- ZDROB

za industrijo in za široko potrošnjo!

Tovarna usnja Šoštanj

Podplatno usnje komerc, special in ago
boks in velur v raznih barvah,
lak za obutev in galanterijo,
henting v raznih barvah,
dullboks in mastno kravino,
tehnično in galanterijsko usnje

izdeluje v prvovrstni kvaliteti
in nudi po ugodnih cenah

TOVARNA USNJA ŠOŠTANJ

Tkanina - Galanterija Celje

TRGOVSKO PODJETJE S TEKSTILOM
na veliko in malo
CELJE — STANETOVA ULICA
telefon: 31-35 in 31-36

vam nudi

V VELIKI IZBIRI

**IN PO KONKURENČNIH CENAH
NAJRAZLIČNEŠE TEKSTILNO IN
GALANTERIJSKO BLAGO!**

Strojna tovarna Trbovlje TRBOVLJE

proizvaja stroje in opremo za:

RUDARSTVO

GRADBENISTVO

CRNO IN BARVNO METALURGIJO

TER ZA OSTALE

INDUSTRIJSKE OBJEKTE!

CEMENTARNA

TRBOVLJE

z obratom

proizvaja

ZIDANI MOST — TRBOVLJE

VISOKOVREDEN PORTLAND CEMENT,

Telefon: Trbovlje 80-042 h. c. in

APNENCEVO MOKO,

80-032 tajništvo

IZOLIT PLOSČE DIMENZIJE

2,5, 5 in 10 cm

CINKARNA

Metalurško kemična industrija Celje

Proizvaja CINKARNA CELJE

Najboljše in najcenejše prebarvate

svoje volnene, bombažne in ostale tkanine

z univerzalnimi

„KIM“ BARVILI

TEHNO - MERCATOR Celje

TRGOVSKO PODJETJE NA VELIKO IN MALO

ima na zalogi in nudi kupcem v svojih skladiščih in prodajalnah na malo po konkurenčnih cenah:

blago elektrotehnične stroke,
televizorje in rezervne dele,
gospodinjske stroje in ostale
pripomočke,

radio aparate,
steklo, steklene izdelke,
jedilni pribor in porcelan,
gradbeni material, barve in kemikalije

Keramična industrija „LIBOJE“ Celje

proizvaja
gospodinjsko ter dekorativno keramiko,
grafitne lonce in
vse vrste opečnih izdelkov

Kvaliteto izdelkov jamči dolgotrajna tradicija!

Projektivni biro Ljubljana

izdeluje projekte
za visoke in nizke gradnje
ter za urbanizem

Tekstilna tovarna JUTEKS

proizvaja

Ž A L E C

JUTINE TKANINE IN VRECE

Nizke cene in promptna dobava

Grand hotel UNION

Obiščite naš

na Miklošičevi cesti 1
Smrekarjev hram v Nazorjevi 2
ter Kurentov hram na Titovi cesti 59

GRAND HOTEL UNION LJUBLJANA

- HOTEL
- KAVARNO
- RESTAVRACIJO
- VRT IN VINSKO KLET

„KOSTROJ“ SLOVENSKE KONJICE

tovarna usnjarskih in čevljarskih strojev

proizvaja stroje in opremo za usnjarsko in krznarsko industrijo

Rudnik rjavega premoga

Trbovlje - Hrastnik

PROIZVAJA NASLEDNJE VRSTE PREMOGA:

:—: K O S O V E C :—:

:—: K O C K O V E C :—:

:—: O R E H O V E C :—:

:—: G R A H O V E C :—:

:—: Z D R O B :—:

:—: P R A H :—:

ZA INDUSTRIJO IN ZA SIROKO POTROSNJO

Tovarna perila „TOPER“ Celje

Telefon št. 32-32

IZDELUJE VSE VRSTE KVALITETNIH

MOSKIH SRAJC PO

NAJNOVEJSIH MODNIH KREACIJAH

Za cenjena naročila

se priporoča delovni kolektiv!

Cene brez konkurenčne!

